

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КОПЕРА ІРИНА СЕРГІЇВНА

УДК 316.54: (124.5: 141.7)

**СОЦІОКУЛЬТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ МОЛОДІЖНОГО
СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник –
Жижко Тетяна Анатоліївна,
доктор філософських наук, доцент

Київ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ФАКТОРИ ЙОГО ЗМІН В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	13
Висновки до першого розділу	44
РОЗДІЛ 2 ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ОСНОВНА ТЕНДЕНЦІЯ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	47
Висновки до другого розділу.....	79
РОЗДІЛ 3 ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ТЕНДЕНЦІЯ ЙОГО РОЗВИТКУ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	82
Висновки до третього розділу	119
РОЗДІЛ 4 КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ.....	122
Висновки до четвертого розділу	151
ВИСНОВКИ	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	164

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження соціокультурної трансформації молодіжного середовища України в епоху глобалізації обумовлено потребами практики, насамперед потребами створення сприятливих умов для самореалізації молоді в сучасному соціумі, її самоідентифікації, підготовки молоді до життя у відповідності з викликами епохи глобалізації, становлення інформаційного суспільства, розвитком ринкових і демократичних перетворень, як всередині країни, так і на міжнародній арені.

Молодіжним є середовище життєдіяльності молоді, яке в загальних рисах повторює основні визначення суспільного середовища як такого. Разом з тим, молодіжне середовище має свою специфіку, обумовлену статусом молоді – особливої соціально-демографічної групи, яка має власні потреби та інтереси, мотиви діяльності і розвитку.

Сучасна молодь стала іншою, ніж 10-20 років тому, так як радикально змінюються її цінності, вона являє собою базовий стратегічний ресурс держави і суспільства та суб'єкт соціальної і економічної політики. У більшості країн сучасного світу піклування про підтримку і розвиток молодіжного середовища є одним з найважливіших, пріоритетних напрямів діяльності держави, що постійно здійснюється з урахуванням її можливостей на політичному, соціальному, економічному, законодавчому та організаційному рівнях для створення сприятливих передумов життєвого самовизначення та самореалізації молодих людей, вирішення нагальних проблем молоді, підтримки її інноваційної діяльності, громадської активності.

Сьогодні світ полонили нові цінності, основу яких склали демократія і ринкові відносини, відкритість до світу і налаштованість на співпрацю,

національні інтереси й загальнолюдські пріоритети. Характерно, що першою означені зміни відчула молодь, яка вийшла на майдани, підняла гасла заради справедливості і добробуту, закликала до проведення реформ, які б ввели українську державу в когорту цивілізованих країн світу. Одночасно молодь відчула те, що майбутнє може бути забезпеченим лише власними зусиллями – освітою і працею, відповідальністю та іншими чеснотами, виробленими й апробованими цивілізаційним розвитком людства. Більшість молодих людей стала реалістами, віддала перевагу цінностям, які забезпечують стабільність і людський розвиток, гарантований успіх і комфортне, забезпечене існування. Молодь залишається основною цінністю держави, тому необхідно створення належних умов для надання їй правових і матеріальних гарантій щодо здійснення її прав і свобод, її широкого залучення до активної громадської, економічної, соціальної діяльності, надання державою кожній молодій людині соціальних послуг з навчання, професійної підготовки, виховання, духовного й фізичного розвитку.

Сучасне молодіжне середовище стало осередком нових цінностей, тенденцій, принципів і перспектив розвитку. Жорстокий прагматизм, точний розрахунок, державний інтерес на шляху розвитку демократії, ринкової економіки та відкритого суспільства в Україні, активного її входження в світову спільноту потребують внесення певних поправок, тактичних змін у напрямках трансформації молодіжного середовища, що потребує вивчення тенденцій їх розвитку в епоху глобалізації, що відноситься до найбільш актуальних проблем сучасного філософського пізнання.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Молодь та середовище її життєдіяльності є традиційним об'єктом теоретичних досліджень. Як окремий предмет наукового аналізу його можна ідентифікувати серединою XIX ст., тобто з моменту активізації системи гуманітарних досліджень. Філософські дослідження даної проблеми проводилися свого часу ранніми китайськими, індійськими, грецькими філософами, зокрема Конфуцієм і Сократом, Платоном і Аристотелем, Епікуром і Титом Лукрецієм Каром. Ця

проблематика не зникла з філософських, культурологічних, політологічних, а пізніше – соціологічних робіт наступних епох. Глибокий аналіз молоді як соціальної верстви суспільства та середовища її життєдіяльності представлений такими французькими просвітниками, як Ж.-Ж. Руссо і Ф. Вольтер, англійськими філософами Ф. Бекон і Дж. Локком, представниками німецького філософського класицизму І. Кантом Ф. Гегелем і Л. Фейєрбахом, засновниками доктрини революційного перетворення світу на комуністичних началах А. Смітом, Ш. Фур'є, Р. Оуеном, К. Марксом та Ф. Енгельсом. Глибокі роздуми щодо становища молоді і соціальних умов функціонування та розвитку цієї соціально-демографічної групи залишили батьки-засновники соціології, зокрема О. Конт і Г. Спенсер, представники соціологічного позитивізму та Е. Дюркгейм, М. Вебер і Г. Зіммель. Як предмет безпосереднього соціологічного аналізу молодіжна проблематика утвердилась в період становлення такого напрямку, як «соціологія молоді».

Серед сучасних зарубіжних авторів передусім слід було б назвати таких, як Р. Арон, Д. Белл, М. Вебер, З. Бжезинський, Дж. Сорос, О. Тоффлер, Ф. Фукуяма та ін. В їх працях проаналізовані такі питання, як місце, соціальний статус і роль молоді та середовища її життєдіяльності в структурі світових змін, відповіді молоді на виклики сучасного світу.

Досить ґрунтовно проаналізовані проблеми молоді в російській науковій літературі. У працях таких авторів, як Б. Ананьєв, Б. Афанасьєв, П. Блонський, С. Бондаренко, А. Вербицький, Л. Виготський, В. Добриніна, С. Іконнікова, І. Іванової, Т. Заславської, Л. Захарова, В. Жукова, Л. Курбатова, М. Ліпатова, Н. Нестерова, Ю. Попов, І. Соболевої, В. Стегній, Б. Усманова, В. Філіппов та ін. визначається статус молоді як окремої вікової групи, особливості роботи з нею, замальовується соціальний портрет сучасної молоді, зокрема студентства.

В українській літературі останніх десятиліть до проблем молоді звертались такі дослідники як В. Андрущенко, В. Бех, В. Богданов, А. Бойко, В. Білогур, Є. Бистрицький, В. Вікторов, Л. Губерський, В. Журавський,

В. Князєв, В. Кремень, І. Надольний, М. Михальченко, В. Муляр, В. Огнев'юк, В. Пазенок, А. Похресник, І. Предборська, В. Ребкало, В. Ярошовець, Т. Ящук та ін.

Разом з тим, не зважаючи на досить помітний пласт та обсяг дослідницької літератури, вивчення молодіжної проблематики не можна вважати завершеною. Власне, вона не може бути завершеною ніколи, бо, з одного боку, в життя входять все нові й нові покоління молоді; з другого – умови її життєдіяльності є абсолютно змінною величиною. Необхідність соціалізації, соціальної стратифікації та реального включення молоді у всі соціально-економічні, політичні, духовні та інші процеси з метою забезпечення наступності та спадковості поколінь в українському суспільстві буде сприяти посиленню участі молоді у розбудові демократичної, суверенної України, що потребує свого адекватного вивчення.

Не зважаючи на активізацію досліджень у галузі молодіжної проблематики, залишається ще багато аспектів, що потребують аналізу. Вивчати, прогнозувати, коригувати – саме такою має бути відповідь сучасного суспільства на виклик новітніх тенденцій, які розгортаються в молодіжному середовищі України в епоху глобалізації і будуть визначати його абрис уже в найближчому майбутньому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затвердженого Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 24 грудня 2008 року). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 2 від 29 вересня 2011 р.).

Метою дослідження є філософська концептуалізація основних тенденцій змін соціокультурної трансформації молодіжного середовища України в епоху глобалізації.

Досягнення вказаної мети здійснювалося через постановку й вирішення таких завдань:

- проаналізувати основні умови формування сучасного молодіжного середовища та фактори його змін в епоху глобалізації;
- виокремити і дослідити основні тенденції змін молодіжного середовища, що формуються під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників соціокультурної трансформації суспільства;
- охарактеризувати процес демократизації молодіжного середовища, що являється визначальною тенденцією його змін в епоху глобалізації;
- дослідити процес інтелектуалізації молодіжного середовища;
- обґрунтувати тенденції комерціалізації молодіжного середовища;
- виявити можливості суспільного впливу на тенденції, що формуються в молодіжному середовищі в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є молодіжне середовище України як складний і суперечливий соціальний і культурний феномен.

Предметом дослідження є процеси соціокультурної трансформації молодіжного середовища в епоху глобалізації.

Методологічна основа дослідження базується на принципах історизму, плюралізму, об'єктивності та цілісності, а також на комплексі загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. У роботі застосовано: діалектичний метод, завдяки якому отримано можливість побачити і представити предмет дослідження у всіх його соціальних та інших взаємних зв'язках і залежностях; метод системного аналізу, який забезпечив розгляд аналізу та прогнозу в їх цілісності, дозволив виявити й обґрунтувати загальну еволюцію молодіжного середовища; порівняльний метод, який дозволив здійснити порівняння пріоритетів молодіжного середовища у тоталітарному та демократичному суспільствах; історичний метод, використання якого дозволило висвітлити етапи становлення й розвитку молодіжного середовища в колишньому СРСР

та незалежній Україні; структурно-функціональний метод, що дав можливість дослідити загальну архітектоніку ідеологічних засад молодіжного середовища; герменевтичний метод, що забезпечив проникнення у сутність феномену молодіжного середовища, виявлення витоків та еволюційних змін ідеологічних основ молодіжної політики; аналітико-прогностичний метод, на основі якого зроблено певні висновки та узагальнення, теоретичні та практичні рекомендації. Використовується також міждисциплінарний підхід до дослідження сучасного молодіжного середовища.

Наукова новизна дослідження полягає в філософському аналізі витоків ідеологічних засад і принципів українського молодіжного середовища, їх трансформації в період розпаду тоталітаризму, посттоталітарний період та еволюції в бік демократії і свободи, поступового утвердження нових ідеологічних пріоритетів, в основі яких знаходяться цінності демократії, вільного розвитку особистості, гуманізму і людиноцентризму, толерантності і полікультурних комунікацій, відродження національної культури, утвердження незалежної державності, встановлення рівноправних і справедливих відносин і співробітництва з державами, культурами і народами світу.

Новизна віддзеркалена в наступних наукових положеннях, що виносяться на захист:

Вперше:

– виокремлено та досліджено основні тенденції соціокультурних трансформацій молодіжного середовища в епоху глобалізації; головними серед них визначені демократизація молодіжного середовища, його інтелектуалізація та комерціалізація; експліковано розуміння основних чинників змін молодіжного середовища в епоху глобалізації, зокрема зовнішніх чинників (глобалізація, інформаційна революція, міграційні процеси, розвиток міжнародних молодіжних комунікацій тощо) та внутрішніх чинників (утвердження незалежної державності, перехід від

командно-адміністративної до ринкової економіки, від тоталітарних методів соціальної організації до демократичної, від тотальної ідеологізації життя до реальної духовної свободи і творчості особистості), їх вплив на молодіжне середовище та формування тенденцій його змін;

– визначено сутність демократизації молодіжного середовища як основної тенденції його трансформації в епоху глобалізації, що формується в молодіжному середовищі під впливом сучасних умов життєдіяльності людини, насамперед під впливом політичних змін, обумовлених процесом утвердження України як незалежної держави, а також під впливом глобальних чинників світової цивілізації;

– доведено, що новою тенденцією зміни молодіжного середовища є його інтелектуалізація; сучасна молодь намагається оволодіти інформацією, виявляє потяг до інформаційних засобів і мереж комунікації, намагається побудувати на цій основі свій спосіб життя і спілкування; проаналізовано основні виклики інформаційної революції щодо підготовки людини в новому суспільному середовищі; розглянуто інформатизацію освіти як головний вияв інтелектуалізації молодіжного середовища;

– обґрунтовано тенденцію до комерціалізації молодіжного середовища, що виявляється в таких реаліях, як становлення ринкових відносин і формування «комерційної людини»; обґрунтовано основні визначення «комерційної людини» та трансформації її в молодіжному середовищі.

Уточнено:

– поняття «зовнішнє і внутрішнє молодіжне середовище» та розкрито їх взаємодію; розглянуто молодіжне середовище як одну з ланок соціальної структури суспільства та компоненту загального соціального макросередовища, що одночасно виступає окремою соціальною верствою, до якої входять індивіди певної вікової категорії, яка підпорядковується як загальним, так і властивим лише їй закономірностям суспільного функціонування і розвитку;

– ціннісний контекст комерціалізації молодіжного середовища, а також негативні вияви комерціалізації у молодіжному середовищі, ресурси та напрями їх викорінення, особливості процесу виховання комерційної особистості в молодіжному віці.

Подальшого розвитку отримали:

– аналіз своєрідності політичної соціалізації сучасного студентства, яка полягає в гармонійному поєднанні керованих і некерованих чинників у процесі засвоєння політичних знань, цінностей, навичок та вмінь, зразків поведінки, досвіду прийдешніх поколінь;

– положення про те, що передумовами соціокультурних трансформацій молодіжного середовища виступають: кризові явища в усіх сферах життєдіяльності людини, які дезорганізують її відносини з оточуючим середовищем, суперечності між потенційними можливостями молодої особи і відсутністю умов для їх реалізації, між її життєвими потребами і неможливістю їх задовольнити у сучасному суспільстві, а також біо-соціо-психологічні особливості індивідів і соціальних груп, котрі входять у структуру молодіжного середовища, їх взаємозв'язками та взаємозалежностями.

Теоретичне та практичне значення роботи визначається тим, що в ній здійснено системний аналіз основних тенденцій змін молодіжного середовища в епоху глобалізації. Уточнено поняття «молодіжного середовища» та його основні відмінності від суспільного середовища як такого; визначені можливості дослідження зовнішнього і внутрішнього молодіжного середовища; основні чинники змін молодіжного середовища в епоху глобалізації: проаналізовані такі тенденції, як демократизація, комерціалізація і інтелектуалізація молодіжного середовища. Особлива увага приділена аналізу процесу відторгнення молоддю тоталітарних форм суспільної організації, привабливість демократії й демократичні очікування молоді; розуміння молоддю сучасних демократичних тенденцій; здатність молоді до реалізації принципів демократії в реальному житті суспільства.

Проаналізовані мотиви та перебіг процесу інтелектуалізації молодіжного середовища, а також його комерціалізація під впливом авторитету ринкових відносин, що формуються.

Матеріали дослідження можуть бути використаними в навчальному процесі, зокрема при читанні курсів з політології, соціології, філософії та культурології. На їх основі може бути підготовлений спеціальний курс для студентів гуманітарних спеціальностей. Основні висновки дослідження можуть бути використані при плануванні та здійсненні практичних виховних заходів з молоддю.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також на ряді міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Університет – позашкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» (Київ, 2010); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна робота на межі тисячоліть: концепції, технології, стратегії» (Київ, 2011); Науково-практичній конференції «Основні напрями модернізації вищої освіти в контексті викликів епохи» (Київ-Глухів, 2011); I Міжнародній науково-практичній конференції студентів і молодих науковців «Дитинство. Освіта. Соціум» (Київ, 2012); II Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова еліта у розвитку держав» (Київ, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (Київ, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-політичні та соціокультурні процеси в Україні та світі» (Київ, 2013).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження опубліковано у 5 фахових виданнях з філософських наук.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (160 найменувань). Загальний обсяг дослідження становить 182 сторінки, з них основного тексту – 163 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ФАКТОРИ ЙОГО ЗМІН В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Середовище – це сукупність умов – матеріальних і духовних, які оточують людину, і в яких розгортається її життєдіяльність, які взаємодіють з нею як з організмом і особистістю. Молодіжне середовище є середовищем життєдіяльності молоді. В загальних рисах воно повторює основні визначення суспільного середовища як такого. Разом з тим, молодіжне середовище має свою специфіку, обумовлену статусом молоді – особливої демографічної групи, яка має власні потреби та інтереси, мотиви діяльності і розвитку. Дослідження молодіжного середовища відноситься до найбільш актуальної і перспективної тематики соціологічних, філософських, політологічних досліджень.

Виокремлення молоді в якості центрального компоненту об'єкту молодіжної політики вимагає чіткого визначення поняття «молодь» та критеріїв цієї соціально-демографічної групи. При цьому доречним є зауваження Ю. Криворучка, згідно з яким молодь як соціальна група – це не лише кількісна сукупність, але частина соціального організму, якій притаманні певні функції [71, с. 10]. Молодь є специфічною соціально-демографічною групою суспільства, це спільність людей нового покоління (за віком і соціальним призначенням, роллю), яка природно і об'єктивно включена у різні соціально-демографічні, освітні, професійні, етнічні, та інші соціальні групи, існуючі у історично-конкретному суспільстві. Тож молодь слід розглядати не тільки у якості вікової когорти, але і як групу, яка знаходиться в особливій стадії соціокультурної еволюції поколінь, на якій молоді люди набувають статусно-рольових функцій.

Серед інших соціально-демографічних груп молодь є досить динамічною частиною суспільства. Прискорення темпів суспільного життя зумовило підвищення ролі та значення молоді в політичних процесах. Чим швидше відбуваються соціальні зміни, тим швидше серед молодого покоління з'являються групи, політична культура яких буде явно відрізнятися від культури старших поколінь. Адже швидкі соціальні зміни сприяють пошуку молодим поколінням відповідей, адекватних вимогам нової ситуації, що, у свою чергу, перешкоджає засвоєнню правового досвіду, форм правової свідомості і поведінки старших поколінь.

Молодь – це суспільна диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні тощо властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей.

Молодь тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, знаходяться в стані формування і становлення. Сутністю молоді та проявом її головної соціальної якості є міра досягнення нею соціальної суб'єктності, ступінь засвоєння суспільних відносин та інноваційної діяльності.

Вікові межі молоді є розмитими і рухливими. Як вважають вчені, приблизно з 14 років особа починає усвідомлювати свої соціальні зв'язки і своє місце в суспільстві. До 18 років практично завершується формування основних психофізичних особливостей людини, а до 24 років закінчуються процеси росту в людському організмі і формується соціальний статус особи, що, зокрема в умовах України, пов'язано із отриманням на цей час освіти, демобілізації з армії і набуттям фахових знань.

Стосовно молодого покоління можна вести мову як про первинні, так і вторинні його особливості. До первинних (або основних) належать фізіологічні, психологічні, вікові та соціальні характеристики. Щодо вторинних (другорядних), то вони впливають з первинних і виявляються

залежно від виду громадсько-корисної діяльності, місця проживання, соціального статусу [58, с. 64].

Соціальні особливості молоді визначаються специфічною позицією, яку вона займає в процесі відтворення соціальної структури, а також здатністю не тільки успадковувати, а й перетворювати сформовані суспільні відносини [21, с. 154].

Конкретні умови буття молодих людей визначають особливості молодіжної свідомості, діалектична єдність структурних елементів якої й утворить спонукально-мотиваційні сутності сили молоді. Всередині цієї єдності виникає різноманіття суперечливих детермінацій, які опосередковують специфіку їхніх відносин до навколишньої дійсності і мотивацію соціальної діяльності.

Інтерес до проблем молоді залишається постійним і стійким у закордонній та вітчизняній філософії, соціології, психології, педагогіці. Серед західних фахівців проблеми молоді та молодіжного середовища досліджували М. Мід, Д. Старр, Ж. Мандель, К. Келлі, Т. Парсонс, Л. Фойєр, М. Брейк та інші. Соціально-філософські проблеми молоді як важливої соціальної групи суспільства знайшли своє відображення в дослідженнях С. М. Іконнікової, І. М. Ільїнського, І. С. Копа, В. Т. Лисовського та інших вчених. Значний вклад у дослідженні дозвілля молоді внесли Г. О. Пруденський, Б. О. Трушин, В. Д. Петрушев, В. М. Піменова, О. О. Гордон, І. В. Бестужев-Лада та ін. До досліджуваної нами проблеми близькі праці із саморозвитку й самореалізації особистості в сфері дозвілля (О. І. Беляєва, О. С. Каргіна, Т. І. Бакланова), з питань психології особистості (Г. М. Андрєєва, О. В. Петровського). У науковий аналіз теорії і практики культурно-дозвілєвої діяльності значний внесок зробили Ю. О. Стрельцов, О. Д. Жарков, В. М. Чижиков, В. О. Ковшаров, Т. Г. Кисельова, Ю. Д. Красильніков.

Питання стилю життя молоді, прищеплення їй навичок та культури здорового способу життя, організації профілактичної роботи у дитячому та

молодіжному середовищі вивчали О. Балакірева, О. Вакуленко, Ю. Галустян, Л. Жаліло, Н. Комарова, О. Стойко, А. Царенко, О. Яременко та багато інших.

Над проблемами самовизначення та соціальної адаптації молодого покоління працювали провідні спеціалісти Інституту соціології НАН України, зокрема І. Мартинюк, О. Злобіна та інші.

У соціологічному плані вчені виділяють дві сторони впливу суспільного прогресу як об'єктивного фактора на тенденції соціального розвитку молоді. З одного боку, це об'єктивні і суб'єктивні умови макросередовища, які змінюються, опосередковують особливості включення молоді в соціальну структуру суспільства, що позначається як на формуванні соціального вигляду молодого покоління, так і на мірі розвинутості самої соціальної структури. З іншого боку, фактори суспільного прогресу, відображаючись у свідомості молодих людей, впливають на їхні потреби, інтереси, ціннісні орієнтації в їхніх поведінкових програмах, що, в кінцевому рахунку, також відбивається на соціальному вигляді молоді.

На думку О. М. Балакіревої та О. О. Яременка, вікові процеси в молодіжному середовищі мають значно більшу соціальну вагу, ніж в інших вікових групах. Невідповідність між біологічним віком, віком соціальним та психічним – загальновідома проблема. Вона розглядається педагогікою, віковою психологією, соціальною психологією, частково – демографією.

Соціологічний підхід до молоді як специфічної групи суспільства передбачає врахування цілого комплексу обставин і особливостей способу життя молодої людини. Відповідність фізіологічного і соціального віку завжди була вагомою для соціології, а сьогодні, внаслідок особливостей сучасного етапу розвитку українського суспільства, актуальність цієї проблеми значно зростає. По-перше, в умовах нестабільності та кризових явищ у житті суспільства, радикальних перетворень і потрясінь соціальний вік починає випереджати фізіологічний вік молодих людей – відбувається

більш ранне «подорослішання», тобто інтеграція молодого покоління в структури суспільства та виконання ним соціальних ролей, які донедавна покладалися на старші вікові групи. З іншого боку, світові тенденції соціального розвитку свідчать, що кожне нове молоде покоління повинно оволодіти все більшим обсягом інформації та знань. Це, у свою чергу, продовжує освітній період та процес соціального становлення, що відсуває можливість виконання соціальних ролей у повному обсязі для окремих груп молоді в часі. По-третє, про актуальність цієї проблеми в сучасних умовах свідчить ще й те, що вікова самосвідомість залежить від напруги в суспільстві, наповнення життя подіями та суб'єктивно усвідомленим ступенем самореалізації особистості [18, с. 24].

Так, на думку відомого російського дослідника, В. Т. Лісовського, сучасну молодь можна класифікувати таким чином:

Одні живуть минулим, слухаючи розповіді старших «про прекрасний час, коли, успішно вирішувалися всі проблеми», і не реагують на сьогодення. Інші, навпаки, поводяться стосовно всіх нововведень агресивно, критикують «усіх і вся», шукають ворога, на якого можна було б звалити причини всіх лих. Треті, зневірившись, ідуть «у нікуди», пиячать, вживають наркотики, перетворюються в «бомжів», стають на злочинний шлях. Четверті починають шукати «шлях до бога», вступають у різного роду навколо-релігійні секти, захоплюються містикою й чаклунством. П'яті, розуміючи, що тільки за допомогою власної активності можна добитися успіху в житті, шукають реальні шляхи вирішення виникаючих проблем, причому не завжди законні й морально обґрунтовані [74, с. 12].

В Україні з 46 млн. громадян кожен третій – віком від 14 до 35 років.

За роки незалежності України молодь змінилась якісно. Нині молоді люди стали більш самостійними, намагаються бути незалежними і покладаються на свої власні сили.

До важливих якостей молоді необхідно віднести її здатність більш вільно, ніж люди середнього і похилого віку, висловлювати свої думки, відстоювати особисті переконання.

В ринкових умовах перед молоддю постало багато нових проблем. Однак вона, порівняно з іншими соціальними групами, завдяки віковому статусу має найбільшу соціальну, професійну та життєву перспективу.

Також завдяки своїм психологічним особливостям молодь здатна швидше, ніж інші соціальні групи, оволодівати новими знаннями, професіями, необхідними в період переходу до ринкових відносин та інших процесів державотворення.

В умовах, коли професійні та життєві навички старших поколінь виявляються не повною мірою адекватними новим соціально-економічним умовам, молодь, не обтяжена старими стереотипами, активно займається бізнесом, підприємницькою діяльністю, самозабезпеченням. Молодіжна субкультура виявляється більш адекватною новим умовам за рахунок притаманних їй прагнень проявляти та демонструвати свою індивідуальність, а також завдяки тенденції до групових форм активності [18, с. 25].

Функціонування молодіжного середовища в Україні регламентується цілою низкою законодавчих актів. Молодіжне законодавство України складається із Законів України «Про дитячі та молодіжні організації», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про фізичну культуру і спорт», «Кодексу про шлюб та сім'ю»; Постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002–2012 роки», «Про затвердження Програми підготовки та залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створення умов для її професійного зростання», «Про затвердження Державної програми підтримки сім'ї на період до 2010 року», «Про затвердження Типового

положення про молодіжний центр праці», «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді»; Указів та розпоряджень Президента України: «Про гранти Президента України для обдарованої молоді», «Про День студента», «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», «Про Національну раду з питань молодіжної політики», «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї» та інших нормативних документів.

При цьому однією з домінуючих тенденцій сучасності стає якісна диференціація молоді. Зростає її розшарування по соціально-економічних характеристиках. Тому поняття «молодіжне середовище» доцільно розглядати через аналіз поняття «молодіжні проблеми».

Отже, молодь, як центральний компонент молодіжної політики, є соціально-демографічною групою, що має наступні характеристики: на відміну від представників старших поколінь, основні ціннісні орієнтири, політичні установки молоді перебувають на стадії формування та становлення; молодь відрізняється критичністю, має здатність до швидкого опанування новими політичними знаннями та ідеями, виконання нових політичних ролей, пристосування до зміни умов політичного життя та, як правило, виступає носієм більш прогресивних та раціональних електоральних поглядів, звільнених від впливу міфів та стереотипів радянського виховання; представники молодого покоління, як правило, відчують потужний запас життєвої енергії, що часом реалізується у політичній та електоральній активності.

Соціальні проблеми молоді – це не будь-які суперечності її життєдіяльності, а лише ті, що поглиблюються і свідчать про недостатність існуючих способів їх вирішення, а, отже, призводять до появи дезорганізуючих процесів у системі «суспільство – молодь». Молодіжні проблеми поділяються на два типи: щодо першого, то йдеться про зрслі

вимоги суспільства до молоді, щодо другого – про особистісні сподівання і прагнення молодих людей та труднощі їх реалізації [131, с. 101].

В сучасних умовах українська молодь є однією з найуразливіших в економічному та найбезправніших у соціально-правовому відношенні соціальних спільнот. Вона живе в умовах підвищеної соціальної напруги і психологічного дискомфорту. Внаслідок цього в молодіжному середовищі поширюються наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, проституція, «дідівщина» та інші негативні явища.

За даними Міністра соціальної політики України В. Надраги, майже кожен п'ятий українець у віці від 15 до 24 років ніде не працює і не вчиться. У проміжок з 2007-го по 2009 рік приріст безробітних серед молоді склав 4,9% [56].

Економічні негаразди останніх років суттєво вплинули як на соціальне становище молоді, так і на рівень її життя. Так, 73% опитаних молодих людей незадоволені матеріальним станом своєї сім'ї, 44% – житловими умовами, 42% – тим, як харчується їх сім'я [139, с. 16].

Більшість молодих людей стоїть перед складним життєвим вибором, до якого вона не підготовлена ні психологічно, ні організаційно. Зростає кількість самогубств серед молоді віком 15-19 років, що пояснюється відсутністю мотивації та ціннісних орієнтацій. За різними експертними оцінками, близько 80% наркозалежних – молодь від 14 до 35 років.

Дослідники стверджують, що 13% молоді різного віку мають проблеми з пошуком сенсу життя, ще 10% не відчувають себе щасливими і не задоволені своїм життям [38, с. 6].

У молодіжному середовищі поширені шкідливі звички – тютюнопаління, вживання алкогольних/слабоалкогольних напоїв (зокрема, регулярне споживання пива) та наркотичних речовин.

В Україні палять 45% юнаків і 35% дівчат, вживають алкоголь 68% хлопців і 64% дівчат, 13% молоді вживають так звані «легкі» наркотики. За

різними експертними оцінками, близько 80% наркозалежних – молодь від 14 до 35 років.

За даними дослідження, під час якого було опитано 1200 респондентів (віком від 14 до 35 років методом особистісного інтерв'ю «face to face»), близько 40% респондентів ствердно відповіли на питання, чи вони палять, з них більше половини викурює щодня понад 8 цигарок. Набуває поширення нова звичка – куріння кальяну, яка є небезпечною в умовах активного поширення епідемії туберкульозу. Майже дві третини опитаних пробували кальян хоча б один раз, з них майже 8% – курить кальян епізодично або регулярно.

Щодо вживання слабоалкогольних напоїв, то 35,9% молодих людей, принаймні один раз на тиждень, п'ють пиво, 13,7% – міцні алкогольні напої, 9,1% – вино, 7,7% – слабоалкогольні напої. Про поширення звички пити пиво свідчить той факт, що віковій групі 25-35 років, із різним ступенем регулярності, вживає близько 80% опитаних.

Пробували наркотичні речовини один раз чи двічі близько 12% респондентів, майже 5% визнає, що вживає такі речовини з певною регулярністю.

Основним визначальним мотивом спробувати наркотичну речовину респонденти називають цікавість – як хлопці (7%), так і дівчата (4%). З цікавості вперше вживали наркотики 10% хлопців та 6% дівчат.

Другим за значущістю мотивом спроби вживання наркотичної речовини було бажання отримати приємні відчуття, що відзначили 3,2% молоді.

Досить поширеним мотивом початку вживання наркотиків є також надлишок вільного часу. З цієї причини почали вживати наркотичні речовини 2% хлопців та 1% дівчат. Практично така ж сама частка респондентів повідомила, що вони не хотіли виділятися з компанії (1,7% хлопців та 0,7% дівчат) [116, с. 136].

Дослідження також показало, що попри заборону продажу тютюнових та алкогольних виробів особам до 18 років, шкідливі звички формуються саме у підлітковому віці. Лєвова частка тих, хто палить, почала робити це у віці до 20 років (до 13 років – 9%, 14-16 років – 44,5%, 17-19 років – 36,5%). Дві третини усіх опитаних почали вживати алкоголь у віці до 18 років. При цьому молодь не володіє достатніми знаннями та навичками, аби мати можливість самостійно протидіяти шкідливим звичкам [123, с. 143].

Завідувач лабораторії психології політичної участі Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук Л. Кияшко також вважає, що сучасна молодь не надто глибоко розуміє явище демократії і формування громадянського суспільства. Так, за результатами дослідження, де для оцінки структури та глибини явища політичної свідомості молоді використовувались психологічні тести та прийоми, зокрема метод асоціацій, було встановлено, що у сучасної молоді демократія асоціюється з такими цінностями, як особиста безпека, індивідуальна воля, свобода, права особистості. Але з відповідальністю перед суспільством демократія асоціюється лише у двох випадках зі 100 [149, с. 176].

Опитування громадської думки проведене Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді спільно з організацією «Соціальний моніторинг» у червні 2006 року показало, що політика традиційно посідає останнє місце в ціннісних орієнтирах молоді. Третина молоді взагалі не цікавиться політикою, а кожен десятий вважає неважливою для розвитку України участь громадян у виборах. Таким чином, можна констатувати такий факт: молодіжне середовище сучасного суспільства – явище достатньо неоднорідне, в ньому спостерігаються різноспрямовані процеси: з однієї сторони, зростає частка тих представників молодого покоління, хто проявляє активну позицію і – разом з тим – зростає частка розчарованості та девіації.

На думку керівника Центру молодіжної політики Державного інституту розвитку сім'ї та молоді О. Ярошенка, в сучасному суспільстві, особливо в пострадянському просторі, постає проблема доступності можливостей молоді для життєвих змін за допомогою так званих соціальних «ліфтів» вертикальної мобільності. Такими традиційними «ліфтами» в сучасному молодіжному середовищі є освіта, сім'я, різноманітні професійні, економічні, політичні організації та об'єднання.

За даними психологічних досліджень, цінності сучасної молоді є доволі суперечливими. Суспільна криза, проявом якої є розмивання цінностей, негативно позначається на тому образі світу і тих ціннісних орієнтаціях, що формуються в молодого покоління. Серед пріоритетів молоді – прагматизм, орієнтація на матеріальні цінності, кар'єру та соціальний статус, споживацьке ставлення до оточуючих. Значна частина молоді відзначається особистісною незрілістю та невизначеною системою цінностей [148, с. 54].

При цьому, за словами голови Співки молодих політологів України А. Єременка, сучасна молодь є більш протестною, ніж креативною. Якщо проаналізувати існуючі молодіжні рухи, націлені на певні зміни, то основними формами їх діяльності є власне протестні акції, зокрема, проти підвищення оплати за навчання, проти заборони щодо мирних зібрань тощо. Більшість акцій за участю молоді проходить під загальною назвою «Молодь проти», акцій «Молодь – «за» фактично немає.

Виходячи з цінностей суспільства, у якому живе молодь, освіта кращою її частиною сприймається як можливість розвитку для себе. Але не як спосіб реалізації в ньому [87, с. 120]. Цінності навчання, духовного споживання, освіти і творчості займають провідне місце у свідомості лише незначної частки молоді.

До числа особливо тривожних тенденцій відноситься падіння престижу загальної та професійно-технічної освіти; збільшення числа молоді, що починає трудову діяльність із низьким рівнем освіти і не має бажання

продовжувати навчання; орієнтація багатьох ланок освіти на «потокове» відтворення робітників, службовців і спеціалістів без урахування вимог споживачів.

Освітній потенціал молоді не реалізується належною мірою також через невідповідність між системою освіти і потребами ринку праці. Відзначається тенденція до зниження якості освіти через низьку соціальну престижність педагогічної професії, критична застарілість матеріально-технічної бази закладів освіти всіх рівнів та недостатні темпи її модернізації.

Як вважають фахівці, цей стан залежить від того, що в Україні і далі зростає нерівність можливостей між різними верствами населення, що проявляється, наприклад, у відсутності доступу до якісного навчання, дозвілля, роботи. Це – зовнішні впливи, які відчуває на собі молодіжне середовище.

Разом з тим, перебудовчі процеси, хвиля гуманітарного сплеску інтелектуалів з поверненням до національних джерел, слави, традицій, перспективи, побудови громадянського суспільства захопили всю українську молодь.

Знайомство зі світовою філософською думкою, зарубіжним способом життя, його цінностями, що відкривалися з перебудовою, вплив західних демократичних ідей на громадську свідомість викликали неоднорідні процеси в суспільстві. На різних рівнях розвитку молодих членів суспільства щось сприймається ними механічно, цілком, без осмислення, щось вибірково, щось заперечується через незнання чи, навпаки, виходячи вже зі свідомої, у силу наявної інформації, позиції.

Але для більшості молодих цінність традиційних ідеалів, авторитетів порушена. Триває процес пошуку нових. Нерідко має місце повернення до народних традицій, часто просто як данина часу, без усвідомлення їх глибинного смислу та значення [88].

За даними дослідження, яке було проведено за підтримки Українського інституту соціальних досліджень, в сучасній молоді перші місця в ієрархії

найважливіших життєвих цінностей посіли такі: «бути здоровим», «отримати пристойну освіту та професію» та «гарні стосунки з сім'єю». Ставлення молодого покоління до традиційної системи цінностей істотно залежить від стосунків із носіями цих цінностей – представниками старшого покоління, зокрема – з найближчими з них – батьками [18, с. 25]. Але, разом з тим, ці стосунки розгортаються як конфліктні.

Конфлікт «батьків і дітей» доволі часто визначає відносини між поколіннями: «буває, я їх не розумію, а буває, вони мене». На запитання «Чи існують непорозуміння між Вами і Вашими батьками?» більше половини респондентів відповіло ствердно. Однакові частини опитаних (чверть) вважають, що батьки їх не розуміють, а вони, у свою чергу, не розуміють батьків. Серед найважливіших причин подібних конфліктів опитані зазначали «непорозуміння через дрібниці, які накопичуються і породжують проблему: вони не розуміють мене, а я теж не хочу їх розуміти», «суперечності в характері батька – занадто вимогливий до когось і зовсім не вимогливий до себе», «батько погано мене знає, тому не завжди може об'єктивно оцінити мої вчинки», «у нас із батьками різні погляди на життя та різні ціннісні орієнтири». Показовою є думка респондента, котрий вважає, що «у цьому світі найголовніше, щоб людину сприймали такою, як вона є, і щоб її любили та поважали не тільки через гроші, а й за її вчинки, її характер та ставлення до людей [18, с. 25]».

При цьому за результатами загальноєвропейського дослідження «Ціннісні орієнтації населення», що проводилося в Україні Центром «Соціальний моніторинг» та УІСД у грудні 1999 р., виявлено, що майже 60% молодого покоління України віддає перевагу свободі особистості перед принципом соціальної рівності, що підтримують лише чверть опитаних. Це свідчить про зміни ціннісних орієнтацій нового покоління порівняно з особами середнього та похилого віку, які більшою мірою підтримують принцип рівності та менше схильні підтримувати свободу особистості. Серед найбільш важливих проблем для сучасного українського суспільства, на

думку молоді, крім економічних реформ, є можливість народу впливати на прийняття урядом важливих рішень і рух до гуманного суспільства, у якому цінується людська особистість. Всі ці позиції залишаються актуальними і для молодіжного середовища 2011 року.

Специфічним проявом молодіжного середовища можна вважати участь молоді у процесі праці. Усім країнам, що переживають період трансформації, властива жорстка конкуренція на ринку праці. Нелегко в таких умовах доводиться саме молоді: без високої кваліфікації та досвіду трудової діяльності конкурувати з тими, хто їх має (а це переважно громадяни віком від 28 до 55 років), досить складно, а інколи й неможливо.

Для сприяння зайнятості молоді, профорієнтаційної роботи серед молоді та підтримки молодіжних підприємницьких ініціатив в регіонах України забезпечено діяльність 101 молодіжного центру праці, з них: 21 обласний, 21 районний, 14 міських та 45 студентських секторів працевлаштування у ВНЗ.

На виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009-2015 роки вживаються заходи, спрямовані на створення умов для інтелектуального самовдосконалення молоді, творчого розвитку особистості. 2010 року лауреатами Премії Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України стали 60 осіб з 21 регіону України.

Забезпечується підтримка творчих ініціатив молоді шляхом присудження грантів Президента України для реалізації найбільш соціально значущих проектів, розроблених молоддю, у соціальній та гуманітарній сфері. На 2010 рік було призначено 44 гранти [55, с. 17].

Робота займає важливе місце в системі ціннісних орієнтацій молоді. Але для молоді важливішими стають такі ознаки, як висока оплата праці, цікава робота, можливість чогось досягти, гарні можливості для підвищення, а також можливість проявляти ініціативу. У поглядах на важливі аспекти роботи виявляється й більш прагматичний підхід молодих людей:

пріоритетними стають зручні години роботи, тривала відпустка, відповідність здібностям. Молодь більш толерантно порівняно зі старшими віковими когортами ставиться до того, що працювати не обов'язково, якщо людина не хоче. Разом з тим молодь вважає за справедливий диференційований підхід до оплати праці, коли одна й та ж робота, але виконана швидше, ефективніше та надійніше має оплачуватись у більшому розмірі [88].

Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді у Щорічній державній доповіді «Молодь України на ринку праці» зазначено, що хоча проблеми становища молоді на ринку праці більшою мірою торкаються менш економічно розвинених країн, проте актуальними вони є й для країн із потужною економікою. Так, якщо з 1999 по 2005 рр. в країнах Європейського Союзу (ЄС – 27) частка економічно неактивних осіб серед населення віком від 15 до 64 років скоротилася з 31,6% до 29,8%, проте серед 15-24-річних у 2005 р. вона становила серед чоловіків – 51,5%, а серед жінок – 58,5% [86, с. 93].

Водночас залишається значним рівень економічної неактивності молоді. Наприклад, протягом 2000–2006 рр. рівень економічної неактивності молоді віком 25-29-ти років збільшився на 3,3%, 30-34-х років – на 3,2%. Найвищий рівень економічно неактивних спостерігається серед молоді 15-24-х років, для цієї категорії молоді переважною причиною неучасті в ринку праці є навчання.

Дослідження «Становище студентської молоді України», проведене у 2008 р., підтвердило існування проблеми щодо працевлаштування як найголовнішої для студентства та молоді загалом [135, с. 63].

Загально визнаним формоутворюючим елементом молодіжного середовища є молодіжна субкультура. Молодіжна субкультура взагалі, а тим більше у зв'язку з радикальними змінами в суспільстві, стає формою соціальної адаптації, своєрідним буфером між традиційною культурою, загальноприйнятими цінностями та елементами «опору» по відношенню до

«старого» соціально-культурного порядку і пануючої системи молодіжної культури.

Кожна молодіжна субкультура характеризується, насамперед, специфічною нормотворчістю, протиставленням своїх норм і цінностей зовнішнім, набуваючи певних рис «мікросуспільства», в якому трансформуються традиційні погляди і формується свій «образ світу» і способу буття в ньому особистості. Англійський соціолог М. Брейк виділяє такі субкультурні типи молоді, як «нормальна» молодь, делінквентна молодь, культурні бунтарі, політично активна молодь.

Молодіжна субкультура в Україні не мала раніше і не має тепер характеру жорсткої деформалізації і складання в ізольовані неформалітети, не відзначається різкою опозиційністю і рідко набуває рис контркультури такої активної на Заході. Починаючи з 80-тих років ХХ ст. найбільш активно формувались рухи рокерів, металістів, байкерів, а потім релігійно-культові та східно-спортивні, часто ініційовані зацікавленими в них дорослими верствами бізнесового і кримінального характеру. Тому в цілому українські субкультури малодиференційовані, нетривкі і не займають вагомого місця в культурному житті.

На задоволення культурних потреб молоді, проведення дозвілля (як ще один елемент молодіжного середовища) значно впливають соціально-економічні фактори: соціальний статус молодих людей та їх батьків, середньодушовий прибуток у родині, майно (власність), наявність вільного часу. При цьому матеріальне становище двояко відбивається на задоволенні культурних потреб – у безпосередній актуальній формі, коли певні соціальні групи молоді вже володіють предметами та способами опанування культури, і в опосередкованій потенційній, коли вони лише володіють реальною можливістю придбати ці предмети й засоби. [21, с. 107].

До особливостей молодіжного дозвілля відноситься своєрідність середовища його протікання. Батьківське середовище, як правило, не є пріоритетним центром проведення дозвілля молоді. Переважна більшість

молодих людей воліють проводити вільний час поза будинком, у компанії однолітків. Коли йдеться про вирішення серйозних життєвих проблем, молоді люди охоче приймають поради і наставлення батьків, але в сфері специфічних дозвіллевих інтересів, тобто при виборі форм проведення, друзів, книг, одягу вони самостійні.

За даними соціологічних досліджень, найчастіше предметом обговорення в молодіжному середовищі є музика (56% опитаних віком 15-22 роки зазначили, що «часто» й «дуже часто» обговорюють питання музики), спорт (41%) і проблеми організації відпочинку (59%). За актуальністю для української молоді названі проблеми поступаються лише заробітку грошей («дуже часто» й «часто» їх обговорюють 71% респондентів) і проблемам, що пов'язані з одягом, зовнішністю та модою (67%). Слід зауважити, що такі вагомні для структурування духовного світу особистості чинники, як національна культура, культура й мистецтво, релігійна віра, не посідають високого щаблю в ієрархії актуальних для молоді проблем. «Дуже часто» й «часто» їх обговорюють відповідно 13, 25 та 16% опитаних. Інтерес до національних відносин збільшується зі зростанням освітнього рівня (від 9% серед молоді з незакінченою середньою освітою до 17% серед тих, хто має або отримує вищу освіту). За регіональним розподілом частіше обговорюють національні проблеми молоді мешканці Південно-Західного, Південного регіонів (відповідно 21 та 20%), найменш актуальними вони є в Центрально-Західному регіоні (5%). Наймолодші українці активно обговорюють питання музики (74% 15-17-річних – «часто» й «дуже часто»), з віком інтерес до музики дещо вщухає (53% серед 21-22-річних) [87, с. 30-41].

Разом з тим ринкові відносини у сфері культури обернулися великими негативними наслідками для молоді. До неймовірних розмірів зменшилася кількість джерел, за допомогою яких забезпечується передача культурних цінностей молодим людям. Різко скоротилася сфера професійної та аматорської творчості, зокрема сотні тисяч гуртків художньої самодіяльності,

прикладного мистецтва, а разом з цим – і кількість самих духовних цінностей.

Якщо проаналізувати систему пріоритетів цінностей дозвілля молоді, то виявляється, що інтелектуальні форми дозвілля посідають лише третє місце, а перше – пасивні форми. Лише 5,6% від загальної кількості опитаних серед занять, якими найчастіше молодь заповнює своє дозвілля назвали «відвідування музею», 10,9% – «сходити в театр, на балет, в оперу». Це може бути зумовлено тим, що дуже великі ціни на квитки до театрів зробили їх недоступними для значної більшості молодих людей. І зараз практично єдиним каналом, який забезпечує широкий доступ абсолютної більшості молоді до художніх цінностей вітчизняної та світової культури, стало телебачення і частково магнітофон.

Технікою захоплюється порівняно мало молоді. Вагомішу цінність для молоді представляють можливості спілкування з друзями. Причому протягом останніх років такі цінності, як спілкування, контакти, взаємопорозуміння з людьми залишаються незмінними за рангом [87].

Однією з найважливіших цінностей у молодіжному середовищі є мода. Мода – це не тільки однакові джинси та кросівки, куртки та зачіски. Це ще й однакові смаки, запити, жарти і дотепи, спрямованість, напрямок думок, вчинки. Між тим, мода не є чимось даним назавжди. Вона виникає, вмирає, змінюється. Масова мода і в одязі, і у вчинках, і в думках здатна деформувати особистість і зовнішньо і внутрішньо, підкорити її собі.

На запитання «Як Ви вважаєте, на що сьогодні існує мода?» молоді люди поставили на перші місця вживання алкоголю, паління цигарок, досвід вживання наркотиків. Серед модних явищ респондентами було відзначено також татуювання. Частина подібних до татуювання знаків, які застосовуються в молодіжному середовищі, має прямий зв'язок з субкультурою «зони», інші відображають зразки татуювань

військовослужбовців спецпідрозділів США або орієнтацію на кіногероїв певного гатунку, ще частина – сягає корінням у містику (містичні культу).

Більше половини опитаних відзначило існування моди на читання художньої літератури. Вочевидь, це можна пояснити великою кількістю детективних та розважальних романів відомих та досить популярних серед молоді письменників таких, як О. Робська, С. Мінаєв та ін. Мода на «сексуальний досвід» також є популярною серед більшості опитаних. Половина респондентів визнала існування моди на заняття спортом. Можливо, це є результатом трансляцій по ТБ великої кількості передач про змагання з популярних видів спорту та життя видатних спортсменів, які користуються авторитетом у молодіжному середовищі.

Для чверті молодих людей існує мода на «крутий» одяг та відвідування дискотек і нічних клубів (відповіді на запитання не виявили суттєвих розбіжностей за статтю) [18, с. 26].

Прикметою нашого часу є також пасивні форми проведення дозвілля, які мають інформаційно-розважальну спрямованість. Телевізор – вдома і компанія друзів – поза домом поглинають майже весь вільний час молодих людей. До таких пасивних форм в останні роки додалося захоплення молоді комп'ютерними іграми.

При всій масштабності зростання «індустрії вільного часу» – туризму, спорту, бібліотечної і клубної справи – молодь вибирає в компанію однолітків. Спілкування в молодіжній компанії – це особлива форма дозвілля. Тяга до спілкування з однолітками зумовлена величезною потребою молоді в емоційних контактах. Її можна розглядати як: необхідну умову життєдіяльності людини і суспільства; джерело творчого перетворення індивіда в особистість; форму передачі знань і соціального досвіду; вихідний пункт самосвідомості особистості; регулятор поведінки людей у суспільстві; самостійний вид діяльності.

Деякі фахівці, наприклад, В. Й. Бочелюк, взагалі вважають, що у молодіжному середовищі виник своєрідний духовно-ідейний вакуум,

пов'язаний з кризою колишньої системи соціальних цінностей і виникненням рис нової соціально-духовної парадигми та відродження національної ментальності. Відсутність соціального ідеалу і втрата минулих стимулів не тільки породжують духовну апатію, а й підсилюють напруження в пошуку життєвих цінностей як стрижня культури особистості [27, с. 132].

Так, наприклад, молодь спокійно ставиться до дошлюбних сексуальних стосунків; до них же, але випадкових 3,8%; тих самих стосунків, але до досягнення повноліття – 4,0%; проституції – 2,9%; вживання легких наркотиків – 2,2%; водіння автомобіля в нетверезому стані – 2,0%, разом із перевищенням швидкості в населеному пункті – 2,6%. Сильний вплив моралі на поведінку в повсякденному житті визнали лише 43,7% молоді; на кожну десяту молоду людину норми моралі не поширюються. Чиста совість як першочергова умова щастя набрала 3% голосів молоді. 28,2% молодих людей вважають, що домагатися свого щастя слід за будь-яку ціну.

Молодь виправдовує:

- ухиляння від сплати податків – 4,5%;
- крадіжки – 2,3%;
- одержання хабара і давання його ж – 3,7%;
- брехню у власних інтересах – 3,9%;
- отримання державної допомоги, на яку немає прав – 3,9%;
- оприлюднення конфіденційної інформації про конкурента – 3,5%.

Закон дуже впливає на повсякденне життя лише 30,6% молоді. Більш ніж кожна п'ята молода людина закон ігнорує [130].

Одним з елементів молодіжного середовища є також здоровий спосіб життя. Але рухова активність, регулярні заняття фізичною культурою та спортом, як обов'язкова умова здорового способу життя, не дуже поширена в молодіжному середовищі. За даними останніх соціологічних досліджень щоденно, у вільний час, фізичними вправами чи тренуваннями займається кожен третій шестикласник і лише кожен шостий студент. Тобто чим

людина стає дорослішою, тим менше у неї бажання та часу на активний спосіб життя. До речі, юнаки є активнішими, дівчата ведуть більш пасивний спосіб життя.

Іншим важливим чинником здоров'я є психічний стан особистості. Проте серед психічних порушень у старшокласників переважають невротичні розлади (42%), поширюються випадки депресивних станів із затяжним та хронічним перебігом [38, с. 7].

Разом з тим у молодіжному середовищі спостерігаються стійкі тенденції до самостійного існування. Взагалі змінюються погляди молодого покоління на обов'язки батьків стосовно дітей, формується усвідомлення того, що батьки можуть мати своє особисте життя, а не повинні повністю віддаватися своїм дітям, навіть за рахунок особистого благополуччя. Зараз окремо від батьків проживають 47,4% молоді [49].

Крім того, світ ціннісних орієнтацій відбивається на тому, які саме якості необхідно виховувати у власних дітей. Молоді люди більшою мірою приділяють увагу таким якостям, як працездатність, відповідальність, рішучість і наполегливість, терпимість і повага до інших людей, гарні манери. Меншою мірою визначена орієнтація на слухняність, релігійність, безкорисливість [49].

Вчені констатують також певну залежність самооцінки молоді від рівня добробуту. Рівень добробуту є вищим серед молодих людей, які мають вищу освіту, живуть у великих містах, не мають власних дітей. Найгірші самооцінки власного добробуту у мешканців сільської місцевості.

Серед опитаних 4% опитаних вважають, що вони ледь-ледь зводять кінці із кінцями, 20,2% – що їм вистачає на харчування та придбання недорогих речей, 57% – що вистачає на життя, а проблему становить придбання товарів довготривалого ужитку, майже 18% повідомило про досить забезпечений рівень свого життя. Слід відзначити, що з віком спостерігається виразна тенденція щодо погіршення оцінок респондентами свого матеріального становища (див. Табл. 1.1).

Динаміка самооцінки молоддю рівня добробуту (%) [49]

Відповіді на питання	2003	2009
Ми ледь зводимо кінці з кінцями. Грошей не вистачає навіть на продукти	14,5	4,4
На продукти грошей вистачає, але купівля одягу викликає фінансові ускладнення	43,0	27,7
Грошей вистачає на продукти і одяг. А от купівля речей тривалого користування (холодильника, телевізора) є для нас проблемою	33,5	44,8
Ми можемо без проблем купувати речі тривалого користування. Проте для нас важко купувати справді дорогі речі	7,0	16,3
Ми можемо дозволити собі достатньо дорогі речі – квартиру, дачу та багато чого іншого	0	0,6

Показником реального стану добробуту молоді може слугувати наявність в особистому користуванні речей, придбання яких потребує значних матеріальних витрат. Типовим прикладом такого свідчення про добробут є власний автомобіль. Серед українців на сьогодні користуються автомобілем понад 14%. В Україні тих, хто володіє автомобілем, ставало з роками менше (від 19,5% до 13,9%).

Дещо інакша картина спостерігається стосовно іншого знакового на сьогодні предмету власності – персонального комп'ютера. У 2003 році його мало у власному користуванні лише 5-10% опитаних. Зараз це, здавалося б, доволі звичний і необхідний атрибут молоді.

В Україні тих, хто відповів, що є безробітним, тимчасово не працевлаштованим – 10,8%. Кількість домогосподарок зменшилася при цьому у період з 2003 по 2009 р. майже на 5% (з 14,5% до 9,6%).

Найбільшими групами серед працюючої молоді є:

- робітники (зокрема й ті, хто працює у сільському господарстві), їх налічується 21,4%;
- службовці – 29,2%, зокрема без фахової освіти – 12,8%;
- підприємці – 6%;
- військові, працівники прокуратури, органів внутрішніх справ – 2,4%.

При цьому припускають можливість втрати роботи у найближчі два роки 43,8%.

Тому у свідомості працюючої молоді одним з найбільших пріоритетів є право на працю.

В Україні функціонує приблизно три з половиною тисяч молодіжних організацій різного спрямування [118, с. 68].

До таких молодіжних організацій відносяться:

1. Молодіжні філії політичних партій. Основний момент єдності партії з її молодіжною організацією полягає у єдності їх ідеологічних платформ. Молодіжна організація проводить свою роботу, вирішує свої проблеми і водночас співпрацює з партією та готує себе для майбутньої політичної діяльності на вищому рівні.

2. Громадсько-політичні організації молоді. Залишається значний прошарок молодіжних об'єднань, які зберігають свою незалежність, залишаючись самостійними ідейно-політичними утвореннями, і займають активну громадську позицію, час від часу висуваючи навіть політичні вимоги.

3. Молодіжні релігійні організації. Окремо слід виділити молодіжні релігійні об'єднання, що утворюються в Україні. Після падіння тоталітарної

системи значний відсоток молоді самореалізується, звертаючись до релігії.

4. Молодіжні фахові об'єднання, організації за інтересами. Молодіжні об'єднання, політично незаангажовані, утворюють таку групу організацій, яка кількісно перевищує всі попередні та намагається вирішувати життєво-важливі проблеми молоді.

5. Фахові молодіжні структури. Утворюються головним чином за ознакою фахової приналежності під час навчання або роботи.

6. Благодійні фонди для молоді та молодіжні благодійні фонди. Цей тип організацій не достатньо поширений в сучасному молодіжному середовищі. Однак їх діяльність є досить активною в напрямку акумуляції потрібних коштів та фінансування благодійних програм чи молодіжних проектів.

7. Профспілки, що мають за першочергове завдання вирішення соціальних проблем молоді та захист її інтересів перед державою [149, с. 180].

В цьому ключі одним з найбільш цікавих та продуктивних молодіжних ініціатив є Молодіжний парламент, оскільки сучасна молодіжна політика держави має бути націлена не лише на боротьбу з негативними явищами в молодіжному середовищі, але й на підтримку позитивних векторів розвитку молоді.

З огляду на це, молодіжний парламентаризм важливий не тільки як механізм представництва прав та інтересів молоді, але і як інститут соціалізації, що підвищує правову та політичну культуру, а також інструмент формування кадрового потенціалу країни.

В багатьох країнах Європи молодіжні парламенти організовано з метою залучення молодих громадян до законотворчого процесу, надання можливості висловлювати свої ідеї і бути почутими. Така форма участі в управлінні державою дозволяє молоді краще орієнтуватися в політиці, відчувати себе відповідальною за зміни, що відбуваються в країні.

Таким чином, організований молодіжний рух в Україні розвивається, змінює свої форми, засоби та методи роботи. З'являються нові лідери, нові структури, окреслюються раніше приховані тенденції. Втім, говорити про дієвість організованого молодіжного руху в Україні ще зарано.

Головною проблемою функціонування сучасних молодіжних організацій є відсутність фінансування їхньої діяльності, несерйозне ставлення до них громадських і державних структур, байдужість молоді до громадського життя. Найчастіше включається в громадське життя та молодь, яка прагне самореалізуватися в цій сфері й не задоволена діяльністю урядових органів.

Окремо треба розглянути такий соціальний феномен як студентське молодіжне середовище, яке формує певну субкультуру. Воно поєднує вікові характеристики другого періоду юності, синтез субкультур основних соціальних груп суспільства в особі вихідців із них і нові їх соціокультурні ознаки як специфічної соціальної групи з різновидами субкультури студентів гуманітарного і технічного профілю, з субкультурними особливостями студентів Одеси, Києва, Львова і т. д.

В Україні майже 11 млн. юнаків і дівчат, із них понад 1,5 млн. – студенти вузів I–IV рівнів акредитації [135, с. 6].

Для українських студентів корисність професії для суспільства при виборі спеціальності має значення тільки для 19,5% опитаних. У свою чергу при виборі місця роботи пріоритетним майже для 66% студентів є можливість просування по службі, а також творчий характер роботи (близько 30%), що свідчить про наявність мотивації «досягнення» серед української молоді. При ухваленні рішення про одержання вищої освіти більш 11% розраховують на підвищення свого соціального статусу.

Другою основною потребою, що виділяють дослідники, є потреба в репутації або в престижі (повага оточуючих), потреба в завоюванні статусу, поваги, визнання, слави, що вважають основним компонентом постмодернізаційної системи цінностей. Взаємини з колегами по роботі

істотно впливають на вибір студентами місця роботи (54,7% опитаних), повага оточуючих важлива для 34,4%, престижність обраної спеціальності – для 37,5% молоді, цінність праці для 10,6% опитаних визначається високою оцінкою і схваленням колективу [20].

Структура життєвих цінностей і ідеалів студентської молоді за останні роки у ході реформування суспільства відчула істотних змін. За даними дослідження В. Лісовського, опублікованого у 1986 році, головними цінностями молоді були цікава робота, дружба, порядність, любов, діти, здоров'я, родина, незалежність від інших, повага оточуючих, вірність принципам і переконанням, високе матеріальне становище, спокійне розміряне життя [73, с. 13]. Для нинішнього покоління молоді, як і 40, і 20 років тому, важливими є такі гуманістичні ідеали, як чесність, порядність і правдивість. Крім того, українська молодь цінує у людях силу волі, сміливість, рішучість, освіченість та інтерес до громадського життя. Мало привабливими з погляду більшості представників студентської молоді є конформізм, напористість, нахабність, бажання покрасуватися перед іншими [100, с. 23].

Однак при цьому в сучасному молодіжному середовищі не дуже цінується висока культура, ерудиція, духовність, дуже яскраво виражена прагматична орієнтація. Так, за даними соціологічних досліджень, головними життєвими цінностями сучасної молоді є високе матеріальне становище, орієнтація на особисте життя, високооплачувана робота [79, с. 37]. Звертає на себе увагу той факт, що риси інтелігентної особистості (приємні манери, увічливість, чесність, принциповість, чуйність, чуйність) не займають престижної позиції в суспільній молодіжній думці і не розглядаються більшістю з представників молодіжної групи як ідеал, гідний для наслідування.

Аналіз ціннісних норм показав, що загальнолюдські ідеали добра, свободи і справедливості в цілому не піддаються впливові змін у суспільстві.

Для більшості теперішніх молодих людей ці гуманістичні ідеали – основа їхньої самоактуалізації [101, с. 31].

Єдине, що поки не змінюється в молодіжній свідомості, – фетишизація ринку. Ідеалізація ринку, прагнення до добробуту будь якою ціною – своєрідний соціально-психологічний феномен молодіжної свідомості, підґрунтям якого є прагнення до збагачення і орієнтація на життєвий успіх, що досягається за будь-яку ціну.

Однак у цілому для молоді України високі духовно-культурні ідеали є досить значущими. Так, соціологічне дослідження, проведене в 2007 р., показало, що більша частина студентської молоді віддає перевагу ідеалам. Певним показником для сучасної молоді є орієнтація кожного третього представника на життєвий ідеал товариша і друга. Молоді люди відчують також загострений інтерес до таких гуманістичних ідеалів, як чесність, правдивість, справедливість. Ці якості стають своєрідним лейтмотивом загальнозначущої моралі: для сучасної молоді, як і сім років тому, вони залишаються провідними принципами життя [100, с. 25]. Однак наявність гуманістичної позиції молоді слабшає під зростанням конформістських настроїв, симптомів морального цинізму.

Українська студентська молодь, з одного боку, має велику частку тих, хто хоче покинути Україну (за даними опитування, 23,8% планують виїхати за кордон на постійне місце проживання), з іншого боку – найбільша група студентства налаштована збудувати краще майбутнє для себе в Україні (76,2% не планують виїжджати за кордон на постійне місце проживання). При цьому більше половини і третина відчують себе громадянами світу (51,7%) та європейцями (32,8%) [135, с. 151].

Що стосується цільового використання комп'ютера в житті студентів, то більшість із них (79%) використовують комп'ютер як «знаряддя праці» у навчанні й наукової діяльності, використовують комп'ютер тільки для роботи з текстом 44,6% опитаних, як засіб для розваги – 56,5%, як засіб комунікації – 42,9%. Інтернетом користуються постійно 24,7% студентів, час

від часу – 30,8%, рідко – 26,7%, не користуються Інтернетом 17,8% опитаних [135, с. 151].

Разом з тим, у порівнянні з представниками молодого покоління, які не навчаються у вищих навчальних закладах, студенти налаштовані на дотримання норм кримінального законодавства, у більшості з них викликають осуд і зневагу ті, хто не сплачує податки, займається торгівлею людьми, розповсюдженням порнографії, звинувачений у сексуальних домаганнях та хабарах (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Розподіл студентів за ставленням до окремих явищ [135, с. 100]

У сфері правових відносин (%)	Група толерантних студентів	Група ситуативно налаштованих студентів	Група інтолерантних студентів
Кримінальні правовідносини: несплата податків	9,3	20,5	70,3
торгівля людьми	1,5	1,9	96,6
крадіжки особистого майна	3,1	4,3	92,6
крадіжки державного майна	9,4	13,3	77,2
розповсюдження порнографії	7,5	11,2	81,2
сексуальні домагання	2,0	2,9	95,1
Хабарі	12,2	29,2	58,7
Адміністративні правовідносини: безкоштовний проїзд у транспорті без права на це	16,1	28,2	55,8
Загальні правові відносини: відмова від участі у виборах	39,4	30,9	29,7
рівноправність чоловіків і жінок у всіх сферах життя	68,3	17,8	13,9

У сфері правових відносин (%)	Група толерантних студентів	Група ситуативно налаштованих студентів	Група інтолерантних студентів
Цивільні правовідносини: наклеп, плітки	3,9	10,5	85,6
обман, брехня	5,8	25,4	68,8

До основних цінностей студентської молоді відносяться: отримання освіти, знання іноземної мови, володіння навичками роботи з Інтернетом, отримання додаткової, другої освіти або додаткової компетенції тощо. Цікаво, що навіть бажання отримати другу вищу освіту є стратифікованим через залежність від академічної успішності: якщо серед відмінників дві третини відчують власну обмеженість через одну освіту або ж більшу успішність на ринку праці людей з двома і більше освітами, то для трієчників цей показник менший на 30%. Водночас же час не хотіли б отримати другу вищу освіту, 37% – трієчників, 24,9% – четвірочників і лише 15,6% – відмінників [135, с. 100].

Разом з тим, кількість таких, що ніколи не відвідують закладів культури, від групи до групи поступово зростає вдвічі від однієї третини до двох третин, у результаті досягає 62,1% серед трієчників. Водночас серед усіх груп (розрізняються тільки абсолютні показники) модальним показником є «декілька разів на рік», що дозволяє нам констатувати ситуацію слабкої затребуваності такої культурної практики більшою частиною студентів та явища, близькі до кризових, у цій сфері культурного споживання. Типологічно схожою є ситуація із суміжною сферою культурного споживання, а саме з відвідуванням концертів класичної та сучасної музики (де відсоток тих, хто ніколи не звертався до цих практик, зростає від страти до страти з 56,3% до 67,8%, а модальним показником

є показник також «декілька разів на рік», який коливається від 21% – у трієчників до 29,1% – у відмінників) та, як це не дивно, у сфері релігійних практик (відвідують церкву або виконують релігійні обряди найчастіше декілька разів на рік – від 22% до 31%, ніколи не звертаються до цих практик від 48% – відмінників до 68% – трієчників).

Більшість студентської молоді навіть не є учасниками неформальних об'єднань 73,6%; важко відповісти – 16,3%, і 10,1% респондентів зазначили, що неформальні об'єднання є близькими для них [100, с. 154].

Серед тих, хто зазначив, що неформальні групи є близькими, а це – 10,1% опитаних, вказали на такі групи: емо (0,7%), толкеністи (0,4%), геймери (1,5%), рокери (2,6%), клаббери (0,2%), панки (0,4%), готи (1,2%), байкери (0,2%), родновіри (0,1%), націоналісти (0,2%), репери (0,5%), фани футболу (0,4%), хіп-хоп (0,1%), хіпі (0,1%), КВНщики (0,1%), неформали (0,2%) [100, с. 155].

Молоде покоління незалежної України стає більш упевненим у своїх силах, зменшуються патерналістські орієнтації. Українські студенти достатньо критично оцінюють державну молодіжну політику. Так, за даними дослідження «Становище студентської молоді України», проведеного в листопаді 2008 р. Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді спільно із Центром «Соціальний моніторинг», лише 6,7% опитаних відзначили, що відчують, як реалізується молодіжна політика. 61,1% – не відчують цього взагалі, а 32,2% не змогли відповісти на це запитання [100, с. 131].

Підвищення соціальної значимості молоді та розширення спектру її політичних рухів і організацій стимулює інтерес до молодіжної проблематики з боку науковців. Сучасна наука розробила вагоме теоретичне підґрунтя для розуміння молодіжного середовища як важливої складової суспільного життя, як комплексу прикладних інструментів і практичних порад для впровадження різноманітних моделей взаємовідносин між державними структурами та молоддю.

Теоретичному аналізу ідеологічних основ та принципів молодіжної політики у сучасній зарубіжній філософській, політологічній та культурологічній літературі присвячені окремі дослідження. Розвивається молодіжна проблематика й у працях українських вчених. Феномен молодіжного середовища розглядається як організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої соціалізується, функціонує та розвивається молодь; як невід’ємний атрибут сучасного демократичного суспільства, що відображає місце та роль у ньому молоді. Молодіжна політика тісно пов’язана з політикою регулювання ринку праці, політикою соціального обслуговування, культурною, освітньою і житловою політикою.

Молодь – соціально неоднорідна група, що має відмінні риси у кожній конкретній країні та на різних історичних етапах суспільного розвитку. Сучасна молодь є групою ідеологічного та культурного авангарду, що здатна підтримувати, пропагувати, розповсюджувати і демонструвати нові громадські цінності, політичні орієнтації, ідеологічні настанови. З іншого боку, найчастіше молодь, в силу певної безвідповідальності, внутрішньої розпорошеності, колективної неорганізованості, вікової, статусної і професійної маргінальності, не спроможна здійснити конструктивне впровадження у життя власного бачення й нової ідеології суспільного розвитку. За таких обставин суспільно витребуваною є увага саме до ідеологічних засад молодіжної політики, котрі повинні відображати нові інтереси й цінності молодого покоління у поєднанні з тими, що вже пройшли перевірку часом та певну еволюцію.

Різноманіття молодіжного життя, складність та багатоаспектність проблем молоді має урахуватися у відповідних напрямках реалізації молодіжної політики у суспільно-політичній, соціально-економічній та культурній сферах. Останні мають спиратися на чітко окреслені базові принципи, що відбивають ідеологічні основи молодіжної політики. Йдеться про неприпустимість патерналістської моделі відношення суб’єктів

молодіжної політики до молодого покоління, розвиток суб'єктності молоді, стимулювання її власної активності, найповніше та найефективніше розкриття її іноваційного потенціалу, а також врахування культурної, соціальної, політичної неоднорідності соціальних груп молоді.

У формуванні та реалізації окреслених ідеологічних засад молодіжної політики значну роль відіграють держава та громадянське суспільство. Тому в структурі загальної молодіжної політики слід виокремити державну та суспільну складові, що взаємодоповнюють одне одного. Перша спирається на національну ідеологію та систему права, друга – на певні нормативні уявлення. При цьому політична активність та творчість молоді, як передумови успіху молодіжної політики, розвиваються та стимулюються передусім зусиллями інститутів громадянського суспільства, серед яких провідну роль відіграють молодіжні громадські організації.

Молодіжна політика є об'єктивною передумовою соціалізації молодого покоління, забезпечення діалектичної наступності поколінь у суспільстві, гармонійного його розвитку. Розвиток української державності, необхідність удосконалення її інститутів, осмислення і переосмислення національних інтересів, цілей, завдань закономірно актуалізують проблему пошуку ідеологічних і світоглядних орієнтирів діяльності державних і суспільних структур у сфері молодіжної політики.

Висновки до першого розділу

Отже, з розділу можна зробити висновки, що молодіжне середовище – досить суперечливе явище, яке потребує постійної уваги від науковців. З однієї сторони – це найбільш рухлива частина суспільного простору, а з іншої – достатньо стабільний його елемент, процеси в якому притаманні будь-якому суспільству без виключення. Але при цьому – вони відмінні від процесів, які притаманні усім іншим віковим групам.

Як велика соціально-демографічна група, молодь характеризується певними загальними ознаками: а) вищим рівнем освіти порівняно з іншими групами; б) великим соціальним динамізмом, мобільністю, романтизмом, нестриманістю; в) значним потягом до нового, прогресивного способу життя.

Серед соціальних проблем українського суспільства, які на думку української молоді є найважливішими, – безробіття, зростання цін, низький рівень заробітної плати, загальне зниження рівня життя, зростання злочинності, зубожіння населення, наркоманія, СНІД. Серед проблем, що стосуються забезпечення здорового способу життя: стан довкілля, екологія, низький рівень медичного обслуговування, зловживання палінням, недостатні можливості для занять фізичною культурою та спортом, алкоголізм, низький рівень поінформованості про здоровий спосіб життя.

В умовах глибокої трансформації суспільних відносин значна частина української молоді втратила позитивні життєві орієнтири, можливість реалізації життєвих планів та прагнень. Ослаблення дії старих регулятивних чинників і несформованість нових, спричинили істотне посилення негативних явищ, поширення поведінкових стереотипів, хибно сприйнятих за вияви свободи особистості. Молодь потребує: забезпечення матеріальних потреб для свого розвитку та продовження свого роду; повноцінного спілкування, що породжує проблему самогубств; важливою є можливість працювати за спеціальністю з достойною винагородою за працю.

Переважає більшість проблем молоді – це складові загальних потреб українського суспільства. Значна частина молоді не цікавиться політикою й вважає неважливою участь у виборах, не відчуває себе господарями своєї держави і не бачить соціальну перспективу в Україні. Немає зацікавленості у самоорганізації молоді та молодіжному русі, через які вони

мають можливість виявляти свою позицію. Низьким є рівень правової культури.

Важливою проблемою молодого покоління є участь у самоврядуванні молоді, через яку вони мають можливість виявляти свою активну життєву позицію, впливати на суспільство. Відсутність бажання цим займатися, організаційні негаразди, а також низький рівень поінформованості щодо таких органів – основні причини неактивності. Шлях до подальшого розвитку самоврядування полягає у створенні системи взаємодопомоги та підтримки на місцевому рівні, в утворенні єдиного координаційного органу системи самоврядування навчальних закладів.

РОЗДІЛ 2

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ОСНОВНА ТЕНДЕНЦІЯ ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Демократизація – перша і головна тенденція, яка формується в молодіжному середовищі під впливом сучасних умов життєдіяльності людини насамперед під впливом політичних змін, обумовлених процесом утвердження України як незалежної держави, а також під впливом глобальних чинників світової цивілізації.

Головними проявами тенденції демократизації молодіжного середовища в сучасних умовах стають відторгнення молоддю тоталітарних форм суспільної організації, привабливість демократії й демократичні очікування молоді. Подібні тенденції, в першу чергу, пов'язані із специфікою становища молоді як соціально-демографічної групи у системі суспільно-політичних відносин.

Згідно з Г. Коваль та О. Остапюк як специфічна соціально-демографічна група молодь характеризується не лише віковими межами, а й місцем, котре вона посідає в соціальній структурі суспільства, особливостями соціального становлення і розвитку. Це, з одного боку, відрізняє молодь від інших вікових соціальних груп суспільства, а з іншого – дає їй змогу об'єктивно посідати цілком своєрідне місце і відігравати певну роль в усіх сферах життєдіяльності. Молодь – не тільки суб'єкт, спадкоємець матеріальних і духовних багатств суспільства, а й творець нових, прогресивніших політико-демократичних суспільних відносин. З метою прогресивної й ефективної дії, вона має бути готовою до відтворення і розвитку не тільки матеріальних, а й політичних, духовних цінностей, культури своєї нації, народу. Саме це і робить її основною рушійною силою прогресивного суспільно-політичного розвитку на етапі становлення української політичної нації [64].

Молодь відкрита інноваціям, швидше за інші вікові групи реагує на соціальні зміни та адаптується до нових умов життєдіяльності, бере активну участь у суспільно-політичних перетвореннях. На думку Л. Сокурянської, молодь завдяки гнучкості її свідомості та здатності до сприйняття нового володіє адаптивно-інноваційним потенціалом, який визначається як її здатність перебудовувати свою свідомість та поведінку у відповідності до соціокультурних умов, що змінюються [128, с. 19].

Завдяки означеним особливостям у періоди соціальних трансформацій молодь має певні переваги порівняно із старшими віковими когортами. М. Міщенко відзначає, що традиційно у старших вікових групах переважають консервативні погляди, які домінували в суспільстві в часи формування їх представників як особистостей. Молодші, у свою чергу, частіше заперечують усталені соціальні цінності та підтримують інноваційні соціальні ідеї. Для України, як і для країн Східної та Центральної Європи в цілому, наприкінці 80-х років такою стала ідея, яка поєднувала ідеї демократизації суспільно-політичного життя і ринкового реформування економіки. І насамперед молодь сприйняла ідеї соціально-політичних та економічних реформ і взяла в них активну участь [82, с. 131].

З точки зору С. Кострюкова, процес адаптації молодої людини до нових соціальних реалій має свої особливості і проходить дещо інакше, ніж у старших поколінь, що вже мають життєвий досвід «боротьби» за соціальне та фізичне існування. Молодь не має ускладнень, пов'язаних з минулим досвідом, стереотипами поведінки, оскільки найважче в процесах адаптації замінити один досвід життя на інший. У молоді взагалі, а у студентів, насамперед, адаптація, як правило, збігається із соціалізацією. Тим самим студентська молодь має соціально-психологічні переваги перед старшими віковими групами: кращу адаптивність до змін, більш високу мобільність, ринковоорієнтовану ментальність [69].

Зазначені особливості молоді як соціально-демографічної групи впливають на свідомість молоді, зокрема на відношення до тоталітаризму

та демократії. За останні роки формується нове покоління, що відкидає тоталітарні принципи та форми суспільного життя та активно підтримує процеси демократизації українського суспільства. Так, І. Білоус, відзначаючи зростання ролі молоді у суспільно-політичних перетвореннях, що відбуваються в Україні, підкреслює, що вона активно підтримує політичний курс на здійснення демократичних реформ, бере участь у розбудові демократичного суспільства. Саме молоді люди часто ініціюють соціально-економічні, політичні і духовні зрушення, адекватні викликам часу [16, с. 25].

Найбільш показовою з точки зору означених тенденцій є студентська молодь. Як підкреслює В. Руженцева, в умовах посилення ролі і питомої ваги вищих навчальних закладів особливо значний вплив на темпи і напрям соціально-політичних змін може здійснити студентство. Завдяки віку й умовам здобуття освіти студенти найбільш схильні до інновацій. Цій соціальній групі значно легше здійснити перехід від пасивної, виконавчої життєвої установки, що домінувала у свідомості радянських громадян, до активної, самостійної позиції, необхідність якої викликана процесами демократизації. Студентству властиві такі риси, як організованість, згуртованість, високий ступінь мобільності, динамізм, спроможність більш адекватно, ніж інші категорії населення, реагувати на виклик швидкоплинного часу. Наявність цих характеристик вказує на ту значну роль, яку можуть відіграти студенти в подоланні системної кризи [119, с. 44].

На думку В. Чопей, сьогодні ми можемо констатувати, що такі риси, як слухняність, однаковість, одновекторність прояву ініціативи (в напрямі задоволення потреб комуністичної ідеології) суперечать деяким особливостям самого студентства як соціальної групи. Адже саме цій групі притаманні надзвичайна соціальна динамічність (яка виражається насамперед у тому, що студентство завжди відображає незавершеність і піднесеність соціальних сподівань); інтенсивність взаємоспілкування;

напруженість пошуку сенсу життя (в принципі притаманна всій молоді, виявляється у студентства в найбільш розвиненій формі передусім тому, що йому сприяє становище суб'єкта, який пізнає дійсність, та соціальна передпозиція інтелігенції) [143, с. 8].

Тенденція відторгнення молоддю тоталітарних форм суспільно-політичного устрою та підтримки демократії знаходить своє підтвердження за результатами соціологічних досліджень. Так, оцінюючи різні типи політичних систем, що підходять Україні, молоді респонденти віддають перевагу демократичній політичній системі. Згідно з даними соціологічного опитування 2002 р., що проводив Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка спільно з Центром «Соціальний моніторинг» (надалі УІСД/ЦСМ), серед респондентів 18-28 років за «підтримку демократії» висловилися 74%, альтернативу «сильної жорсткої влади» обрали 18%, ще 8% не змогли визначитися із своєю позицією, обравши відповідь «важко відповісти» [82, с. 132].

За даними іншого соціологічного опитування УІСД/ЦСМ «Цінності: грудень 2006 р.», демократію вважали «скоріше, доброю» та «дуже доброю» 86% серед 18-28-річних [30, с. 126].

Отже, домінування в молодіжному середовищі демократичних настроїв та сподівань не викликає сумніву. Проте для справжньої його демократизації цього замало. Як сучасна молодь розуміє поняття демократії? Яким чином оцінює тенденції її розвитку в умовах українського суспільства? Чи здатна реалізувати демократичні принципи у реальному житті? Наскільки міцно вкорінені в її свідомість демократичні цінності, норми та правила? Тільки відповівши на ці питання, ми можемо оцінити рівень демократизації молодіжного середовища, її успіхи та протиріччя.

В першу чергу звернемося до розуміння молоддю сучасних демократичних тенденцій. Аби визначити, як сучасна молодь розуміє демократію, розглянемо дані соціологічного аналізу політичної свідомості молоді.

Результати соціологічного опитування УІСД/ЦСМ 2006 р. [8, с. 22] показують, що головним чином демократія пов'язується з можливостями впливу на владу, громадянськими правами та свободами, гендерною рівністю. Адже до особливостей демократії молодь, в першу чергу, відносить такі риси: «Люди обирають своїх лідерів на вільних виборах» (85%), «Люди можуть змінювати закони через референдуми» (82%), «Громадянські права захищають свободу людей від пригноблення» (80%), «Жінки мають рівні права з чоловіками» (86%). Крім того, демократія має забезпечити економічний розвиток. 77% молоді вважають, що особливістю демократії є така характеристика, як «Економіка в розквіті». Варто також відзначити, що розуміння демократії молоддю тісно пов'язується з питаннями соціальної політики. Альтернативу «Уряд обкладає податками багатих та надає субсидії бідним» в якості особливості демократії назвали 59% молодих респондентів, а «Люди отримують державну допомогу по безробіттю» – 77%.

Незважаючи на підтримку демократії, українська молодь доволі скептично оцінює реальні успіхи процесу демократизації в Україні. Так, М. Міщенко, аналізуючи дані соціологічного опитування УІСД/ЦСМ 2002 р., приходять до висновку, що молодь невдоволена тим, як відбувається процес демократизації в Україні. Адже 77% опитаних молодих людей висловлюють невдоволення його перебігом. 71% опитаних представників молоді вважають, що права людини в Україні або «зовсім не поважаються» (так відповіли 27% з-поміж них), або «не дуже поважаються» (44%) [82, с. 138].

За даними опитування УІСД/ЦСМ «Політична ситуація та соціально-політичні настрої населення України: червень 2007 р.», які наводить В. Головенько, лише кожен п'ятий 18-35-річний респондент висловлює припущення, що конституційний вислів «Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою» відповідає дійсності [30, с. 126].

Значна частина молоді переконана в тому, що в Україні не існує механізмів, які б дали змогу пересічним громадянам впливати на прийняття державних рішень. За даними того ж червневого опитування 2007 р. у межах моніторингу УІСД/ЦСМ, лише 7% 18-35-річних респондентів сказали, що такі механізми існують та діють на практиці, тоді як 42% переконані, що формально механізми впливу існують, але не діють; 39% вважають, що насправді громадяни не можуть вплинути на прийняття державних рішень. Переважна більшість молоді переконана, що політичні лідери віддалені від народу і байдужі до його проблем (про це у вересні 2006 р. заявило 82% опитаних віком 18-35 років), що більшість державних чиновників, депутатів цікавлять лише питання власного збагачення та влаштування (серед 18-35-річних так вважають 86%) [30, с. 127].

Водночас не можна залишити поза увагою наявність протиріч, суперечностей в політичній свідомості сучасної української молоді, що соціалізується в умовах суспільно-політичних трансформацій, зокрема й у розумінні нею тенденцій розвитку демократії. Так, А. Карнаух приходить до висновків, згідно з якими складне соціально-економічне становище країни призводить до загострення молодіжних проблем, негативно впливає на всі сфери життєдіяльності молоді: можливості задоволення матеріальних і духовних потреб, професійне і громадянське становлення. Ці та інші причини накладають своє відображення на характеристики політичної культури молоді, що зрештою, виявляється в оцінці нею своєї ролі в державному будівництві як незначної. Загалом молодь стурбована станом суспільно-політичного життя в Україні, цікавиться проблемами політики, але простежується поверховість, епізодичність звернення до політичних проблем, недооцінка політичного фактора як чинника виникнення і розв'язання соціально-політичних конфліктів [59, с. 15].

Незважаючи на демократичні орієнтації переважної частини молоді, у суспільстві перехідного типу, яким є український соціум, вона стикається

з певними залишками тоталітарного минулого, що перешкоджають демократизації молодіжного середовища. Так, на думку К. Меркотан та Т. Данилової, на шляху формування та утвердження нової системи цінностей, молоді доводиться долати психологічні та світоглядні перешкоди тоталітарного минулого. Йдеться, зокрема про безініціативність, безпорадність, подвійну мораль, звичку покладатися на «батьківську» опіку держави і водночас не довіряти їй. Не сприяє формуванню сучасної ціннісної системи й ірраціональна віра у всеилля «вождів» (а не верховенство права), очікування на прихід «месії», який вирішить усі проблеми тощо [81, с. 133].

Н. Дембицька, аналізуючи процес розвитку політичності студентства, відзначає суперечливість ідеологічних орієнтирів держави, коли в політичній культурі суспільства одночасно співіснують антагоністичні цінності авторитаризму та лібералізму. В свідомості молоді людини формується суперечливий, внутрішньо неузгоджений образ політичного світу, втілюваний в її уявленнях про відносини громадянина і політичної влади, що негативно впливає на формування психологічної залученості до політичного життя країни. Остання виражається у кризових явищах процесу політичної ідентифікації (за браком нових політичних орієнтирів, які були б провідниками норм демократії), низькому рівні поінформованості про явища політики, низькій зацікавленості політичними подіями, апатичності та індиферентності, нешанобливому ставленні до державної символіки, мови, без почуття причетності до життя певної політичної спільноти, політичної відповідальності тощо [33, с. 87].

В. Чопей також звертає увагу на фрагментарність, суперечливість, амбівалентність пострадянської суспільної свідомості і світогляду, які певною мірою перешкоджають поширенню і закріпленню демократичних цінностей і процедур. Окреслені риси свідомості і світогляду пострадянської людини повною мірою стосується й студентства [43, с. 8].

І. Флис вказує на розбіжність між позитивним сприйняттям проголошених норм демократичного суспільства і реальним негативним ставленням до реформ, пояснюючи це поширенням у масовій свідомості молоді переконання, що марно втручатись у політичну діяльність. Такі переконання, базуються на неформальних нормах, які використовуються в політичній сфері всупереч офіційним. Наприклад, організація мітингів шляхом матеріального заохочення студентів, або залякування керівництва навчального закладу, комерційна діяльність депутатів й урядовців [141, с. 11].

Т. Артімонова приходять до висновків, згідно з якими теоретично молоде покоління тяжіє до цінностей західної демократії, вважає, що демократичні процедури необхідні Україні для нормальної організації життя і досягнення престижних життєвих стандартів. Практично ж молодь виходить з того, що Україні потрібна сильна влада, сильний лідер, жорстка рука, молодь цілком приймає силові, радикальні й агресивні форми і способи рішення проблем, покірливо сприймає деполітизування політичного життя, звуження реального сектора публічної політики. Молодь не вважає для себе необхідним брати участь в політичних акціях, внаслідок того, що не бачить реальних наслідків від своєї участі, орієнтується на сильну державу, політичний порядок, ніщо не має проти впливу однієї партії в суспільстві і відміни всенародних виборів [6, с. 392].

Л. Сокурянська також доводить тезу про амбівалентність ціннісної свідомості студентської молоді, одним з проявів якої є одночасне сприйняття демократичних та тоталітарних цінностей. В якості зовнішніх чинників амбівалентності індивідуальної свідомості виступають аномічний стан українського суспільства, перехід від тоталітаризму до демократії, «розпад ідеологій», глобальна трансформація цінностей тощо [128, с. 12].

В таких умовах подальша демократизації молодіжного середовища стикається з загрозою контртенденції – поширення серед молоді антидемократичних, авторитарних настроїв. Про реальність подібної загрози

свідчать результати соціологічних досліджень. Зокрема, В. Головенько вважає тривожним той факт, що в країні з року в рік зростає кількість тих, хто добре ставиться до політичної системи, де керує сильний лідер, якого не обмежує парламент або вибори. За даними дослідження УІСД/ЦСМ (грудень 2006 р.), цю ідею підтримують 63% тих, кому до 35 років. При цьому 18% опитаних серед 18-28-річних взагалі віддавали перевагу правлінню військових [30, с. 127].

Так званий «авторитарний синдром», на думку К. Меркотан та Т. Данилової, пояснюється тим, що наше суспільство ще не пододало стереотипів тоталітарної культури. Зокрема, у поведінці сучасної молоді спостерігається певна соціальна безпорадність (так званий патерналізм), стереотипи безуспішності, поклоніння західним зразкам, соціальна заздрість. Видається, недемократичні настрої поширюються не через ностальгію за авторитаризмом, а радше результатом невпевненості та нестабільності, які логічно впливають із суспільних змін в цілому та політичних, зокрема [81, с. 133].

Наявні тенденції актуалізують необхідність впровадження заходів, що спрямовані на подальшу демократизацію молодіжного середовища та подолання негативних наслідків суспільно-політичних трансформацій. Вирішальне значення для успіху цього процесу має формування здатності молоді до реалізації принципів демократії в реальному житті суспільства.

В цілому головною передумовою здатності молоді до реалізації принципів демократії є наявність демократичної політичної культури та політичної свідомості. Демократична політична культура, згідно з А. Карнаух, відзначається толерантним ставленням до різних політичних поглядів та існуванням опозиції, де найважливішою політичною цінністю є громадянські права та свободи. Демократична політична культура – це культура громадянського суспільства. Саме у межах громадянського суспільства відбувається організація плюралізму, тобто поєднання й

урахування інтересів найрізноманітніших соціальних і політичних сил. Тільки в розвинутому громадянському суспільстві може сформуватися культура, що відповідає демократичному режиму [59, с. 8].

З точки зору Т. Поснової, прагнення побудувати справді демократичне суспільство вимагає здійснення комплексних заходів щодо розвитку політичного мислення і культури молодого покоління на всіх рівнях функціонування суспільства. Зокрема, це передбачає забезпечення рівня політичної освіченості, необхідного для сприйняття демократичних ідеалів і норм, для об'єктивного аналізу політичних процесів. Також необхідно забезпечити доступ до отримання знань в соціально-політичній сфері через публікацію актуальних наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, об'єктивне висвітлення поточних подій засобами масової інформації, можливість доступу до передових інформаційних технологій. Враховуючи тезу, що будь-яка держава ставить за мету виховання такого громадянина, який підтримує суспільно-політичні процеси, що в ній розвиваються, необхідно зробити наголос на національно-патріотичному вихованні молоді. Нагальним є виховання інтересу до суспільно-політичних подій, розуміння молоддю можливості впливати на них; слід пам'ятати, що соціально-політична пасивність може призвести до стану «надбаної безнадійності» молоді в соціально-політичній сфері і втрати цього покоління для майбутнього України [110, с. 24].

С. Безклетний підкреслює необхідність засвоєння політичних знань у сучасних реаліях, яка обумовлюється тим, що це закладає основу демократичної політичної культури молоді. Такі знання потрібні кожній освіченій людині. Вони сприятимуть формуванню здатності самостійно аналізувати політичні явища і процеси, визначати своє місце в них [12, с. 212].

Подібну точку зору поділяє О. Кісова, яка також вважає, що оволодіння систематизованими науковими знаннями про політику закладає основу демократичної політичної культури молоді. Такі знання потрібні

кожній освіченій людині. Вони сприятимуть формуванню здатності самостійно аналізувати політичні явища і процеси, визначати своє місце в них. Формування у молодій людині почуття громадянськості потребує підвищеної уваги до її освіти, зокрема гуманітарної як основи формування розвинутої, ерудованої, політично освіченої особи [63, с. 565].

П. Дулін звертає увагу на компетентність громадянина як важливу передумову демократії, що включає його знання про те, які існують способи відстоювання прав, свобод, захисту власних інтересів. Компетентний громадянин повинен бути обізнаним з усіма справами, які можуть потребувати його безпосереднього втручання. Громадянин повинен знати – за допомогою яких законів, механізмів і процедур можна вплинути на ті або інші структури влади для обстоювання власних інтересів, яким чином можна виразити своє ставлення до певного факту громадського життя або ж, навпаки, – виразити обурення, незгоду й протест. Підтримка компетентності – це постійна турбота про те, щоб бути інформованим, обізнаним й освіченим, щоб нічого істотного й значущого не відбувалося поза твоєю власною увагою й участю. Компетентність громадянина – це його громадянська пильність, розуміння того, що споживацьке ставлення до надбання й цінностей демократії можуть призвести до їхньої втрати [41].

Здатність молоді до реалізації принципів демократії в реальному житті суспільства формується в процесі політичної соціалізації через спеціалізоване навчання та практичну діяльність.

Політична соціалізація, згідно з Н. Юрій, розуміється як процес, за допомогою якого людина долучається до певних політичних норм і цінностей, включає їх до свого внутрішнього світу, формує свою політичну свідомість і культуру, об'єктивно і суб'єктивно готується до політичної практики і здійснює її протягом усього свого життєвого циклу. Це процес формування демократично орієнтованої особистості, яка вміє відстоювати

свої соціально-політичні інтереси і права, має розвинену політичну свідомість і високу політичну культуру, активно бере участь у політичному житті країни. В цьому контексті головним завданням політичної соціалізації є формування політично активної особистості через виконання основних принципів політичної соціалізації, найважливішими з яких є орієнтація на демократичну правову, самостійну державу; національне, патріотичне виховання молодого покоління, забезпечення умов для участі у політичному житті суспільства; створення умов для розвитку міжнародних молодіжних контактів; цілеспрямоване формування молодого покоління української політичної еліти [147, с. 12].

Головну роль у процесі політичної соціалізації молоді грають політична та громадянська освіта. Специфіка політичної освіти молоді, на думку Н. Пробийголови, полягає в тому, що вона має бути спрямованою не лише на відтворення демократичних цінностей в суспільстві, а й на формування нової системи громадянських цінностей. Коли в суспільному житті бракує демократизму, політична освіта сама здатна стати чинником розширення демократії. Зокрема, політична освіта має допомогти молоді звільнитися від таких пережитків тоталітарної свідомості, як невіра у власну соціальну значущість, нехтування власною та чужою гідністю, свободою, схилянню перед владою, нерішучість тощо. З іншого боку, усіма доступними засобами варто формувати толерантність, політичну коректність, зацікавленість молоді людини в демократичних змінах у державі, виборчу активність, відповідальне і поважливе ставлення до результатів виборів [111, с. 131].

М. Дмитренко вважає, що політична освіта має давати такі знання, формувати такі наміри і переконання, прищеплювати такі цінності, ідеали та навички, які необхідні для відтворення й розвитку демократії. Вона підвищує соціальну активність молоді, розвиває бажання власними силами поліпшувати економічні, соціальні, політичні та культурні умови життя. Вона допомагає людині адаптуватися до нових соціально-економічних

умов, прийняти загальнолюдські цінності, які зі свого боку сприяють формуванню високої відповідальності молоді в суспільстві [36, с. 105].

Щодо громадянської освіти, то, з точки зору С. Кострюкова, змістовно вона має включати в себе правову та економічну освіту, інформування про функціонування органів державної влади, ознайомлення з принципами відношення особи та громадянина до владних структур: толерантність, плюралізм, патріотизм, критичність. Громадянська освіта як одна з підвалин громадянського суспільства, надаючи громадянам знання, компетентність, принципи толерантного існування, озброюючи їх навичками необхідними для життя в демократично розвиненому суспільстві, здатна забезпечити істотну протидію політичній дестабілізації, конфронтації, безпечному існуванню нації в умовах глобалізації світового порядку та поширенню, в зв'язку з останнім, проявів екстремізму.

При цьому особливо відповідальна роль належить громадянській освіті у перехідних суспільствах. Вона має закладати основи демократичної ментальності, формувати конституційну культуру громадськості, сприяти громадянській соціалізації молоді, впроваджувати відповідні новим реаліям ідеали, моральні та політичні цінності. Викладання таких суттєвих компонентів громадянськості як права людини, конституція, вибори, народне волевиявлення спроможне формувати світогляд вільних, відповідальних, вимогливих, самокритичних особистостей [68, с. 12].

Згідно з А. Карнаух, наслідком і результатом громадянської освіти має бути формування молодої людини, яку характеризують такі якості.

– Почуття власної гідності, шанування прав людини і вміння їх захищати. Про права людини не досить лише знати, необхідно навчитися сприймати їх як беззаперечну цінність – власну та загальну. Важливо вірити в те, що люди справді мають права, цінують їх, вмотивовані їх використовувати й захищати.

– Уміння мислити критично й незалежно, вимогливо ставитися до влади. Громадянська освіта має бути зорієнтована на розвиток уміння індивідів міркувати, аналізувати, порушувати питання, шукати відповіді на них, робити власні висновки, адекватно орієнтуватися в політичній ситуації, адаптуватися до суспільних стосунків, захищати свої інтереси.

– Відданість демократичним цінностям, віра в них, сповідування таких цінностей суспільного життя, як права людини, верховенство права, справедливість. Громадянська освіта – це не лише засвоєння певної суми знань, а ще й культивування цінностей демократії, формування готовності особистості діяти відповідно до вимог законності і справедливості.

– Політична освіченість, компетентність, що визначається мірою опанування людиною базових знань про статус особистості, права людини, про суспільство, в якому вона живе, його історію, культуру, традиції і звичаї, про відповідальність особистості за використання власних прав, природу і устрій держави, порядок і процедури її функціонування, можливості громадян впливати на рішення і дії влади, брати участь у діяльності громадських організацій, політичних партій. Політична освіченість також передбачає, що людина знає основні поняття і терміни суспільствознавства, розпізнає їх смисл у різних контекстах, уміє пояснювати суспільні процеси, тобто розкривати причини їх виникнення та наслідки розвитку.

– Знання, визнання і дотримання законів. Дотичним до цього показником громадянськості є лояльність – визнання чинних законів, повноважень влади, згода перебувати в наявному «правовому полі». Культура громадянськості визначається рівнем юридичної освіченості людей, розумінням того, що є законним, а що незаконним.

– Толерантність і готовність до компромісу, до розв'язання конфліктів шляхом певних угод. Ця риса демократичної політичної культури

передбачає усвідомлення особистістю множинності й різноманітності світу, повагу до інтересів і прав інших, готовність до взаємовигідного розв'язання конфліктів.

– Участь у спільних справах. Завдяки громадянській освіті молодь має пересвідчитися в тому, що стабільне існування вільного й законодавчо врегульованого суспільства, ефективне розв'язання проблем життя громади потребують їх безпосередньої й зацікавленої участі, вміння робити виважений вибір, знання правил і процедур ухвалення рішень та їх реалізації. Участь у житті громади, зокрема й учнівського (студентського) колективу, має стати важливою складовою змісту громадянської освіти [68, с. 84].

Водночас якою б якісною не була система освіти, остаточним та вирішальним етапом у процесі формування здатностей до реалізації демократичних принципів є практична діяльність молоді. Як підкреслює П. Дулін, демократія потребує свідомого та активного залучення громадян до громадського життя, без цього вона не може відбутися. Демократія насамперед означає колосальну, систематичну, наполегливу, постійну, завзяту й напружену працю. Тільки за допомогою останньої досягається такий розвинутий громадянський стан, який стає цінністю, що цивілізує людину, формує порядок, заснований на свободі й відповідальності [42].

К. Плоский, аналізуючи роль молоді у розвитку демократії на місцевому рівні, вважає за необхідне посилити роботу щодо подальшого розвитку спільних програм молодіжних об'єднань та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на залучення молоді до роботи в представницьких (місцевих радах) та виконавчих структурах місцевого самоврядування, створення необхідних умов для професійного зростання молодих депутатів та посадових осіб місцевого самоврядування. Важливим також є зміцнення громадських професійних об'єднань молодих депутатів, молодих посадових осіб місцевого самоврядування у напрямі

розширення сфери їхньої діяльності, залучення позитивного іноземного досвіду тощо. Задля розвитку молодіжних громадських об'єднань на місцевому рівні вкрай необхідно зміцнити їхню ресурсну базу, зокрема запровадити практику надання фінансової підтримки з боку місцевих органів влади (на конкурсній основі), втілити систему соціального замовлення. Аби підвищити електоральну активність молоді, необхідно впроваджувати дієві заходи, спрямовані на правову просвіту молоді як учасника виборчого процесу, роз'яснювати їй необхідність участі у голосуванні на місцевих виборах. Також потрібно активніше залучати молодих людей до організації виборів – роботи у складі виборчих комісій, офіційному спостереженні тощо [107, с. 109].

Ключову роль у формуванні в молодого покоління здатності до практичної реалізації демократичних принципів має зіграти молодіжний рух, зокрема молодіжні громадські організації та об'єднання.

В. Барабаш розглядає молодіжний рух як форму організованої діяльності молоді, що відображає її активну соціальну позицію щодо досягнення спільних цілей або задоволення спільних потреб, а також захисту, збереження, зміни або зміцнення системи цінностей або відносин, що склалися між членами молодіжної групи або об'єднання [9, с. 19].

Ю. Поліщук, досліджуючи соціально-педагогічну діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні, в якості одного з її суспільно значущих компонентів виокремлює діяльність, спрямовану на поглиблення в країні демократичних процесів та на побудову в Україні громадянського суспільства. Участь у ній сприяє формуванню активної життєвої позиції, виховує особистість з демократичними і толерантними установками, орієнтацією на загальнолюдські духовні цінності, виховує повагу до законів нашої держави. Цей напрям соціально-педагогічної діяльності є пріоритетним у 22 всеукраїнських молодіжних об'єднаннях та у 121 молодіжній організації, які функціонують на обласному та районному рівнях [109, с. 19].

Серед форм практичної діяльності молоді, що сприяють формуванню здатності до реалізації принципів демократії, значні надії пов'язуються з розвитком самоврядування. Як відзначає В. Осташова, формування інститутів громадянського суспільства на рівні вищого навчального закладу пов'язане, перш за все, із розвитком студентського самоврядування. Останнє є тим середовищем, в якому студенти отримують досвід самоуправління, самоорганізації, самоконтролю, зокрема у правовій сфері. Участь у роботі цієї інституції, що відбувається переважно у такій формі правового самовиховання студентів як активна правомірна діяльність, сприяє становленню молодого правосвідомого покоління – основи громадянського суспільства [99, с. 31].

На думку М. Давидюк, студентському самоврядуванню відводиться провідна роль у вирішенні цілої низки завдань із соціалізації студентської молоді, формування в неї активної громадянської позиції, організаторських навичок і професійних компетенцій. Завдання студентського самоврядування полягає у формуванні в студентів, які займають активну життєву позицію й прагнуть мати вплив на процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві, вищезазначених знань, умінь і навичок [32, с. 481].

Вказуючи на існування нагальної необхідності створювати такі громадські утворення, в середовищі яких молодь вчилася б реальній демократії і справжній громадянській поведінці, В. Білогур підкреслює центральну та визначальну роль студентського самоуправління у розгортанні процесів демократизації у студентському середовищі, адже вчитися демократії можна, лише поєднуючи знання з практичною дією, відповідними формами громадської поведінки і самоорганізації [15, с. 403].

Становище молоді як особливої соціально-демографічної групи, її соціально-психологічні та соціокультурні характеристики мають не тільки позитивні з точки зору демократизації українського суспільства наслідки. В контексті досліджуваної проблематики не можна залишити поза увагою

вульгарно-демократичні вияви в молодіжному середовищі України та засоби їх мінімізації.

Як відзначає Є. Васильчук, молоді як особливій соціальній групі властивими є емоційна нестійкість, максималізм, підвищена збудливість і схильність до неусвідомлених психічних реакцій, незавершеність системи функцій контролю і самооцінки. Такі психологічні особливості перетворюють її на найбільш складного політичного суб'єкта, чия поведінка або партійно-політична ідентифікація мають надзвичайно високий рівень рухливості і непередбачуваності. Молоді люди легко піддаються навіюванню, стають жертвами політичних спекуляцій і маніпулювання [24, с. 628].

В. Ярошенко звертає увагу на такі характерні особливості молоді, як своєрідність форми продуктивного мислення, при якій його оригінальність співіснує з відсутністю досвіду; кумулятивність молодіжної психіки, що йде пліч-о-пліч з емоційною пересиченістю; переоцінку особистих можливостей реальних досягнень, коли здорова критичність контрастує з негативізмом, обмеженістю оцінок. Відвертість, пошук політичного та естетичного спілкування поєднується з максималізмом, підвищеними вимогами і нетерпимістю до інших людей, розмитість внутрішніх позицій – з категоричністю оцінок, активне спрямування до незалежності, самоствердження – з потребою в добровільному, часто некритичному, підкоренню авторитетам. Всі ці особливості молодих людей можуть проявитися як позитивним, так і негативним чином залежно від впливу соціального середовища. Саме тут криються витoki екстремізму, тероризму [150, с. 18].

На думку Ю. Криворучка, молодіжній масовій свідомості особливо властиве прагнення до самоутвердження, до виявлення власного «я». Така властивість молодіжної свідомості призводить нерідко і до надмірної фетишизації певних явищ духовної сфери минулого, і до абсолютизації різних гасел і вимог. Усе це свідчення несталості, нестійкості, певної

розмитості масової свідомості молоді, яка, фактично, знаходиться у процесі визрівання, становлення і розвитку. Тому зрозуміло, що свідомість можна спрямовувати в необхідне русло. Від того, яким чином це робимо, залежатиме, якою буде наша молодь – чи виросте національно свідомий будівник незалежної України, чи байдужий, аполітичний спостерігач [71, с. 20].

Під впливом соціальних, політичних, економічних та інших чинників в молодіжному середовищі, найбільш схильному до деструктивного впливу, простіше формуються радикальні погляди і переконання. Як відзначає О. Морозова, молодь України знаходиться на етапі зміни ідейних та моральних орієнтирів під впливом глобальних викликів та світових процесів. Саме молодь є найбільш сприятливим ґрунтом для поширення негативних культурних тенденцій, оскільки її політична свідомість ще не є сформованою, що спричиняє сприйняття певних культурних стереотипів, які здатні навіть загальмувати розвиток особистості ще на етапі її формування. При цьому негативні зразки політичної культури приживаються набагато швидше саме тому, що є певними стандартизованими нормами поведінки, запозиченими ззовні [89, с. 19].

Молодіжне середовище внаслідок своїх соціальних характеристик і гостроти сприйняття навколишнього оточення є тією частиною суспільства, в якій найшвидше відбувається накопичення і реалізація негативного протестного потенціалу. Зазначений потенціал має такі особливості в молодіжному середовищі:

- він формується переважно в маргінальному середовищі, постійно підживлюється невизначеністю становища молодої людини та її неусталеними поглядами на те, що відбувається;

- найчастіше проявляється в системах і ситуаціях, які характеризуються відсутністю діючих нормативів та установок, що

орієнтують індивіда на консенсусні принципи вирішення спірних питань з існуючими державно-політичними інститутами;

– його реалізація відбувається в тих суспільствах і групах, де проявляється низький рівень самоповаги або ж умови сприяють ігноруванню прав особи [24, с. 629].

Результати соціологічних досліджень фіксують зростання негативного протестного потенціалу в молодіжному середовищі. Зокрема, М. Міщенко, аналізуючи динаміку протестних настроїв молоді в період з 1993 по 2002 роки, відзначає, що порівняно з 1993 роком істотно зменшилася частка тих, хто засуджує такі форми протесту, як бойкот органів влади, несанкціоновані мітинги та демонстрації, незаконні страйки. Разом з тим знизилася частка респондентів, які схвалюють легітимні акції протесту: санкціоновані мітинги та демонстрації, страйки. Хоча ставлення до вкрай радикальних форм протесту, таких, як захоплення приміщень, блокування руху на дорогах та залізницях, створення незаконних збройних формувань, вуличні заворушення та погроми залишається як і раніше вкрай негативним, є підстави говорити про зростання конфліктного потенціалу в молодіжному середовищі [82, с. 138].

Вищезначені вульгарно-демократичні вияви багато в чому продукуються суспільно-політичними умовами суспільства, що трансформується. Як зазначає Н. Жабінець, українська молодь засвоює основи політичної культури та поведінки, формує свою свідомість в умовах політичної нестабільності, незахищеності, порушення механізмів наступності, підвищеної динаміки змін в економічному житті держави, на тлі недостатньої виховної роботи з боку держави. Така ситуація не може не позначитись на формуванні політичної культури молодої людини, процесі її соціалізації. Порушення процесу засвоєння молодого людиною норм політичної культури суспільства приводить до перетворення процесу соціалізації на псевдосоціалізацію, відторгнення молоді від

існуючих культурно-історичних цінностей, її політичної пасивності [43, с. 16].

І. Флис деструктивні компоненти політичної активності молоді пов'язує з такими умовами і суперечностями трансформаційного періоду:

- різницею між нормами, які декларуються владою, та нормами, які реально діють в суспільстві;

- тотальною недовірою до держави, браком ідентифікаційних зв'язків особистості з державою, уявленням про марність будь-якої соціальної активності;

- складністю сформувати відповідальність за політичний вибір в умовах існування великої кількості ідеологічних течій і поглядів;

- якістю політичної еліти – яким чином політична еліта здійснює владні повноваження, який рівень освіти, інтелігентності та відповідальності вона демонструє, чи може вона слугувати прикладом для молоді [141, с. 10].

Отже, для мінімізації вульгарно-демократичних виявів у молодіжному середовищі необхідно в першу чергу враховувати означені протиріччя та обмежувати їх вплив завдяки системній цілеспрямованій державній молодіжній політиці.

Згідно з В. Ярошенко, успішне забезпечення демократизації політичної системи значною мірою буде залежати від правового та політичного виховання молодого покоління, гуманізації його політичної свідомості, що значною мірою обумовлено розумінням державою проблем молоді, її інтересів, запитів, потреб та сприянням їх реалізації. Держава, здійснюючи послідовну молодіжну політику, здатна сформулювати демократичні цінності в суспільстві та утвердити державність у цивілізованому світі [151, с. 21].

На думку Ю. Криворучка, принциповою основою державної молодіжної політики має бути не виховний вплив на молодь, а політика

реальної довіри до молоді, тобто створення суспільства справедливої системи співпраці, в якій молода людина відчуватиме достатні громадські і політичні основи самоповаги. Отже, мова йде про паритетні стосунки молоді з політичними партіями, громадськими організаціями. Втягування молодіжних організацій до винятково політичної і державної активності породжує кризу довір'я серед молоді і виштовхує її частину до неформальних протестних рухів та об'єднань. Подібна тенденція спостерігається з часу створення «при партійних» і прямопартійних молодіжних організацій, лідери яких вибудовують активність винятково навколо політичних, кар'єрних орієнтирів [71, с. 15].

Н. Жабінець наголошує на необхідності державної підтримки процесу політичної соціалізації. Така підтримка передбачає створення державної молодіжної політики, яка реалізується в системі соціальної роботи серед молоді, що забезпечує належні умови для її соціальної орієнтації та самореалізації як в інтересах суспільства, держави, так і власних інтересах. Наслідком такої політичної соціалізації є створення «ідеального громадянина» – самостійного, відповідального, соціально активного суб'єкта політичного процесу, який готовий брати активну участь у політичному житті країни, реагувати на політичні події, має чітко сформовані інтереси та ідеологічні орієнтації. Такий громадянин знає та виконує правила політичної поведінки, що прийняті в конкретно взятому суспільстві [43, с. 11].

Одним з напрямів діяльності щодо мінімізації вульгарно-демократичних виявів у молодіжному середовищі є подолання неправильною розуміння демократії. Зокрема, В. Білогур застерігає щодо ототожнення демократії і вседозволеності, що може призвести до значних викривлень у світогляді молоді, коли при використанні самого слова будуть губитися його смисл і принципове наповнення. Головним засобом подолання цієї суперечності демократизації світогляду молоді є перманентна просвітницька

праця, для якої благодатним середовищем є університетські осередки, академічні організації [15, с. 402].

Велике значення для подолання вульгарно-демократичних виявів серед молоді має також вплив на ціннісну свідомість. К. Плоский, досліджуючи молодіжний громадський рух, приходять до висновку, що наявні тенденції до посилення егоїстичних мотивів в українському молодіжному середовищі, морального релятивізму, превалювання матеріальних мотивів, усунення на другий план цінностей допомоги іншим людям, участі в суспільному житті, державотворенні значною мірою впливають на виникнення подвійних стандартів у молодіжному русі та посилення таких негативних явищ, як низький рівень відкритості, демократичності та підзвітності в управлінських структурах, непрозорість та корупція у фінансовій діяльності тощо. У цьому контексті актуальним є відтворення ціннісного змісту молодіжного руху, який би сприяв розвитку вільної особистості, ствердженню серед молоді концепції «позитивної свободи», формуванню ціннісних установок, які б давали можливість робити вибір та приймати «правильні» життєві рішення, що може відбутися завдяки подальшому розвитку змісту, методологічних засад виховної роботи молодіжних об'єднань, формуванню світоглядних та етичних орієнтирів молодіжного руху [106, с. 9].

Таким чином, аналіз шляхів подолання вульгарно-демократичних проявів у молодіжному середовищі приводить до висновку щодо ключової ролі ціннісної свідомості молоді у процесах демократизації. Як відзначає Т. Артімонова, в період ринково-демократичних трансформацій ситуація в країні багато в чому визначається тим, носіями яких цінностей є молодь. При цьому структурна трансформація цінностей молодих людей в умовах радикальних українських реформ є не так відомим соціальним процесом, як соціальною і гуманітарною проблемою [7, с. 322].

На думку Н. Юрій, політичні цінності мають великий вплив на політичний процес та виступають інтегративною основою для великих і малих соціальних груп. Політичні цінності є продуктом політичного досвіду в конкретній культурі, мають свої відмінності в різних суспільствах та відбивають сутність політичного життя певного суспільства, його конкретний спосіб життя, тому вони є відносними, а не абсолютними. Рівень політичної культури є показником прийняття і засвоєння демократичних цінностей. Вважається, що чим вищий рівень значущості в суспільній свідомості демократичних цінностей і свобод, тим вищим повинен бути рівень політичної активності, тим цивілізованішим повинен бути характер взаємодії громадян з владою. І навпаки, низька оцінка значущості демократичних прав і свобод викликає у значної частини населення апатію та віддалення від політичної сфери [147, с. 7].

Які цінності можна віднести до розряду демократичних? Що взагалі складає ціннісне ядро демократії?

На думку П. Дуліна, демократія в сучасну епоху сама по собі є релевантною й загально визнаною цінністю. Але вона затверджується і стає силою тільки за умови, що люди знають, за що вони цінують демократію, чого хочуть досягти і що мають намір захищати. Ці риси перетворили демократію в соціальну цінність і характеризуються як демократичні цінності. Останні – це уособлення її значущості й життєдайності, її привабливості для мільйонів людей, те, завдяки чому демократія знаходить нових прихильників в усьому світі [41, с.].

Як зазначає С. Кострюков, реальні демократичні перетворення, що поступово охоплюють всі сфери суспільного організму, формують систему цінностей, яка відповідає сучасним уявленням про демократію. Це, насамперед, такі цінності, як мир і суспільна злагода, працелюбство і добробут, людська і національна гідність, права і свободи громадянина, соціальна і правова захищеність людини, державність, пріоритет національних інтересів, порядність і моральність тощо [68, с. 8].

На думку В. Чопей, демократизація передбачає органічну єдність персональної функціональної відповідальності за свою ланку діяльності з колективними формами роботи, застосуванням колегіальності і делегування повноважень. Відповідно в ході виховання студентів для зміцнення авторитету демократії повинні прищеплюватись, поширюватись і розвиватись такі її основні цінності: громадянство і громадянськість; компетентність і відповідальність; свобода; конституція і конституціоналізм; свобода совісті, свобода слова; людська гідність; моральна автономія; приватність, невтручання в особисте життя; громадянська асоціація; соціальний порядок [143, с. 8].

Звернемося до соціологічного аналізу демократичних цінностей сучасної молоді і студентів. Як показують дані Українського інституту соціальних досліджень, вже за перше десятиліття незалежності України відповідно до ціннісних орієнтацій молодих людей серед української молоді сформувалося декілька типологічних груп.

Перша група – це молоді люди, які надають перевагу цінностям попереднього періоду. Представники цієї групи (орієнтовано їх не більше 10%) підтримують в Україні комуністичну, соціалістичну партії, входять до складу комсомольських організацій. В значній мірі такі молоді люди негативно ставляться до ринкових трансформацій, виступають прибічниками авторитарної свідомості.

До другої групи можна віднести тих, хто діаметрально протилежний у своїх ціннісних орієнтаціях до першої групи. Це – молоді люди, які практично повністю відкидають цінності минулого, відстоюють ідеї трансформації суспільства на основі цінностей ринкової економіки. Більш половини молоді сприймають цінності ринкового господарства, відстоюють приватну власність, віддають перевагу вільному економічному вибору кожної людини. За даними досліджень, проведених серед молоді України, майже дві третини молодих людей вважають себе прибічниками

максимального збагачення кожної людини як умови створення багатого суспільства.

Третя група – це молоді люди, які хоча і критикують цінності соціалістичного суспільства, але повністю їх не відкидають, а вимагають певної корекції при збереженні основних принципів будови суспільства. Молоді люди, які відносяться до цієї групи пропагують ідеї лібералізму. У випадку повільного розвитку трансформаційних процесів в бік суспільства з ринковою економікою молодь цієї групи, скоріше за все, буде поповнювати першу групу.

До четвертої групи відносяться молоді люди, для яких характерно не просто заперечення «старого світу», а нетерпимість до будь-яких цінностей, за винятком власних. Такий тип людей називають квазіреволюційним, тому що вони настільки радикальні, що не просто прагнуть розірвати свої відносини зі старими структурами, але і готові зруйнувати їх. Таких молодих людей характеризують такі риси, як радикалізм, нетерпимість до накопичення, заперечення об'єктивної історичної спадкоємності у розвитку суспільства та його громадян [113].

З точки зору таких демократичних цінностей, як громадянськість, компетентність, відповідальність важливим є рівень інтересу молоді до політики. За даними моніторингу громадської думки УІСД/ЦСМ останніми роками постійно 15-20% 18-34-річних респондентів заявляють, що вони взагалі не цікавляться політикою. Водночас молоді люди все ж залишаються досить політизованими: за даними жовтневого 2009 р. дослідження, кожний десятий з них постійно стежив за політичним життям в Україні (у серпні 2009 р. про це заявило 11% опитаних), а більш ніж третина (у серпні 2009 р. – 33%, а в жовтні цього ж року – 36%) стежили за головними подіями в політичному житті (при цьому другорядні ж залишалися поза їх увагою) [85, с. 213].

До аналогічних висновків щодо відносної деполітизації української молоді приходять й І. Мартинюк, спираючись на результати моніторингового

дослідження Інституту соціології НАН України 2010 р. Згідно з даними цього дослідження, на запитання «Якою мірою Вас цікавить політика?» кожний четвертий респондент у віці 18-30 років (25,4%) відповів, що «зовсім не цікавить». Більшість опитаних (66,2%) цікавляться політикою лише деякою мірою і тільки 8,4% відчувають до неї великий інтерес. Серед причин, що можуть зумовлювати це явище, згідно з І. Мартинюком, вирішальну роль може відігравати прагматизм нового покоління, пріоритетність у його свідомості буденних проблем. Крім того, дається ознаки розуміння обмеженості власних політичних можливостей, як особистісних, так і статусно-групових, і як імовірний наслідок – примирення з відчуженістю від влади і збайдужіння до політичних проблем. Не менше важить і відсутність спадкової (надто – інституціоналізованої) історичної пам'яті, ідіосинкразія до заполітизованих патернів і норм радянських часів. Не варто нехтувати і чинниками, викликаними до життя глобалізаційними процесами, зокрема зміною парадигми «капіталізму з людським обличчям» менш демократичною неоліберальною доктриною [78, с. 374].

Справжня демократія передбачає відповідальне та шанобливе ставлення до своєї Батьківщини, формування почуттів національної гідності, патріотизму. Яке місце посідає цінність Батьківщини у політичній свідомості молоді?

В. Головенько, спираючись на дані соціологічних моніторингів Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка, приходять до висновку щодо зростання серед молоді тих, хто пишається своєю Батьківщиною. Якщо 1996 р. серед 18-28-річних 55% пишалися своїм громадянством, то 2002 р. – 67%, 2006 р. – 71%, а 2009 р. – 65%. Водночас, якщо 1996 р. 44% були готові у разі необхідності захищати Батьківщину зі зброєю в руках, то 2002 р. – 66%, 2006 р. – 58%, а 2009 р. – 55%. Останній показник впродовж останніх років хоча і є трохи вищим, ніж у старшого покоління, втім продовжує скорочуватися [30, с. 126].

І. Мартинюк відзначає непевність, еклектичність політичних орієнтацій молоді, що відображається у ставленні до актуальних проблем політичного життя. Показовою є позиція молоді щодо проблеми багатопартійності. З одного боку, молодь підтримує демократичні перетворення, що відбулися й відбуваються в Україні за часів незалежності, з другого – не розуміє принципової важливості формування багатопартійної системи як гарантії проти узурпації влади якоюсь однією політичною силою. Дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України 2010 р. демонструють, що мало не половина (48,2%) молодих респондентів вважають багатопартійність непотрібною для України, тоді як підтримує її лише 17,2% (ще понад третину – 34% не змогли визначитися щодо цього важливого питання суспільного життя) [78, с. 375].

Парадоксальним, на думку О. Злобіної, є і поєднання загалом високої участі у виборах і водночас високої недовіри до обраного політичного органу. За даними опитування Фонду «Демократичні ініціативи» 2006 р. участь у голосуванні до Верховної Ради взяли 79,2% молоді віком до 30 років. Більше половини з них (55,6%) не довіряють обраній Верховній Раді України [50, с. 132].

Взагалі довіра до інститутів влади є одним із найважливіших показників демократичності держави, розвитку громадянського суспільства. Аналізуючи результати моніторингу УІСД/ЦСМ, В. Головенько відзначає низький рівень довіри молоді України до політично-адміністративної сфери держави – владних інститутів, політичних партій, органів правопорядку, профспілок. Серед основних суспільних інститутів, органів влади у молодих людей найбільшою довірою продовжують користуватися засоби масової інформації, Збройні сили України. Однак занепокоєння викликає той факт, що, по-перше, у всіх випадках у молоді рівень довіри нижчий, а рівень недовіри вищий, по-друге, всім інститутам, за винятком Збройних сил України та засобів масової інформації, молодь більше не довіряє, ніж довіряє [30, с. 127].

У контексті аналізу демократичних цінностей молоді варто звернути увагу на студентську молодь, яка відіграє особливу роль у процесах демократизації.

З точки зору В. Чопей, проблема формування демократичних цінностей у структурі світогляду студентської молоді належить до найбільш актуальних як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Як показує політична практика, студенти перманентно виступають як активна сила політичних змін і від того, які цінності вони делегують у ці зміни, яку культуру впроваджують, багато в чому буде залежати майбутній вигляд суспільства, його культура, напрями трансформацій [144, с. 23].

На думку С. Кострюкова, формування демократичних цінностей студентської молоді в українському трансформаційному суспільстві має велике значення через практичну потребу забезпечення легітимної участі студентів у політичному житті країни, здійсненні демократичних перетворень у процесі державотворення та розвитку культури. Демократизація суспільного життя покликала до життя систему демократичних цінностей, які входять у духовний світ і культуру людини суперечливо, через подолання опору все ще досить помітних залишків тоталітарного минулого. Особливі суперечності розгортаються в процесі засвоєння цих цінностей молоддю і студентами. Інтенсивне інтелектуальне життя, роздуми над вічним і справедливим, що здійснюються в процесі навчання, обумовлюють інтенсифікацію смисложиттєвих пошуків, у зв'язку з чим загострюється потреба виховання студентської молоді в дусі демократизму, толерантності, поваги до людини, її прав і свобод [68, с. 13].

Серед загальних тенденцій розвитку ціннісної свідомості студентства В. Чопей констатує такі головні зміни, що відбулися за часів незалежності в Україні: 1) звільнення від облуди марксистсько-ленінської ідеології; 2) утвердження світоглядного плюралізму і розширення свободи вибору духовних пріоритетів; 3) зміцнення авторитету демократії; 4) становлення

толерантності як принципу і основи світоглядної парадигми сучасних студентів [143, с. 14].

Л. Сокурянська, досліджуючи ціннісні засади громадянської ідентифікації сучасного українського студентства, на основі порівняльного аналізу даних досліджень, здійснених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у 2002–2004 рр., 2005–2007 рр. та 2008–2009 рр., робить висновок про зростаючий рівень громадянської ідентичності українського студентства. Так, якщо, за даними першого дослідження, повною мірою відчували себе громадянами своєї країни близько 32% респондентів, за даними другого – більше 54%, то за даними останнього – більше 57% (ще 28,3% опитаних скоріше відчують себе громадянами України). Втім, 5,5% респондентів «не відчують» або не впевнені, що відчують себе громадянами України, а більше 9% опитаних не змогли визначитися у цьому питанні.

При цьому студентам, які у повній мірі відчують себе громадянами своєї країни, притаманний більш високий рівень орієнтацій на такі соціальні і гуманістичні цінності, як «гарні стосунки з оточуючими людьми» (більше 65% респондентів цієї групи вважають такі стосунки надзвичайно цінними для себе; серед тих, хто не відчуває себе громадянином України, такої думки додержується 50% опитаних, серед тих, хто скоріше не відчуває, – 38%), «можливість приносити користь людям» (відповідно, майже 40%, 27% і 22%), «участь у громадянському житті, у вирішенні суспільних проблем» (відповідно, 18%, 11% і 7%), «взаєморозуміння з батьками, старшим поколінням» (відповідно, 57%, 43% і 32%), «цікава, творча робота» (відповідно, 57%, 51%, 50%). Водночас на такі приватні цінності, як «особистісна свобода, незалежність у судженнях та діях», «повноцінний відпочинок, цікаві розваги», «можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів», «побутовий комфорт», більш орієнтовані респонденти, які не відчують себе громадянами України (відповідно, 64%, 53%, 63%, 59%). Те ж саме можна сказати і про такі цінності, як «матеріальне

благополуччя» (серед тих, хто не відчуває себе громадянином України, його надзвичайно цінують 66% опитаних, серед тих, хто в повній мірі відчуває себе громадянином України, – 51%) та «економічна незалежність» (відповідно, 68% і 55%) [129, с. 117].

Застосовуючи метод кластерного аналізу, В. Руженцева диференціює українських студентів за їх оцінками можливостей власної участі у політичних процесах. На основі цього показника були виокремлені п'ять груп. I кластер – це так звані «політичні оптимісти» (20% респондентів), які не бояться висловлювати власні політичні погляди; впевнені, що їхній виборчий голос має значення, а держава поважає їхні політичні права; вважають, що навчання у ВНЗ надає достатньо знань про політику, що ці знання допомагають їм у житті і вони мають можливість впливати на процес прийняття рішень у країні.

Представники II кластеру – «помірні політичні оптимісти» (26% респондентів), – мають схожі ціннісні преференції з тією різницею, що для перших більшою мірою властиві також такі цінності, як можливість приносити користь суспільству і добрі відносини з оточуючими. Представники II кластеру порівняно з I-м, більш скептично налаштовані щодо політики: не боячись висловлювати власні політичні погляди, вважаючи, що їхній виборчий голос має значення і вони мають можливість впливати на політичні процеси, ці респонденти не згодні з твердженнями, що держава поважає їхні політичні права, що навчання у ВНЗ надає достатні знання про політику і ці знання допомагають їм у житті. Відповідно вони виражають меншу зацікавленість політичною сферою, менш схильні брати участь у різних формах політичної і громадянської активності. Взагалі представникам цих двох кластерів порівняно з іншими властиве частіше обрання в якості майбутньої професії політичної, громадянської та адміністративно-управлінської діяльності.

Ще більш скептично налаштованими щодо політики виявилися представники наступних двох кластерів: перші з них – представники III

кластеру (19% респондентів) або «помірні політичні скептики» – скоріше згодні з твердженням, що їхній виборчий голос має значення, і не бояться висловлювати свої політичні погляди, але при цьому не вважають, що держава поважає їхні політичні права, що вони мають реальну можливість впливати на процес прийняття рішень в країні, що ВНЗ надає достатні знання про політику і ці знання допомагають їм у житті. Вони демонструють незначну політичну зацікавленість і активність.

Представники IV кластеру (30% респондентів) – «політичні скептики» – тяжіють до крайнього політичного скептицизму: в цілому не боячись висловлювати власні політичні погляди, вони не погодилися з жодним іншим твердженням. Вони є прибічниками передусім таких традиційних цінностей, як добрі відносини з оточуючими, побутовий комфорт, особистий спокій; мають досить низьку політичну зацікавленість і активність. Серед них досить незначний відсоток респондентів збирається у майбутньому присвятити себе політичній або громадській діяльності, більшість орієнтовано на практичну діяльність та власний бізнес, значний відсоток немає чітких планів на майбутнє.

Найбільш песимістично налаштованими щодо політики виявилися представники V кластеру (6% респондентів) – «політичні песимісти», які не впевнені, що можуть без побоювань висловлювати власні політичні погляди, не вважають, що держава поважає їхні політичні права, що навчання у ВНЗ надає достатньо знань про політику, що ці знання допомагають їм у житті, що їхній виборчий голос має значення і вони мають реальну можливість впливати на політичні процеси. В них найнижчий рівень інтересу до політики і найменший досвід участі у політичних діях [120, с. 15].

Висновки до другого розділу

Підбиваючи підсумки, варто відзначити домінування в сучасному молодіжному середовищі України тенденції демократизації, що проявляється у відторгненні тоталітарних форм та принципів суспільно-політичної організації, утвердженні демократії як суспільно-політичного ідеалу та підтримці демократичних реформ. Водночас продемократичні орієнтації української молоді поєднуються з доволі критичним ставленням до темпів та напрямів процесу демократизації в Україні. Розуміння та оцінка молодим поколінням сучасних демократичних тенденцій розвитку українського суспільства характеризуються нестійкістю, суперечливістю, амбівалентністю. В цій ситуації виникають ризики повернення частини молоді до авторитаристських ідеалів та цінностей, поширення в молодіжному середовищі вульгарно-демократичних виявів. Вирішення означених проблем вимагає координованих зусиль держави, політичних та громадських організацій, освітніх та наукових інституцій, спрямованих на формування в молоді здатності до реалізації демократичних принципів у реальному житті.

Підсумовуючи дослідження особливостей розвитку молодіжного середовища у сучасній Україні, а також перспективні напрямки реформування у даній галузі, слід звернути увагу на їх взаємозв'язок з процесами демократизації суспільного життя. Адже, якщо, з однієї сторони, процес переходу від автократичних, тоталітарних режимів до демократичних засобів і способів управління сприяє розгортанню громадської та політичної активності молоді, то з іншого боку – саме новітні зміни в молодіжній політиці є тим довгостроковим капіталовкладенням, що у перспективі слугують реалізації демократичного політичного процесу.

Процесуальна динаміка демократичних переходів залежить від тих чи інших варіантів взаємодії різних політичних сил, держави та громадянського

суспільства, органів влади та молодіжних організацій. Навіть за наявності структурних факторів генези демократії (зокрема, значної кількості молодіжних організацій, декларованих гасел державної політики стосовно молоді) на перший план у процесі вирішення молодіжних проблем виходить реально налагоджена та дієва система інтерактивної взаємодії молоді та держави. Дослідження транзитивного періоду, тобто інтервалу від «при відкриття» недемократичного порядку до формування нових правил політичної гри і встановлення режиму конкурентної демократії, дають широку основу для моделювання нових форм, інструментів та методів молодіжної політики.

Нова демократична модель молодіжного середовища передбачає поширення ідей плюралізму у середовищі молоді, розвиток недержавних і приватних організацій, деінституціоналізацію (відмову від тотальних закладів контролю та підпорядкування), децентралізацію суспільно-політичного життя. Вона пов'язана, насамперед, не стільки з соціально-економічною допомогою молодим людям, скільки зі зростання уваги до проблем освіти, інформаційного забезпечення, інноваційних технологій та інвестуванням у ці галузі, як найбільш перспективні для зростання та реалізації молодого покоління. Не применшують ролі традиційних цінностей, історичного спадку країни глобальні перетворення і становлення міжнародних стандартів у цій галузі. Сучасні моделі молодіжної політики є більш плюралістичними, багаторівневими, до міри інкорпоруєчи зарубіжний досвід, об'єднуючи міждержавні, урядові, муніципальні, громадські й приватні ініціативи.

Невизначеність нинішньої моделі української молодіжної політики обумовлена незавершеністю якісних перетворень у цій галузі, тяжінням до прогресивних ідейних настанов, демократичних цінностей з одночасним збереженням традиційних, автократичних інструментів ведення політики. Розробка Україною власного ідеологічного стрижня молодіжної політики вимагає глибшого осмислення еволюції, витоків, уроків та наслідків тих змін,

які зазнали відомі світові моделі молодіжної політики, а також трансформації молодіжної політики в країнах перехідного типу. З огляду на це необхідною видається підготовка відповідних фахівців, а також молодих лідерів, здатних проводити обґрунтований аналіз альтернативних шляхів реформування молодіжної політики у нашій країні, які б віддзеркалювали сучасні досягнення й тенденції в умовах перманентних політичних змін та глобалізації.

РОЗДІЛ 3

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ТЕНДЕНЦІЯ ЙОГО РОЗВИТКУ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Серед основних тенденцій змін молодіжного середовища помітною є тенденція до його інтелектуалізації. Його інспірує інформаційна революція. Сучасна молодь намагається оволодіти інформацією, виявляє потяг до інформаційних засобів і мереж комунікації, вибудувати на цій основі свій спосіб життя і спілкування. Дослідження процесу інтелектуалізації молодіжного середовища має високе теоретичне і практичне значення. Зупинимось на цьому більш детально.

Основні виклики інформаційної революції щодо підготовки людини до життя і праці в новому суспільному середовищі визначаються глобальними змінами, що відбуваються у світі на початку XXI ст. До них можна віднести:

– виклики світоглядного характеру. Світогляд, будучи основою орієнтування людини у бутті, визначає її активну позицію щодо світу, себе самої, інших людей. Через складну систему причинно-наслідкових зв'язків світогляд впливає на політичну, економічну, культурну та інші сфери. Тому адекватність світоглядних побудов змінам у соціокультурній дійсності є запорукою гармонізації буття як людини, так і людських спільнот за всіма напрямками його (буття) розгортання;

– виклики соціокультурного плану. Останні зумовлені формуванням нової соціокультурної дійсності, сутність якої характеризують такими категоріями, як постмодерн, постіндустріальне, інформаційне суспільство. Загострення протистояння на межі «духовне – матеріальне»; світоглядна розгубленість людини (перебування її в світоглядно-ціннісному просторі, що знаходиться у стані хаосу); атомізація людських спільнот; відсутність інтегруючих ідей, цінностей, що змусили б суспільства XXI ст. розпочати

нову якісну динаміку, – далеко не повний перелік проблемних питань, що потребують вирішення в межах міжкультурного діалогу;

– порушення стійкості в світовій екосистемі. Існування техногенної цивілізації створило ситуацію, коли без належної техніко-технологічної бази людство буде не в змозі існувати, тож актуальним у цих умовах є збереження екобалансу;

– вичерпаність існуючої парадигми в економіці. Події кінця 2008 р., що знаменувались кризовими тенденціями у світовій фінансово-кредитній системі, є першою ознакою того, що наявний економічний каркас світу не відповідає тим запитам, які висуваються до економіки. Як результат, вчені сучасності мають змогу говорити про феномен економізму, під яким розуміють вихід економічної підсистеми суспільства за межі власної функціональної області і вчинення нею гіпертрофованого впливу на інші підсистеми: культуру, духовність, світогляд [80, с. 58].

Глобалізація, постійне зростання відкритості комунікативних і комп'ютерних мереж, швидкий розвиток інформаційних технологій, продуктів та послуг створюють принципово нові можливості для економічної співпраці, обміну інформацією, духовними цінностями, взаємного культурного збагачення. Глобальний процес зміни носіїв інформації й форм інформаційного обміну, викликаний поширенням сучасних інформаційних і телекомунікативних технологій, стає фундаментальним чинником, що кардинально змінює соціально-економічну, політичну, культурну ситуацію в суспільстві.

Г. Камаралі слушно зазначає, що ефективність інформаційного обміну визначає здоров'я суспільства – як у плані того, чим ми обмінюємося, так і в плані того, як обмін відбувається. У зв'язку з цим серед найважливіших напрямів досліджень, що намітилися у філософській науці за останні роки, помітне місце належить проблемі інформаційного суспільства. Діяльність людей, колективів та організацій нині усе більшою мірою залежить від їхньої інформованості і здатності ефективно

використовувати наявну інформацію. Перш ніж розпочати певні кроки для прийняття рішень, необхідно провести велику роботу зі збирання і переробки інформації, її осмислення й аналізу, пошуку раціональних рішень у будь-якій сфері діяльності, що неможливо без залучення спеціальних технічних засобів [57, с. 3].

Ставлення людини до інформації та її значення в життєдіяльності суспільства ніколи не було однаковим. В історії розвитку цивілізації відбулося декілька інформаційних революцій, тобто перетворень суспільних відносин, що відбулися внаслідок змін у процесах оброблення інформації [105, с. 13].

Перша інформаційна революція пов'язана з винаходом писемності й упровадженням першого лічильного пристрою – абака, що призвело до нових якісних та кількісних змін у засвоєнні і передачі інформації від покоління до покоління. Друга інформаційна революція (середина XVI ст.) зумовлена винаходом книгодрукування, що суттєво змінило суспільство, культуру, організацію діяльності. У цей час з'явилися перші автоматизовані обчислювальні пристрої. Так, логарифмічна лінійка використовувалася при обчисленнях інженерами понад чотири століття. Третя інформаційна революція (кінець XIX ст.) породжена винаходом електрики, завдяки якій з'явилися телеграф, телефон, радіо та пристрої, що дозволяють оперативно передавати інформацію на великі відстані. На зміну логарифмічній лінійці прийшов арифмометр. Четверта інформаційна революція (70-ті роки XX ст.) пов'язана з винаходом комп'ютерів. На початку 1970–1980-х рр. на зміну різним типам рахівничок прийшли ЕОМ, на базі інтегральних схем створювалися телевізори, нові системи передачі даних, телекомунікації. Була створена глобальна комп'ютерна мережа – прототип сучасного Інтернету.

Ми живемо в епоху п'ятої інформаційної революції (початок XXI ст.). Об'єктивно вона була спричинена процесами глобалізації у світовій економіці, розвитком телекомунікацій, електронним бізнесом. Внаслідок цієї

інформаційної революції інформаційна індустрія просувається на передові позиції, стимулюється подальший розвиток виробництва технічних засобів, методів, технологій для створення нових знань. Важливими складовими інформаційної індустрії стають інформаційні технології, інформаційні системи, телекомунікації, Інтернет [83, с. 126].

Таким чином, п'ята інформаційна революція спричиняє утворення інформаційного суспільства. Воно характеризується глобальними інформаційними процесами, що відбуваються в усіх сферах життя. Дослідники характеризують інформаційне суспільство такими ознаками:

- інформаційна – знаходить вияв у переосмисленні категорії «інформація» як такої. Саме збільшення важливості в суспільних відносинах цієї категорії, визнання її пріоритетності у більшості відносин, особливий порядок застосування інформації стають основою формування нової ідеології;

- технологічна – визначається значним розвитком телекомунікаційних та інформаційних систем в усіх сферах суспільного життя. Розвиток новітніх комп'ютерних розробок, автоматизація багатьох промислових процесів на базі високотехнологічних інформаційних систем, можливість подальшої модернізації зв'язку, систем управління на відстані;

- мережна – пов'язана насамперед із широким розповсюдженням мережі Інтернет, забезпеченням загального доступу до цієї мережі. Крім того, сам принцип побудови системи управління в суспільстві починає характеризуватися мережною ознакою, яка визначається можливістю в реальному часі впливати на різноманітні процеси в різних місцях;

- методологічна – полягає в різноаспектному визначенні наукових підходів щодо вирішення проблем теоретичного обґрунтування суспільних змін при здійсненні досліджень у різних галузях науки;

- соціологічна – відображає основні зміни, пов'язані із зайнятістю населення, питаннями формування, становлення, розвитку нових суспільних

відносин, створення нових суспільних конфігурацій, суспільних груп, суспільних відносин. Нині багато говориться про виникнення нових професій, нових соціальних груп (наприклад, хакери). Велика кількість людей є постійними користувачами соціальних мереж, спілкування переходить із реального світу зустрічей до віртуального світу Інтернету, де поняття відстані та місцязнаходження співрозмовника практично відсутні;

– культурологічна – визначає створення нових мережних субкультур, притаманних віртуальним відносинам. Крім того, за допомогою новітніх інформаційних систем установлюється можливість цифрового, віртуального доступу до тих культурних цінностей, до яких у звичайному, реальному світі доступу практично немає (поширені культурні програми оцифровки рідкісних друкованих праць, віртуальні екскурсії найвизначнішими музеями світу, електронний доступ до найкращих бібліотек світу);

– прогностична – дає можливість говорити про планування, аналіз, наукове прогнозування розвитку суспільних відносин, де основною цінністю є знання, інформація. Саме наявні прогнози, концепції, стратегії розвитку інформаційного суспільства є тим підґрунтям, яке закладає основні напрями як наукових досліджень, так і фінансування програм та промислових розробок;

– гносеологічна – полягає в сукупності та різноаспектності пізнавальних процесів, що провокуються науковими дослідженнями в різних галузях науки, вивченні проблем природи пізнання нових можливостей, притаманних цьому суспільству, відношенні інформації та знання до реальності, дослідженні загальних передумов пізнання інформаційного суспільства, виявленні умов його достовірності та істинності;

– адміністративно-політична – полягає в активній участі органів влади у запровадженні, розробці новітніх інформаційно-телекомунікаційних систем. Участь всіх гілок влади в створенні інформаційних систем електронного урядування, присутність в Інтернеті органів влади всіх рівнів,

намагання державного впливу на процеси, що відбуваються у віртуальних відносинах, є основними характеристиками названої ознаки;

– синергетична – вказує на прямі та зворотні зв'язки в системі новітніх інформаційних відносин, основою яких є комп'ютеризація, інформатизація, віртуалізація відносин на процеси самоорганізації системи суспільних відносин. Вона пов'язана із зміною доктрини, встановленням специфічних ознак та правил, притаманних цій системі. Яскравим прикладом є намагання встановити певні правила поведінки користувачів у мережі Інтернет. Кількісне зростання інформаційних ресурсів з часом замінюється якісним наповненням, а «вседозволеність» на перших етапах створення Інтернету замінюється чіткими договірними правилами користувачів та адміністративним регулюванням з боку державних органів;

– інституціональна – вказує на виникнення, формування та розвиток специфічних інститутів, притаманних суспільним відносинам, та характеризує нові особливі інформаційні процеси. Наразі час досить активно розвиваються такі інститути інформаційного суспільства, як електронна торгівля, електронний банкінг, електронний документообіг, електронне урядування [96, с. 25].

Нині інформаційна революція і, як наслідок, виникнення інформаційного суспільства, а також його наступної фази – суспільства знань – починають кардинально змінювати не лише світову та національні економіки, а й життя людей, спосіб влаштування сучасного світу. Тому ця проблема є однією з головних для більшості міжнародних організацій, наукових та освітянських спільнот, ділових кіл і практично всіх освічених людей [47].

Саме сучасна революція в галузі комунікацій і інформації, що досягла таких масштабів, які не могли собі навіть уявити попередні покоління, підготувала зміни у світогляді людства на рубежі третього тисячоліття. Масова комп'ютеризація, мобільний зв'язок, впровадження й розвиток новітніх інформаційних технологій призвели до вражаючого стрибка у

сферах освіти, бізнесу, промислового виробництва, наукових досліджень, соціального життя. Інформація перетворюється на глобальний, фактично невичерпний, ресурс людства, що вступає в нову епоху розвитку цивілізації – епоху інтенсивного освоєння цього інформаційного ресурсу і нечуваних можливостей феномена управління.

Сутнісною рисою інформації є постійне її нагромадження в обсягах, що збільшуються, і безупинно зростаюче використання. Саме це стимулює розвиток й удосконалювання технології експлуатації інформаційних ресурсів або інформаційно-комунікативних технологій. У зв'язку з глобальною інформатизацією сучасного суспільства різко підвищилися вимоги до якості інформації, зокрема – до її вірогідності. Поліпшуючи якість інформації, можна підвищити її вірогідність. Поліпшуючи і, тим більше, спотворюючи передану інформацію, можна свідомо знизити не тільки її вірогідність, але й навмисно дезінформувати споживачів інформації. Втручаючись у регулювання інформаційних потоків, у процес їхньої обробки і управління, можна впливати на ті або інші події. Глобальність інформаційних впливів у різних сферах діяльності характеризує технічні прийоми впливу не тільки на комп'ютерні мережі, канали одержання та обробки інформації, але й на інші супутні системи [57, с. 11].

В. Андрущенко та У. Науменко звертають увагу, що глобалізація та інформаційна революція створюють низку нових можливостей для цивілізаційного поступу людства. Вони сприяють обміну товарами, послугами, інформацією, трудовими ресурсами та посиленню інтеграційних процесів, як світових, так і регіональних. Країни, які за різних обставин не приєднуються до інтеграції у світове та регіональне товариство, не користуються їх перевагами, рано чи пізно можуть опинитись на узбіччі цивілізаційних процесів, суттєво відстати у соціально-економічному і культурному розвитку. Особливо це важливо для України, яка маючи відношення до так званих транзитивних країн, змінюючи власну економічну та політичну системи, не повинна замикатися на внутрішніх проблемах, а

орієнтуватися на інтеграцію до світового цивілізаційного процесу, щоб використовувати його позитивні сторони для вирішення власних соціально-економічних, політичних, соціокультурних завдань [4].

Проте навряд чи варто визначати інформаційну революцію як процес, наслідки якого є винятково позитивними. Крім вищезазначених перспектив, її розвиток створює і низку потенційних загроз для буття всього людства. Як зазначає І. Загарницька, нове інформаційне середовище існування людини є динамічним, хаотичним, непередбачуваним, тож за ейфорією від блискучих перспектив все чіткіше починають проявлятися й приховані загрози. Зокрема, вплив інформаційних та комунікаційних технологій на всі сфери людського життя поступово трансформує суспільство, а здобутий освітній рівень і наявні знання у головні чинники соціальної диференціації та добробуту особистості. Привілейований прошарок соціуму починають утворювати ті, хто володіє інформацією, інші поповнюють категорію бідних. Враховуючи, що поняття якісної освіти у всьому світі дедалі тісніше пов'язується з володінням грошима, дослідниця передбачає, що у найближчому майбутньому ця проблема набуде глобального масштабу [46].

Крім того, в інформаційному суспільстві людина безнадійно програє новітнім технологіям, перетворюючись на своєрідний придатак комп'ютера та втрачаючи здатність самостійно і креативно мислити. Все складніше змушувати себе до творчого пошуку, якщо поруч знаходиться комп'ютер, який легко проводить не лише масштабні обчислення, а й пропонує уже готові варіанти технічних проектів або творів мистецтва. Проте для гармонійного життя людини в інформаційному суспільстві гостро необхідним стає поєднання стійкого світогляду, особистісної свободи з високою психологічною лабільністю, здатністю творчо засвоювати, осмислювати й відтворювати отриману інформацію та знання.

Отже, інформаційна революція, що відбувається нині, охоплює всі сфери життєдіяльності людини. Не є винятком наука та освіта. Глобалізація, утвердження інформаційного суспільства, ринкових відносини й все більш відчутна демократизація, яка поступово охоплює всі сторони суспільного організму, потребують відповідного інтелектуального забезпечення.

В основі соціокомунікативного дискурсу сучасного знання перебуває практично раціоналізоване когнітивне знання і комунікативні дії. Це інтелектуальний дискурс соціокультурного спілкування в культурно-інформаційній суспільній системі, що нині формується у найбільш розвинених країнах світу. За відповідних передумов така система може перетворитись на гуманізоване суспільство, побудоване на соціокомунікативних відносинах та інституціях громадянського суспільства. Але, щоб подібне відбулось реально, у суспільній культурно-інформаційній системі повинні бути сформовані відповідні соціокомунікативні інститути, які релевантні рівню гуманізації суспільства та його соціальному інтелекту [80, с. 55]. До цих інститутів належить освіта.

Освіта нині – це передусім виховання інтелектуально розвиненої творчої особистості, формування в неї загальнолюдських моральних цінностей і переконань, наукового світогляду, ідеалів, прагнень, здібностей, звичок, уваги, волі, почуттів. Докорінно змінюється характер освіти: вона стає особистісно орієнтованою, коли безумовний пріоритет надається інтересам, запитам особистості, її своєрідності, можливостям реалізації та самореалізації кожного учня, розвитку рефлексії, створенню умов для виявлення й розвитку його природних задатків і здібностей [145, с. 340].

Формування основ інноваційної моделі розвитку економіки й освіти, у центрі якої знаходиться рівень розвитку спроможностей людського капіталу, самовираження людської особистості, передбачає інші функції освіти, новий тип вимог і запитів щодо формування особистості від

суспільства, економіки, соціуму відповідно до сучасних тенденцій розвитку світу та напрямків власних реформ. Насамперед, це проявляється в об'єктивному запиті суспільства на адекватність специфікації освіти до структури ринку, відповідності критеріїв підготовки фахівців реальним запитам ринкової економіки, тенденціям розвитку й перепрофілюванню ринку трудових ресурсів з позицій найближчої та перспективної потреби в кадрах. Тут особлива роль відведена вирішенню практичних завдань; готовності до роботи в команді, проектному мисленню, усвідомленню потреби в самоосвіті як елементі життєвого успіху; умінню презентувати й захищати свою позицію в умовах конкуренції. При цьому зростає попит на критичне мислення [45]. Отже, сучасна освіта має формувати молоду людину – інтелектуала, здатного до творчої діяльності в інформаційному суспільстві за доби глобалізації.

Орієнтуючись на сучасний ринок праці, освіта відносить до пріоритетів шкільного навчання формування компетентностей, що дають змогу користуватися такими технологіями і знаннями, які задовольняють потреби інформаційного суспільства, готують молодь до нових ролей у цьому суспільстві. Саме тому важливим для випускника школи / вищого навчального закладу є не тільки вміння оперувати власними знаннями, уміннями і навичками, а й бути готовим змінюватися відповідно до нових потреб ринку праці, оперувати та управляти інформаційними потоками, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатися впродовж всього життя.

Необхідність набуття життєво важливих компетентностей у процесі шкільного навчання формує нові вимоги до змісту освіти, технологій і методів навчальної діяльності. У зв'язку з цим важливе значення має визначення самого поняття компетентності. На міжнародній конференції, що проходила 2004 р. у Норвегії за підтримки ЮНЕСКО, було запропоновано таке трактування поняття компетентності: здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних відносинах – ситуаціях, що

передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях. Компетентність – це спроможність людини кваліфіковано проводити діяльність, виконувати певне завдання або роботу. Компетентність містить набір знань, навичок і відносин, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення стандартів, встановлених у професійній галузі чи певному виді діяльності [95].

Компетентнісний характер сучасної освіти є актуальним для молоді ще й тому, що, за даними Євростату, до 2015 р. кількість дітей віком до 14 років у світі зменшиться на 15 млн. Водночас кількість людей віком від 55 до 64 років збільшиться на 4 млн. осіб. До 2050 р. кількість людей віком старше 80 років досягне 51 млн. осіб, удвічі перевищивши їх чисельність у 2005 р. Відсоток літніх людей в Європі буде істотно перевищувати інші регіони світу, особливо Азію та Африку. Таким чином, це призведе до скорочення населення працездатного віку і більшого відсотка пенсіонерів. Подолання соціальних та економічних наслідків цього процесу є ключовим завданням європейської політики найближчого десятиліття, причому не в останню чергу – завданням системи освіти [137].

Вчені фіксують ще один парадокс сьогодення: у країнах ЄС близько 20% дітей у віці до 15 років, за даними дослідження PISA, ледве вміють читати і писати. Тому підвищення рівня освіти найбідніших верств населення, створення рівних можливостей є найважливішими завданнями освітньої політики у XXI столітті.

Визначальними тенденціями розвитку світової освітньої системи, спрямованої на набуття життєво важливих для буття людини в інформаційному суспільстві компетентностей, нині стають:

- поглиблення її фундаменталізації;
- посилення гуманістичної спрямованості, духовної й загальнокультурної складової освіти;

- формування в учнів та студентів системного підходу до аналізу складних технічних і соціальних ситуацій, стратегічного мислення;
- виховання соціальної й професійної мобільності.

Необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на динамічному ринку праці вимагає також прищеплення молодому поколінню прагнення і навичок до самонавчання, самовиховання, самовдосконалення протягом усього активного трудового життя. У програмі інтелектуалізації суспільства значна роль відводиться вихованню молодого покоління. Нині, коли загострилися небачені раніше всеосяжні та глибинні проблеми втрати духовності, моральності, людяності в контексті грандіозних глобально-трансформаційних процесів, які переживає наша держава, необхідна інноваційна система виховання студентів. Адже саме у молодому віці гартуються світогляд та моральні переконання людини, завершується її соціальна зрілість, відбувається становлення її як громадянина [145, с. 338]. Саме від інтелектуалізації молодіжного середовища значною мірою залежить подальший поступ інформаційного суспільства. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне звернутися до визначення місця молоді в цьому суспільстві.

Потяг молоді до інформації та інформаційних систем сучасних комунікацій пов'язаний із загальними особливостями молодіжного середовища нашого часу. Дослідники вважають, що нині молоді люди є більш самостійними, намагаються бути незалежними і покладаються на свої власні сили. До важливих якостей молоді відносять її здатність більш вільно, ніж люди середнього і похилого віку, висловлювати свої думки, відстоювати особисті переконання.

Т. Бондар зазначає: у ринкових умовах перед молоддю постало багато нових проблем. Однак вона, порівняно з іншими соціальними групами, завдяки віковому статусу має найбільшу соціальну, професійну та життєву перспективу. Також завдяки своїм психологічним особливостям молодь здатна швидше, ніж інші соціальні групи, оволодівати новими

знаннями, професіями, необхідними в період переходу до ринкових відносин та інших процесів державотворення. В умовах, коли професійні та життєві навички старших поколінь виявляються не повною мірою адекватними новим соціально-економічним умовам, молодь, не обтяжена старими стереотипами, активно займається бізнесом, підприємницькою діяльністю, самозабезпеченням. Молодіжна субкультура виявляється більш адекватною новим умовам за рахунок притаманних їй прагнень проявляти та демонструвати свою індивідуальність, а також завдяки тенденції до групових форм активності [18, с. 25].

Для особистісної самоідентифікації студентства характерними є такі якості, як нестійкість, лабільність, відсутність кінцевої сформованості, більш висока порівняно зі старшими віковими групами, реактивність у відношенні до змін соціокультурного середовища. Однак студентство володіє цілим набором соціальних ресурсів, які сприяють більш високій адаптивності та інновативності цієї соціальної групи в умовах трансформацій: молодий вік, освіта, соціальна активність, проживання у великих містах, достатньо висока матеріальна забезпеченість. Студентство, володіючи таким соціокультурним потенціалом, може виступати в якості провідника соціальних інновацій, необхідних для стабілізації суспільного розвитку, міжособистісних і суспільних відносин. Сучасне покоління студентської молоді в багатьох аспектах ще остаточно не визначилось: воно вільне від низки морально-гуманістичних норм, цінностей та ідеалів, але здатне сприймати нові. Однак це можливо тільки в тому випадку, якщо суспільством в освітньо-виховних інституціях будуть чітко визначені траєкторії руху як окремого студента, так і студентського молодіжного покоління в цілому [138, с. 128].

На нашу думку, перетворення в суспільному житті, обумовлені процесом інформатизації, певним чином змінюють і вимоги до молоді як до соціальної групи. Процес соціалізації особистості в інформаційному просторі полягає в опануванні технологій міжособистісної комунікації, соціальної

навігації, правил поведінки в комп'ютерних мережах, а також соціальних норм, цінностей, рольових вимог, що існують як у конкретних віртуальних мережних співтовариствах, так і в соціальній спільноті інфопростору в цілому.

Як зазначають В. Радул і Я. Галета, перше знайомство особистості із соціальною реальністю інфопростору здійснюється в процесі первинної соціалізації. Однак, на відміну від первинної соціалізації в суспільстві, що починається з моменту народження дитини, нижній віковий поріг первинної соціалізації в інфопросторі встановити практично неможливо. Останнє пояснюється тим, що процес соціалізації починається з моменту одержання первинної інформації про існування інфопростору, а саме зі знайомства з публікаціями ЗМІ, рекламними оголошеннями, кінофільмами, книгами. Саме на цьому етапі людина знайомиться із соціальними нормами, що діють в інфопросторі.

Засвоєння загальної точки зору на соціальну реальність інфопростору починається з моменту першої взаємодії індивіда з новим для нього комунікаційним середовищем. Таким чином, після підключення користувача до телекомунікаційних мереж закінчується первинний етап і розпочинається інструментально-пізнавальний етап соціалізації. У процесі нового етапу соціалізації особистість зіштовхується з альтернативними зразками мислення і типами поведінки. При цьому молода людина:

- засвоює конкретні рольові орієнтації;
- вчиться здійснювати навігацію в інфопросторі;
- пізнає нормативні моделі соціальних взаємодій;
- відчуває на собі дію механізмів контролю [115, с. 426].

Таким чином, без мінімуму знань, що дозволяють мати справу з віртуальним середовищем, з їх технічними і програмними особливостями, без знань основ людської комунікації, без навчання орієнтаціям, що мають функціональне значення для існуючої в інфопросторі системи взаємних рольових очікувань, а отже – без певного рівня інформаційної культури,

молоді люди не зможуть повною мірою скористатися можливостями, що відкриваються перед ними.

Отже, потяг молоді до інформації та інформаційних систем сучасних комунікацій вносить певні корективи і до навчального процесу. Вчені-педагоги все частіше звертаються до проблеми організації навчально-пізнавальної діяльності в перенасиченому інформаційному середовищі. На перший план в освітньому процесі висувається не формальна організація навчального процесу, а цілеспрямована інформаційна взаємодія вчителя й учня, які отримують задоволення від зустрічі один з одним протягом порівняльного невеликого проміжку часу в межах особистісно орієнтованого навчання і саморозвитку у тріаді інформація – знання – розвиток.

Дослідники вважають значущими рисами інноваційного типу сучасної особистості:

- відкритість експериментам, інноваціям, змінам;
- готовність до плюралізму думок, визнання існування різних точок зору без побоювання зміни власного бачення світу;
- орієнтація на сьогодення і майбутнє, а не на минуле;
- упевненість і здатність подолання життєвих перешкод;
- планування майбутніх дій для досягнення мети як в суспільному, так і в особистому житті;
- висока цінність освіти і навчання [25, с. 58].

Інтегральною якістю сучасної особистості є здатність не адаптивної самозміни, коли особистість вимушена пристосовуватися до динамізму соціального життя, а здатність до творчих змін, які спрямовані як на зміну умов соціального життя, так і на самозміну. Поєднання цих здібностей із відповідними особовими особливостями складають суть креативності, що є необхідним компонентом інноваційного типу особистості.

Розвиток креативності як інтегральної риси особистості з необхідністю передбачає застосування технології розвитку критичного мислення. Це

уміння логічно вибудовувати хід своїх думок, аргументувати, аналітично дискутувати, чітко висловлюватися. У педагогічній літературі критичність розглядається як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності, у процесі якої відбувається оцінювання роботи, думок, вироблених гіпотез, шляхів їх доведення. Це – мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та роботи інших; сприяє розвитку такої особистісної риси, як креативність, і формує творче мислення, а отже, творчу особистість [133, с. 118]. Науковці стверджують, що сформовані навички критичного творчого мислення забезпечують прийняття найбільш оптимальних рішень у будь-якій професійній сфері, відкритість новим ідеям та знанням [94, с. 264]. У сучасному світі стати інтелектуальною, креативною особистістю інноваційного типу молода людина може лише знаходячи адекватні відповіді на виклики інформаційного середовища.

Ключове місце в реалізації потягу молоді до інформації та інформаційних систем сучасних комунікацій відіграє розвиток відносин у системі «Молодь і комп'ютер». Використання комп'ютерних мереж дає молодим людям можливість:

- отримувати доступ до різноманітних джерел інформації, баз даних у галузі економіки, науки, освіти, культури тощо;
- спілкуватися з колегами, фахівцями, які працюють у найрізноманітніших сферах;
- брати участь в електронних конференціях;
- отримувати інформацію з різних регіонів з проблеми, яка цікавить;
- мати доступ до електронних архівів програмного забезпечення для персональних комп'ютерів [39].

У сучасному глобалізованому світовому суспільстві комп'ютерна грамотність стає складовою загальної грамотності, свідченням вихованості, цивілізованості людини. Захоплення комп'ютером зайняло місце інших, раніше домінуючих захоплень. Так, зокрема 70% опитаної молоді,

відповідаючи на запитання щодо своїх інтересів, згадують комп'ютер нарівні з заняттями спортом, прогулянками й спілкуванням з друзями [40, с. 285].

Особливо значущим є використання комп'ютера у навчально-виховному процесі. Адже він допомагає індивідуалізувати навчання, налагодити зворотний зв'язок, вивільнити викладача від рутинної роботи, надаючи йому більше можливостей для творчої праці, і в підсумку – прискорити інтеграцію освіти України у світову освітню систему.

Серед сучасної молоді швидкими темпами зростає популярність використання комп'ютера не тільки як засобу отримання інформації та навчання, але й як засобу розваг на дозвіллі. Така ситуація має як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивним є те, що молодь прагне до самоосвіти, самовдосконалення, отримання додаткових знань, умінь, навиків, підвищення кваліфікації. Негативним наслідком є те, що утворюється «одомашнення» або «приватизація» дозвілля, внаслідок чого знижується колективне, активне проведення молодими людьми вільного часу [128, с. 129].

Прямо пов'язаним з відносинами «Молодь і комп'ютер» постає питання «молодь та Інтернет». Передусім важливо з'ясувати: з якою метою молода людина звертається до Інтернету? На перший погляд, основним мотивом постає оперативний пошук необхідної інформації. Однак дослідження засвідчують: власне в пошуках інформації користувач перебуває в Інтернеті порівняно короткий час. Більш значущою виглядає привабливість Інтернету як унікального комунікативного простору, що ґрунтується на різноманітних засобах спілкування (чати, форуми, гостьові книги і т. ін.).

На думку А. Осипової, спілкування в Інтернеті має низку психологічних особливостей. Дослідниця визначає такі переваги, що приваблюють користувачів:

- анонімність (людина може поставати ким завгодно, за власним бажанням створювати новий образ, відрекомендовуватися віртуальною особою, яка може діяти під псевдонімом – нікнеймом і виявляти бажані риси);

- добровільність та бажаність контактів (людина має можливість на власний розсуд започатковувати контакти або будь-якої миті перервати їх);

- прагнення до нетипової поведінки (користувач інтернет-ресурсів може презентувати себе з інших позицій, порівняно з реальним життям, програвати ситуації, що в дійсності неможливі; Інтернет тут постає своєрідним психологічним тренінгом, який допомагає позбутися різноманітних комплексів – адже часто відвідувачами чатів, форумів є люди, що через певні обставини позбавлені можливості нормально спілкуватися в реальному житті) [98, с. 16].

Зазначені особливості яскраво виявляються в поведінці молоді, яка користується Інтернетом. До позитивних рис, що формуються протягом такого користування, ми відносимо розвиток комунікабельності, набуття психологічної розкнутості, розширення ерудиції.

Проте зворотним боком регулярного перебування у всесвітній мережі постає формування стану, що визначається як інтернет-залежність. Т. Вакуліч підкреслює, що інтернет-залежність являє собою особистісну характеристику як сукупність когнітивних, емоційних та фізіологічних порушень, які виявляються у поведінці, вказуючи на те, що в індивіда відсутній контроль над застосуванням Інтернету, він не в змозі припинити цей процес, продовжує значний час знаходитись у віртуально-інформаційному середовищі, незважаючи на негативні наслідки. Отже, можна говорити про інтернет-залежну поведінку як наслідок і, водночас, як об'єктивний показник інтернет-залежності особистості [23, с. 6]. Зазначимо, що інтернет-залежність найчастіше формується саме в молодих людей.

Фахівці єдині у визначенні поведінкових характеристик, які можна віднести до синдрому Інтернет-залежності. До них належать:

- нездатність і активне небажання відволіктися навіть на короткий час, тим більше – припинити роботу в Інтернеті;
- досада й роздратування при вимушених відволіканнях;
- прагнення проводити все більше часу в роботі за комп'ютером і нездатність спланувати час закінчення сеансу, не зупиняючись перед витратами, навіть боргами;
- поява звички до постійної нестачі часу.

Зазвичай виділяється п'ять підтипів основного діагнозу інтернет-залежності:

- постійне тяжіння до роботи за комп'ютером (в мережі, програмування);
- навігація за веб-сторінками, пошук у віддалених базах даних;
- патологічна прихильність до опосередкованих (через Інтернет) азартних ігор, онлайн-аукціонів та шопінгу;
- непереборна залежність від соціальних застосувань Інтернету (від спілкування в чатах, блогах, групових іграх, телеконференціях);
- залежність від «кіберсексу» (перегляд порнографічних сайтів, обговорення сексуальних тем у чатах та у групах «для дорослих») [134, с. 155].

Клінічними психологами розроблено відповідну трьохрівневу (ступеневу) модель розвитку такої залежності. На першому етапі відбувається знайомство з Інтернетом, на другому він поступово заміщає значущі сторони життя, а на третьому можна вже говорити про кібервтечу від реальності. Відповідно до цієї моделі інтернет-залежність виникає внаслідок доступності, легкості контролю над своїми діями (не виходячи з дому) та досягнення (без зайвих зусиль) емоційного підйому (виграші в аукціонах, схвальні відгуки в соціальних мережах).

Основні чинники інтернет-залежної поведінки поділяються на:

– психологічні (безмежна можливість створювати нові образи власного «Я» та вербалізація уявлень, фантазій, порушення психофізіологічного стану, можлива загроза виникнення психічних розладів і суїцидальної поведінки);

– соціально-психологічні (потужне розширення меж спілкування особистості; легкість знаходження однодумців, емоційно близьких людей, задоволення потреби в належності до соціальної групи та визнання; можливість відійти від реальності);

– соціальні (необхідність існування сучасної людини в інформаційно насиченому середовищі: агресивність подання інформації у ЗМІ, деформація системи норм, неадекватна оцінка національних, культурних, історичних традицій, поява нових засобів впливу на свідомість, послаблення найважливіших соціокультурних інститутів, відсутність реально діючих соціальних програм психогігієни та психопрофілактики).

Значну роль у формуванні інтернет-залежної поведінки відіграють вікові особливості формування особистості молодого людини (невідповідність між суб'єктивною готовністю до дорослого життя та об'єктивною обмеженістю його можливостей, гіпертрофована потреба у спілкуванні, неадекватне бажання соціального визнання, юнацький максималізм) [23, с. 6].

Які ж наслідки постійного перебування молодого людини в Інтернеті? Безумовно, це завдає непоправної шкоди здоров'ю, на перший погляд – непомітно й неочевидно. Так, зокрема безсонні ночі сприяють появі постійної втоми, послабленню імунної системи людини, різко підвищуючи ймовірність захворювань. Сидячий спосіб життя може призвести до проблем з хребтом, неправильне освітлення в нічні години – до різних захворювань очей, проблем з травленням. Але висловлювані близькими людьми аргументи проти надмірного часу, проведеного в Інтернеті, часто призводять до зворотного ефекту. Інтернет-залежна людина стає озлобленою, агресивною, намагаючись захиститися від тих, хто намагається її

обмежити. Вона запевняє близьких: «У мене немає проблем», «Я просто відпочиваю, не заважайте мені». Поступово інтернет-залежна людина починає приховувати надмірну потребу в Інтернеті, намагаючись користуватися ним звідки завгодно, за будь-якої можливості (навіть уночі), обманювати оточуючих щодо кількості часу, проведеного в Інтернеті. Цьому сприяє поширення безлімітного високошвидкісного доступу до мережі й усіх її ресурсів, мобільного Інтернету (зокрема, з використанням мобільних телефонів), Wi-Fi-технологій, розповсюдження ноутбуків та їх спеціальних модифікацій для роботи в Інтернеті – нетбуків.

Опитування свідчать, що, всупереч загальновизнаним шкідливим наслідкам, 54% інтернет-залежних людей не бажають зменшити час, що проводиться ними у «всесвітній павутині». Частина з них, хоча й добре розуміє необхідність подолання Інтернет-залежності, вважає себе не здатними кинути цю звичку. Решта, 46%, вже здійснювали кілька безуспішних спроб позбутися цієї хворобливої звички, але зрештою відновили надмірне перебування в комп'ютерній мережі [40, с. 287].

Особливо небезпечним є вплив на психіку підлітків та молоді змісту певних Інтернет-сайтів. Зокрема, Д. Сіц наводить приклади статей з назвою «Способи самогубства», розміщені на сторінках інтернет-сайтів, присвячених субкультурі емо. Їхнім змістом є детальний опис різних способів позбавлення життя, таких як «золотий укол» (введення смертельної ін'єкції), завдання собі смертельних ран, голодування, самоспалення, ураження електричним струмом, падіння з висоти, утоплення, повішання, отруєння, перерізання вен, використання вогнепальної зброї (постріл з пістолета в скроню чи серце). Моральне деградування та цинізм авторів цих статей засвідчує той факт, що до кожного детально описаного способу самогубства (його загальна характеристика, плюси та мінуси, тривалість, надійність, доступність) додаються ще й рекомендації щодо правильного їх виконання [125, с. 184].

Як же запобігти подібним негативним впливам на свідомість молоді? Зрозуміло, що позиція повної заборони користування Інтернетом не тільки постає такою, що не може бути практично зреалізована, але й загалом виглядає малоконструктивною. Адже корисність Інтернету як засобу зберігання та передання важливої (зокрема, навчальної) інформації не підлягає сумніву. Заборона, на нашу думку, може стосуватися й більш того – повинна планомірно здійснюватися щодо тих інтернет-ресурсів, наявність яких прямо суперечить чинному законодавству або становить загрозу суспільній моралі (порносайти, матеріали, що пропагують жорстокість та насильство тощо). Однак, крім послідовної заборони поширення подібних матеріалів, шкідливість впливу яких на психіку підлітків і молоді не підлягає сумніву, слід звернути увагу на цілеспрямоване виховання самих користувачів Інтернету. Першочерговим напрямом у цьому процесі ми вважаємо всебічний інтелектуальний розвиток сучасної молоді, неможливий поза вдосконаленням існуючої системи освіти.

Саме інформатизація освіти може бути визначена як головний вияв інтелектуалізації молодіжного середовища. Інформатизація, як засвідчує досвід соціально-економічного прогресу розвинених країн, є об'єктивним процесом у всіх сферах людської діяльності, зокрема і в освіті. Інформатизація освіти як складова частина цього процесу являє собою систему методів, процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, зберігання, поширення й використання інформації в інтересах її споживачів.

Галузь освіти в цілому й окремі освітні процеси сьогодні потребують інформатизації, тому що:

- інформативне насичення процесу підвищує його ефективність і привабливість для тих, хто навчається, це ж саме стосується застосування інформаційних технологій в управлінні навчальним закладом;

- учні та студенти, які формують майбутнє покоління нації, мають крокувати в ногу з часом і – незалежно від професії, за якою вони будуть

працювати, – вміти використовувати інформаційні технології на своєму робочому місці;

– вітчизняна система освіти має випускати кваліфікованих в сучасних питаннях інформатизації фахівців, які будуть конкурентоспроможними на європейському і міжнародному ринках праці, що підвищуватиме престиж України у світі;

– інформатизація освітньої галузі гармонізує її з іншими сферами суспільної життєдіяльності, які раніше розпочали активну комп'ютеризацію і використання програмного забезпечення для раціоналізації виконання основних функцій [83, с. 128].

Тож потреба сучасної освіти в інформатизації є однозначною і сумнівів не викликає. Інформатизація має бути реалізованою у середній та вищій освіті, у технічних й гуманітарних ВНЗ, як на рівні міністерського управління галуззю, так і на рівні окремих навчальних закладів. Сучасна випереджальна освіта неможлива без широкомасштабного вивчення й глобального використання в навчанні комп'ютерної техніки та комп'ютерних інформаційних мереж. Інформаційна насиченість сучасного суспільства, його функціональність на високому рівні сьогодні допускають такі швидкості руху інформації, які можуть забезпечити тільки комп'ютерні мережі, інтегровані в глобальний інформаційний простір [11].

У цих умовах перед освітою постає складне двоєдине завдання, а саме:

– осучаснюватися на основі новітніх технологій через широке впровадження в навчально-виховний процес інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ);

– формувати в молоді риси, необхідні для успішної самореалізації після завершення навчання у школі чи університеті в інформаційному суспільстві [37, с. 54].

Як наголошує А. Пилипчук, основне завдання інформатизації освіти – впливати на виконувані види діяльності таким чином, щоб досягати поставлених цілей із меншими затратами ресурсів (часових,

матеріальних, фінансових тощо). Створення ефективної системи інформатизації освіти потребує дослідження системи освіти як об'єкта інформатизації. Необхідно розробити методiku досліджень, застосування якої забезпечувало б одержання параметрів об'єкта інформатизації, які необхідні для визначення оптимальних параметрів системи інформатизації [104].

Сутністю інформатизації освіти є використання інформаційних технологій у різних видах діяльності, які здійснюються в системі освіти. Тому, досліджуючи систему освіти як об'єкт інформатизації, основну увагу необхідно приділити дослідженню цих видів діяльності, визначити критерії їх класифікації, виходячи з психолого-педагогічних та інформаційних характеристик.

Здійснення інформатизації освіти України на належному сучасному рівні з максимальною вигодою, зокрема економічною, потребує також:

- дослідити сучасний стан застосування засобів ІКТ в освіті;
- дослідити фактори, що впливають на ефективність використання засобів ІКТ;
- дослідити відповідність існуючих засобів ІКТ визначеним основним вимогам та можливість їх ефективного використання для інформатизації усіх видів діяльності в освіті;
- сформулювати (можливо, у вигляді проекту нормативного документу) основні вимоги до перспективних засобів ІКТ;
- проаналізувати існуючі способи організації розробки і виробництва засобів ІКТ, забезпечення ними закладів й установ освіти в Україні та за кордоном;
- проаналізувати науково-технічний і промисловий потенціал України щодо розробки і тиражування засобів ІКТ для інформатизації освіти;
- розробити рекомендації щодо найбільш доцільних способів організації розробки і тиражування засобів ІКТ та забезпечення ними закладів й установ освіти;

- розробити рекомендації щодо підвищення ефективності використання засобів ІКТ в закладах і установах освіти України;

- дослідити існуючі способи моніторингу стану інформатизації установ і закладів освіти й ефективності використання засобів ІКТ [104].

Які ж види ІКТ відіграють основну роль в інформатизації освіти?

О. Кивлюк пропонує таку класифікацію цих технологій:

- технології створення та використання інформативних систем (інформативні технології). Цей тип технологій пов'язаний зі створенням та використанням масивів інформації (вони зберігаються або в гіпертекстовому форматі, або у вигляді персонально-глобальних баз даних) про поточний стан різних сфер життя навчального закладу. Типовими інформаційними об'єктами в цьому випадку можуть бути: розклад занять, іспитів та заліків; інформація про результати навчального процесу; оголошення;

- бібліотечні технології. Вони виявляються насамперед в автоматизації роботи звичайної бібліотеки (створення автоматизованої пошуково-довідникової системи замовлень), у створенні бібліотеки, доступної для вчителів та учнів на сервері освітнього закладу, а також створенні системи посилок на літературні (гіпертекстові) джерела, які можна знайти в Інтернеті, у створенні бібліотеки мультимедійних компакт-дисків із курсами з навчальних дисциплін;

- технології моніторингу та керування освітніми процесами (технології освітнього менеджменту). Освітній менеджмент дослідниця розглядає як специфічний вид і мистецтво управлінської діяльності, що включає в себе комплекс принципів, методів, організаційних форм, технологічних прийомів управління освітніми системами різних типів та видів, спрямованих на їхнє становлення, ефективне функціонування й розвиток. Освітній менеджмент є складовою частиною соціального менеджменту, а також самостійною галуззю наукового знання, поява якої

зумовлена необхідністю забезпечення ефективного управління освітніми організаціями;

– використання експертних систем (інтелектуально-експертні технології). Експертні системи повинні вирішувати завдання, що вимагають для свого вирішення експертних знань у деякій конкретній галузі. У тій чи іншій формі експертні системи повинні мати ці знання. Тому їх також називають системами, заснованими на знаннях. Однак не всяку систему, засновану на знаннях, можна розглядати як експертну. Експертна система повинна також уміти певним чином пояснювати свою поведінку і свої рішення користувачу, так само, як це робить експерт-людина;

– навчально-методичні інформаційні технології. Такі технології впроваджуються безпосередньо у процес навчання. Це головна група освітніх інформаційних технологій. Серед них можна розрізнити технології навчання «один-на-один» (на цьому рівні відбувається персоніфіковане навчання учня на окремому комп'ютері, без використання електронної мережі) та технології дистанційного навчання (навчання у віртуальному освітньому просторі, у процесі якого учні можуть перебувати фізично на великих просторових або навіть часових відстанях як один від одного, так і від учителів, здійснюючи інформаційний обмін за допомогою електронної мережі) [62].

Проникнення ІКТ у навчальний процес створює передумови для кардинального оновлення як змістово-цільових, так і технологічних сторін навчання, що проявляється у суттєвому збагаченні системи дидактичних прийомів, засобів навчання, а на цій основі – у формуванні нетрадиційних педагогічних технологій, заснованих на використанні комп'ютерів. У технологічному компоненті педагогічних систем виділяють ІКТ навчання – комп'ютерно орієнтовану складову педагогічної технології, яка відображає деяку формалізовану модель певного компонента змісту навчання й методики його подання у навчальному процесі, яка представлена в цьому процесі педагогічними програмними засобами і

яка передбачає використання комп'ютера, комп'ютерно орієнтованих засобів навчання, комп'ютерних комунікативних мереж для розв'язування дидактичних завдань або їх фрагментів.

Найефективнішим способом застосування ІКТ у навчальному процесі, як свідчить світовий досвід, є використання комунікаційних можливостей всесвітньої мережі, а саме спеціально організованої навчальної діяльності, у якій учасники з різних міст, регіонів, різних країн світу співпрацюють над цікавою для всіх проблемою, навчальним завданням, обмінюючись за допомогою швидкодійної мережі не тільки результатами своєї діяльності, а й методами дослідження, обговорюючи проміжні результати, спілкуючись з опонентами та однодумцями. Необхідно навчити людину оперативно, системно та послідовно опановувати нові знання, інформацію в міру їх постійного накопичення й розвитку, тобто забезпечити освіту впродовж життя, яка повинна стати способом і стилем суспільно-індивідуального буття людини в інформаційному суспільстві [132, с. 32].

Як зазначає В. Биков, на основі поєднання традиційних педагогічних технологій та ІКТ навчання вдається значно ефективніше розвинути і примножити природні здібності людини. Використання цих технологій у процесі навчання створює додаткові умови, спричинює появу нових цілей та оновлення змісту освіти, дозволяє досягти якісно більш високих нових і додаткових результатів навчальної діяльності, забезпечити для кожного учня формування й розвиток його власної освітньої траєкторії. Це пов'язано з появою нових, практично необмежених педагогічних можливостей для індивідуалізації й диференціації навчального процесу, його гнучкої адаптації до індивідуальних особливостей учня, застосуванням у цьому процесі додаткових інформаційних навчальних ресурсів, широкого спектру педагогічних методів, технологічних варіантів навчання, розширенням масштабу та змінами характеру навчальних комунікацій, посиленням процесуальних і мультимедійних характеристик

можливостей засобів навчання, розширенням простору інноваційної педагогічної діяльності. Однак ефективне впровадження у навчальну діяльність ІКТ не завжди забезпечується в межах традиційної класно-урочної системи організації навчального процесу, а тому часто потребує змін форм його організації [14].

Ми дотримуємося думки, що впровадження ІКТ у програму навчання слід розпочинати з молодших класів. Це сприятиме якнайшвидшому успішному формуванню в учнів готовності у майбутньому діяти в умовах інформаційного середовища. Т. Зорочкіна вказує, що уроки з використанням інформаційних технологій у 1-4 класах доцільно проводити вчителю інформатики разом із класним керівником, який добре знає індивідуальні особливості своїх учнів. Застосовуючи інформаційні технології, на робочому місці вчителя потрібно, базуючись на принципі ігрової діяльності, проводити уроки у вигляді захоплюючої гри, що постійно підтримує інтерес до роботи з комп'ютером. Готуючись використовувати комп'ютерну техніку на уроці, слід використовувати навчальні комп'ютерні програми, які:

- мають бути цікавими для дітей, викликати в них позитивні емоції, розвивати фантазію, творчі здібності учнів;
- бути пізнавальними і логічними;
- відповідати віковим нормам дитини і санітарно-гігієнічним вимогам [52, с. 160].

Комп'ютерні навчальні програми є високоефективним засобом інформатизації освіти, оскільки спираються на принцип діалогічності та зворотнього зв'язку, що відіграє важливу роль у навчально-виховному процесі. Проте за цим принципом побудовано і принципово новий вид віртуальних ігор – комп'ютерні електронні ігри. Через це захопленість електронними іграми може бути визначена як побічний продукт інтелектуалізації молодіжного середовища.

Електронних ігор нині стає все більше. Тому не дивно, що їх виробники для підвищення реалізації свого товару використовують усе складніші форми розваг. Нині основний потенціал нових комунікаційних технологій передусім спрямований не на сфери охорони здоров'я, освіти, а на розробку гігантської системи електронних розваг, до якої залучаються величезні інвестиції [67, с. 207]. Так, зокрема у США на рубежі ХХ – ХХІ ст. сфера електронних розваг зростала найбільш динамічно: споживачі щороку витрачали в ній більш як 350 млрд. дол., а зайнятість у ній становила близько 5 млн. осіб, щороку зростаючи на 12% [61, с. 346].

Оскільки комунікації в режимі on-line нині практично не відрізняються від спілкування у реальному часі та просторі, то віртуальні розваги, до яких належать й електронні ігри, швидко підмінюють суспільні ролі індивіда комп'ютерними симуляціями. У цьому примарному середовищі омріяний особистістю успіх досягається легко, швидко, невимушено, що вже само по собі – вагома причина формування її прагнення повертатися сюди знову і знову. Штучна досконалість віртуального світу змушує людину руйнувати усталені орієнтири соціального життя, стимулює викривлення її свідомості та призводить до втрати нею зв'язків із суспільством. Недаремно все більшого поширення набуває поняття комп'ютерно залежної людини [46].

Ми звертали увагу на негативні аспекти взаємодії молоді з Інтернетом, що знаходять вияв у формуванні інтернет-залежності. Подібним чином і електронні ігри впливають на свідомість користувачів, передусім – молоді. Більшість людей вважає, що комп'ютерні ігри – це місце для безмежної фантазії, творчості, ідей, які знаходять своє відображення на екрані комп'ютера. Тому їм складно усвідомити, що цей бізнес останнім часом став надзвичайно жорстким. Протягом кількох років у Північній Америці, Західній Європі, Японії, Австралії, Новій Зеландії певний відсоток представників владних структур не знає, що робити з фантазією

деяких виробників ігор, які демонструють аудиторії вельми неоднозначні сюжети [98, с. 17]. Така ситуація підтверджує думку про те, що за комунікативними технологіями завжди перебуває певний суб'єкт, який ініціює комунікативний процес (у цьому випадку – гру) для вирішення власних завдань, а технології являють набір заходів з організації масової комунікації, інструмент досягнення цілей цього суб'єкта [146, с. 352].

Комп'ютерна гра надає людині відчуття свободи, створює світ, у якому все залежить від тебе. Важливою є та обставина, що людина свідомо занурюється у віртуальну реальність, уникаючи контактів з іншими людьми. Тут зберігається мотив самоствердження – однак не так в очах оточення, яке не має значення для подібних віртуальних «особистостей», як у власних очах. Віртуальна «особистість», породжена електронними іграми, замикається в собі, не намагаючись поновити зв'язки з навколишнім світом. Однак, прагнучи знайти порятунок від невлаштованості, самотності, проблем у віртуальній реальності, людина забуває, що раніше або пізніше їй доведеться повернутися до реального життя і зіткнутися з тим, що воно різко відрізняється від віртуального [98, с. 17].

Негативний вплив комп'ютерної віртуальної реальності, створюваної електронними іграми, на людину виявляється у переосмисленні останньою базових людських цінностей – здоров'я, щастя, миру, любові, нарешті, самого життя. Людина звикає до множинності, альтернативності ситуацій, відсутності обмежень, які накладає фізична реальність. Ефект «перезавантаження» має наслідком зменшення відповідальності за прийняті рішення, девальвацію об'єктів та суб'єктів навколишньої реальності, інструментальність спілкування, знецінення життя [67, с. 208]. Зрозуміло, що особливу небезпеку така ситуація становить для підлітків та молоді, особистісні ціннісні орієнтації яких перебувають у стадії становлення і під

впливом віртуального середовища електронних ігор можуть зазнати згубного (можливо – незворотнього) викривлення.

Слід звернути увагу і на гнучкість методів, якими виробники ігор впливають на свідомість користувачів. Як приклад можуть бути схарактеризовані різноманітні мережні ігри стратегічного жанру. Найчастіше участь у подібних іграх можна брати безкоштовно. Однак, поряд із цим, гравець може застосовувати так зване «ігрове золото» – умовні одиниці обміну, які можна придбати за реальні гроші (шляхом переведення їх з банківської картки або СМС-повідомлень). Використання «ігрового золота» може надати учаснику переваги порівняно з іншими, які беруть участь у грі в безкоштовному режимі (більш швидка побудова споруд, придбання певних ресурсів тощо). Саме це спокушає значну кількість людей до його придбання. Прагнучи досягти більш швидкого просування у грі на вищий рівень, людина навіть не замислюється над тим, що витрачає гроші не на реальне покращення свого життя, а на віртуальний, ефемерний успіх. Особливо це притаманно для підлітків та молодих людей, які часто витрачають на участь у грі не власні, зароблені гроші, а отримані від батьків, або вдаються для здобуття грошей до злочинів (крадіжок, грабунку, шахрайства). А практичну вигоду від подібного стану речей здобувають ті, на чії рахунки надходять переведені кошти.

Отже, захопленість електронними іграми постає побічним продуктом інтелектуалізації молодіжного середовища. Віртуалізація власної свідомості, коли гра видається важливішою за реальне життя, – на жаль, дуже розповсюджене явище сьогодення. Щоб визначити напрями подолання загроз від наступу віртуальної реальності до вітчизняного суспільства, охарактеризуємо українські реалії та межі інтелектуалізації молодіжного середовища.

Дослідники визначають такі етапи розвитку ІКТ навчання в Україні:

1980–1985 рр. (введення до навчальних планів підготовки педагогів та інженерів з дисциплін з інформатики);

1985–1991 рр. (застосування комп'ютерної техніки при курсовому та дипломному проектуванні; розробка окремих навчальних програм та дисциплін природничо-математичного циклу);

1991–1992 рр. (створення комплексів автоматизованих навчальних систем, курсів на базі промислових розробок та програм-оболонок для дисциплін природничо-математичного, загально-інженерного, гуманітарного циклів);

1993–1996 рр. (створення інтегрованих проблемно орієнтованих навчальних місць для наскрізної підготовки студентів за циклами багатьох дисциплін);

1996 р. – до нашого часу (створення комп'ютеризованих навчальних місць студента і викладача на базі засобів мультимедіа, комунікаційних мереж, телекомунікацій) [65, с. 97].

Однак, незважаючи на тривалу історію упровадження ІКТ до навчання, на жаль, і досі зберігають актуальність деякі проблемні питання цього процесу. Так, зокрема, серйозною проблемою для України залишається інформаційна нерівність. З одного боку, наша країна належить до групи 50 найбільших країн світу за кількістю населення і за площею території, але за індексом телекомунікаційної підготовленості вона посідає лише 69-те місце серед 80 країн світу, оцінених за цим критерієм. З другого боку, у нашій країні інформаційні ресурси та їх споживачі розподілені дуже нерівномірно. Існує, зокрема великий розрив у використанні комп'ютерів сільськими й міськими учнями й учителями, студентами та викладачами вищих навчальних закладів. Значні регіональні розбіжності існують у використанні комп'ютерів у сфері освіти. Внаслідок цього знижується конкурентноспроможність українських студентів порівняно з випускниками іноземних ВНЗ [102].

Говорячи про переваги електронних інформаційних ресурсів, констатуємо збільшення в Україні і у вітчизняних бібліотеках Інтернет-користувачів, не слід забувати, що з 20 804 публічних бібліотек України

близько 15 тис. функціонують у сільській місцевості, і лише окремі з них мають вихід в Інтернет. Аналогічна ситуація – і в шкільних бібліотеках. Так, із 20 тис. бібліотек вітчизняних загальноосвітніх навчальних закладів лише 1,5 тис. мають комп'ютери, і тільки 600 з них підключені до Інтернету [122, с. 30].

Слід звернути увагу і на проблеми у практиці використання ІКТ у навчально-виховному процесі вітчизняних шкіл. З метою розвитку інформаційно-освітнього середовища в регіоні на початковому етапі важливо визначити рівень інформатизації закладів освіти і вивчення рівня розуміння педагогами важливості систематичної комп'ютерної підтримки освітньої діяльності. Прикладом реалізації завдання є анкетування, здійснене лабораторією ІКТ Житомирського ОІППО у загальноосвітніх навчальних закладах 28 районів і міст області в рамках етапу «Інвентаризація шкіл на предмет наявності ІТ обладнання й готовності вчителів до роботи з ЕОР і розробка ЕОР для 7 класів» національного проекту «Відкритий світ». Проведений аналіз результатів анкетування виявив: із 778 загальноосвітніх навчальних закладів міст і районів області підключені до мережі Інтернет 356, що становить 46% від загальної кількості. Лише 9% загальноосвітніх навчальних закладів області мають власний сайт у мережі Інтернет, що є однією із складових єдиного інформаційно-освітнього простору області. Низький показник наявності сайтів загальноосвітніх навчальних закладів гальмує формування і розвиток єдиного інформаційно-освітнього простору області. Однією з причин низького рівня використання можливостей наявної комп'ютерної техніки в навчально-виховному процесі загальноосвітнього закладу є відсутність особи для її обслуговування, що призводить до використання комп'ютерного класу тільки вчителем інформатики. Високий відсоток (40%) застарілої комп'ютерної техніки також не сприяє ефективному використанню можливостей комп'ютера і сучасних комп'ютерних технологій у навчально-виховному процесі. Результати анкетування показали, що педагоги

Житомирщини використовують комп'ютер і ІКТ переважно у разі потреби (85%). З них 35% використовують для підвищення професійної компетентності, 14% – для науково-педагогічної діяльності, 28% – як новий спосіб здобуття знань, а 8% – для обміну досвідом [140].

Між тим у процесі впровадження ІКТ у процес навчання цілком реальним є використання власних ресурсів. Так, одним із перших програмних педагогічних засобів, створених в Україні, був програмний комплекс для підтримки навчання математики Gran, розроблений ще в 1989 р. М. І. Жалдаком та його аспірантами [44, с. 13]. Серед інших програмних засобів навчального призначення, що проходять апробацію в загальноосвітніх школах України, відомими є комплекси, розроблені в Херсонському державному університеті, Харківському національному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди, Інституті передових технологій, Інституті педагогіки АПН України, Інституті проблем штучного інтелекту МОН і НАН України та ін.

На жаль, результати численних досліджень в Україні свідчать, що педагогічні програмні засоби, які централізовано розроблені та надіслані до шкіл, використовуються лише невеликою групою вчителів-ентузіастів, але переважна більшість вчителів нерегулярно використовує їх у навчальному процесі. Головними причинами такого стану є:

- недостатня підготовка вчителів до використання електронних ресурсів;
- відсутність в освітніх установах умов для використання сучасних педагогічних програмних засобів та інформаційно-комунікаційних технологій;
- відсутність методик використання електронних засобів у процесі навчання;
- технічна недосконалість електронних засобів навчального призначення, їх низька змістова якість, недостатня педагогічна цінність [26].

Про те, що подолання зазначених негараздів можливе, свідчить ознайомлення з кращими зразками ІКТ, запровадженими до навчального процесу у вітчизняних школах. Так, наприклад, Т. Зорочкіна характеризує застосування ігрових технологій на прикладі уроку з використанням комп'ютерної програми «Вінні» на уроці «Я і Україна. Природознавство» в 3-му класі під час вивчення теми «Різноманітність тварин у природі (риби)». Мета цієї програми – допомогти дітям опанувати навички логічно міркувати, спостерігати, порівнювати, проводити аналогію, узагальнювати, робити висновки. Програма вимагає індивідуального підходу як результат творчості, вона розрахована на формування понять про різні види риб, особливості пристосування їх до різноманітних умов життя, їх місць пробування. Учень у цій грі має допомогти кожній риби знайти її житло. Якщо відповідь неправильна, звучить сумна мелодія. Радісна музика звучить після правильної відповіді, у цей час чується плескіт води [52, с. 160]. Можна стверджувати, що комплексне застосування подібних ІКТ уже з дитинства закладає фундамент розвитку інтелектуальної особистості, яка в майбутньому має соціалізуватися в межах інформаційного суспільства.

На нашу думку, подальша інтелектуалізація вітчизняного суспільства має спиратися на системну взаємодію викладачів та студентів, учителів й учнів, які стають суб'єктами інформатизації освіти. Такий підхід дає змогу розширювати межі інтелектуалізації, водночас уникаючи перетворення цього процесу на одностороннє оволодіння знаннями та вміннями, необхідними для фахівця в окремій сфері діяльності. Інтелектуалізація не має сенсу поза гуманізацією інформаційного суспільства – саме такий імператив має стати дороговказом на шляху людства до майбутнього.

Оскільки ми знаходимося у вирі інформаційного прогресу, то наше суспільство можна назвати «максимально інформаційним», яке прийшло на зміну індустріальному. Проте, кожен новий етап розвитку людської

цивілізації породжує нові цінності. В наш час набуває поширення вислів: «Той, хто володіє знаннями та інформацією, володіє всім світом».

Сучасне суспільство потребує постійного оновлення технологій, а отже, й переосмислення системи відтворення та ретрансляції знань, нової парадигми освіти. Якщо тривалий час філософією освіти була діалектико-матеріалістична теорія пізнання в її західноєвропейському варіанті, то в Україні на початку XXI століття розроблено нову філософію освіти, яка узагальнює різні, найбільш прогресивні ідеї: філософію всеєдності, концепцію ноосфери, глобальної освіти, філософію серця, життєтворчості, діалогу культур, ідеї синергетики, впливу космосу на життя людини та інші.

Головними напрямками розвитку інформатизації стають: створення прогресивніших і більш гнучких засобів обробки інформації; зниження вартості обробки інформації, покращення технічних характеристик устаткування; розширення масштабів стандартизації пристроїв сполучення; якісне покращення підготовки кадрів; розробка захисних заходів проти несанкціонованого доступу до інформації.

Для України інформатизація – шлях не лише до європейської інтеграції, але й до економічного добробуту. Українська стратегія інформатизації нині розробляється за участі вітчизняних економістів, правників, урядовців, наукових робітників інформаційно-телекомунікаційної галузі, а також підприємців, журналістів, фахівців з інформаційних технологій, активістів громадських організацій найрізноманітнішого спрямування, освітян і просто небайдужих користувачів Мережі.

Виділяють п'ять етапів інформатизації суспільства: модернізація управлінських структур; формування й розвиток індустрії інформатики; комплексування інформаційних зв'язків; перебудова соціальних структур; формування людського потенціалу.

Інформаційні технології завжди використовуються там, де є інформація. Через те, що життєдіяльність людини «пронизана» інформацією,

ці технології здобувають всеосяжний характер. Було б серйозним спрощенням думати, що інформаційні технології – тільки засіб упорядкування існуючого знання. Насамперед, вони є знаряддям одержання нового знання.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, обумовлений науково-технічним прогресом (інформаційною революцією), досяг певної критичної межі, за якою спостерігаються якісні зміни в інформаційному середовищі, що оточує індивіда. Щодо освіти, то відбувається зміна основної парадигми: викладач перестає бути єдиним та основним джерелом професійної інформації, тобто репродуктивна методика навчання перестає бути провідною, а студент набуває можливості майже безмежного доступу до безлічі інформаційних джерел. Викладач повинен навчити студента орієнтуватися в освітньо-інформаційному просторі, розвинути його творчі, інтелектуальні здібності та здібності до самоосвіти. Освіта повинна готувати людину, яка б органічно та без психологічного навантаження адаптувалась до життя в світі різноманіття зв'язків, швидкості змін в науці та техніці, великої кількості інформації тощо.

Можна виділити такі позитивні тенденції процесу інформатизації освіти в загальному інформаційному просторі як доступність, відкритість, індивідуалізація, різноплановість, розширення вікових та часових рамок традиційного освітнього процесу тощо.

Учені виділяють два основні теоретико-методологічні підходи до інформатизації суспільства: технократичний – коли інформаційні технології вважаються засобом підвищення продуктивності праці і їх використання обмежується, переважно, сферами виробництва чи управління; гуманітарний – при якому інформаційна технологія розглядається як важлива частина людського життя, що має значення не тільки для виробництва, але й для соціальної сфери.

Дослідники визначають інформатизацію суспільства як організований соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних

умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, суспільних об'єднань на основі формування і використання інформаційних ресурсів.

Висновки до третього розділу

Отже, в умовах розвитку інформаційного суспільства людство постає перед необхідністю пошуку адекватних відповідей на численні виклики епохи глобалізації. Особливо значущою в цих умовах виглядає роль молодого покоління, яке розпочинає свою активну діяльність у нових суспільних умовах. У кінцевому підсумку, саме від нинішньої підготовки молоді до цієї діяльності залежить майбутнє світової цивілізації. Перспективи поступу людства пов'язані передусім з інтелектуалізацією молодіжного середовища.

Світ, що розвивається на основі принципів сприйняття і трансляції великих інформаційних потоків, а також розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, вимагає від людини нового ставлення до інформації і знання, без якого неможливою є особистісна адаптація і соціалізація. У зв'язку з цим однією з найактуальніших сфер сучасного суспільного функціонування є інформаційна освіта. Однією з ключових проблем світу, що динамічно змінюється, є необхідність спеціальної підготовки сучасної людини до життя в інформаційному суспільстві і суспільстві знання. Становлення такого суспільства, яке часто називається «суспільством, що навчається», безпосередньо пов'язано зі зростанням потреби кожного громадянина в постійному підвищенні кваліфікації, оновленні знань, засвоєнні нових видів діяльності. Особливе місце при цьому займають інформаційно-комунікаційні технології, які відкривають небувалі можливості доступу до інформації і знань і дозволяють кожній людині

реалізувати свій потенціал і покращити якість життя. Основним інструментом такої самореалізації і самовдосконалення є освіта, доступна на будь-якому етапі життя і професійної діяльності.

Нова інформаційна епоха демонструє не лише величезні переваги, а й породжує загрози. У цьому контексті першочергово постає проблема «діалогу» комп'ютера і людини, яка є однією із головних проблем сучасного суспільства. Взаємодія людини і комп'ютера призводить до радикальних змін у свідомості людини; вона реалізується на основі вирішення надскладної задачі розвитку мислення, а також оперування формальними поняттями і об'єктами. При цьому людина дивиться на світ «очима» комп'ютера. Вивчаючи об'єкти і системи, людина уявляє статистичну картину світу. Створюючи алгоритми, вивчаючи і формалізуючи процеси, вона бачить динамічну картину світу. Освоюючи основи штучного інтелекту, людина осмислює процес мислення, а вибудовуючи інформаційно-логічні моделі понять і явищ, в яких узагальнюються об'єкти, алгоритми і правила умовиводів, вона бачить світ в цілому.

Поряд з позитивними моментами процесу інформатизації створюється й реальна загроза використання досягнень в інформаційній сфері з метою, несумісною із завданнями підтримки світової стабільності й безпеки, дотримання принципів суверенної рівності держав, мирного врегулювання конфліктів, незастосування сили, невтручання у внутрішні справи, поваги прав і свобод людини. З огляду на швидкість розвитку даної сфери, варто визнати, що в правовому, організаційному й технологічному відношенні інформаційна сфера – найменш захищений елемент державного механізму. Недостатня увага до проблем інформатизації може поставити одні країни у залежне становище від інших, котрі мають переваги в інформаційній сфері.

Розвиток комп'ютерної техніки породжує нові парадигми у науці і відповідні зміни у звичках і поглядах людей. Нові парадигми формують нове сприйняття людиною свого місця по відношенню до комп'ютера і відповідно нове усвідомлення себе і своєї свободи.

Саме інтелектуалізація молоді має забезпечити формування інноваційного типу особистості – не вузького фахівця, а справжнього професіонала, творчої людини, здатної поєднати володіння сучасними технологіями з орієнтацією на гуманістичні цінності. Проте на цьому шляху людству необхідно уникнути серйозних небезпек, що є побічним наслідком розвитку інформаційного простору і суцільної комп'ютеризації суспільного життя. Запобігання перетворенню молодої людини на додаток до комп'ютера, на пасивного споживача інтернет-ресурсів – ось нагальне завдання освітньої сфери. Для України інформатизація освіти є засобом, здатним забезпечити успішність подальшого реформування суспільства, важливою умовою виховання молодого покоління.

РОЗДІЛ 4

КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

Майже загально визнаним є положення про те, що людина першої половини ХХІ століття, особливо в країнах, що утворились на теренах колишнього СРСР і країн так званого соціалістичного табору, прагне бути успішною, заможною, забезпеченою. Це обумовлено переходом від командно-адміністративної до ринкової економіки, в якій кожен прагне знайти своє місце і власну вигоду. Бізнес, комерція, обмін, торгівля тощо стали наскрізними явищами. Не минули вони й молодіжне середовище. Навпаки, саме в ньому означені явища знайшли підґрунтя для свого розвитку і розквіту, обумовили тенденцію його комерціалізації. Зупинимось на цьому більш детально.

Суспільно-політичні та економічні трансформації, що відбуваються в сучасній Україні, ведуть до формування нового типу суб'єкта соціального функціонування, причому особливому впливу в цьому аспекті підлягає саме молодь як прошарок населення, який знаходиться в найактивнішій стадії соціалізації. Саме молодь є частиною суспільства, яка найактивніше реагує та найефективніше адаптується до нових вимог, що висувуються різними суспільними сферами, що трансформуються, зокрема економічною. «Ринкові перетворення в Україні на тлі демократизації політичного життя об'єктивно призводять до формування громадянського суспільства, як наслідок, спонукають складний та суперечливий процес відродження особистості. Цей процес невинно впливає на соціально-економічну сферу суспільства, породжує нові проблеми становлення соціального суб'єкта ринкового типу, забезпечення ефективності системи господарювання в цілому. Спостерігаються нові риси економічної поведінки вітчизняного соціального суб'єкта, але водночас мають місце й тривожні тенденції відчуження чесною та продуктивною праці, пошуки

більш легких шляхів зростання добробуту» [19, с. 336]. Всі ці тенденції та їх подальший розвиток залежать, з нашої точки зору, насамперед від активного включення в економічне життя суспільства української молоді на засадах компетентності, інноваційності, освіченості, прагнення до саморозвитку та підприємницького зростання. У зв'язку з цим актуалізується теоретичне дослідження світоглядно-ціннісних орієнтацій та соціалізаційних прагнень сучасної української молоді в сфері комерційної та підприємницької активності.

Важливість теоретичного аналізу процесів і тенденцій комерціалізації молодіжного середовища полягає ще й в тому, що саме від них залежить майбутній розвиток соціально-економічного потенціалу країни. Від здатності молоді до підприємницької поведінки безпосередньо залежить те, якими темпами розвиватиметься національна економіка та чи зможе вона конкурувати на глобальних ринках. «Соціально-економічний потенціал країни наразі і на майбутнє безпосередньо залежить від трудової активності молоді, для якої участь в економічній діяльності є, у свою чергу, значущим фактором соціокультурного та професійного становлення. Ринкова економіка, з одного боку, значно розширила межі прикладання сил та здібностей молоді у сфері праці, з іншого – зумовила ослаблення державної підтримки молоді у соціально-трудої сфері, похитнула старі інституціональні основи трудової соціалізації молоді за несформованості нових [85, с. 161]». Тому держава повинна не лише сподіватися на активну комерціалізацію молодіжного середовища та підвищення підприємницької активності молоді, але й сприяти таким тенденціям шляхом економічно-соціальної та освітньо-професійної підтримки молодих людей, що прагнуть самореалізовуватись в економіко-комерційній діяльності. Підкреслимо саме важливість освітньо-світоглядного впливу на професійні якості молодого покоління. «Економічна соціалізація особистості є процесом поступового формування економічної свідомості особистості на основі розвитку наукових та

повсякденних знань про економічну реальність, системи особистісних цінностей з домінуючою функцією власності та грошей як системоутворюючих чинників [53, с. 164]». Враховуючи вищесказане, необхідно відмітити особливу актуалізацію в сучасних умовах досліджень процесів комерціалізації молодіжного середовища, зокрема ціннісно-світоглядних тенденції, що його супроводжують.

Ще одним важливим виміром досліджуваної нами проблеми є трансформаційна сутність соціокультурних та соціально-економічних процесів, які відбуваються в нашій країні як посткомуністичному середовищі, що особливо відображається на світоглядному та психосоціальному стані молодого покоління, яке, в свою чергу, повинне стати в майбутньому міцним фундаментом національного становлення, середнім класом, на основі якого розвиватиметься національна економіка, соціальна та політична сфера. «В умовах структурної перебудови українського суспільства дуже важливим є формування сильного середнього класу, тобто прошарку людей, які мають стабільний прибуток і забезпечують стабільний розвиток соціальних структур [3, с. 324]». Українська дослідниця О. Петрищева наголошує на тому, що «світова практика свідчить про те, що одним з головних гарантів розквіту суспільства є наявність у ньому значного за обсягом та соціальною роллю середнього класу, адже в стабільних, демократичних країнах, як правило, саме він займає домінуюче положення [103, с. 2]». Проблеми формування середнього класу в українській державі значною мірою носять світоглядний характер. Це багато в чому зумовлено перманентним трансформаційним рухом від комуністичного, адміністративно-тоталітарного минулого до демократичного врядування в усіх сферах, зокрема ринково-економічній. Тому дослідження комерціалізації світоглядних структур сучасної української молоді є однією з найактуальніших філософських, соціально-аналітичних та соціально-психологічних теоретичних проблем.

Насамперед, розглянемо взаємозв'язок таких соціально-філософських та економічних феноменів сучасності, як становлення ринкових стосунків і формування «комерційної людини», які взаємообумовлені, а також безпосередньо впливають на ціннісні та якісно-визначальні характеристики молодіжного середовища, що формується в країнах трансформаційного типу, однією з яких є і Україна. Різні типи економік, безумовно, формують і різні типи людей, адже процес соціально-економічної адаптації та соціалізації є одним з фундаментальних чинників формування особистості. «У результаті економічної соціалізації в індивіда формуються певні економіко-психологічні якості, завдяки яким він адаптується до економічних умов життя. У цьому контексті культура особистості, яка знаходить втілення її соціальних властивостей, є результатом соціалізації, яку визначає нормативний закон людини в культурі [31, с.144]». Звідси можна робити висновок про те, що людина в своїх фундаментальних буттєвих характеристиках завжди є «людиною економічною», однак економічність ця може проявлятися в різних аспектах в залежності від того, в якій адміністративно-управлінській, виробничо-економічній та світоглядно-ціннісній реальності людина проходила основні соціалізаційні рівні власного формування.

У класичній економічній теорії «людина економічна» розглядається без усякого зв'язку зі своїми людськими, особистісними, екзистенціальними характеристиками, а виключна в якості одиниці економічного функціонування, елемента економічної системи в усій її теоретичній досконалості і передбачуваності. «У класичній системі «економічна людина» індивід розглядається не як реальну істоту, а структурно-недиференційоване утворення, своєрідний замкнений «чорний ящик», як атом, дії якого детермінуються лише матеріальними мотиваціями. У системі цих мотивацій економічні інтереси утверджують себе лише як об'єктивне (раціональне) начало економічної діяльності, а не атрибут людської свідомості, живої людини, соціальної особистості

[126, с. 289]». Для некласичного і особливо для сучасного постнекласичного стилю мислення таке розуміння людини як економічної істоти є, звичайно, неприйнятним. У сучасній філософії завдяки багатогранній гуманістичній традиції філософії ХХ століття людина стає основним джерелом будь-якої буттєвості, зокрема й економічної. «Розглядати таємницю економіки, логіку її трансформацій на різних етапах розвитку означає насамперед пізнати таємницю людини як її основного суб'єкта, вихідної ланки [27, с. 233]». Враховуючи це, можна говорити, що в системі ринкової економіки необхідно виділяти такий феномен як «людина комерційна», яка стає джерелом таких ринково-економічних цінностей, як конкурентність, прагнення до прибутку та успіху, ризикованість, здатність до інтенсивного розвитку, інноваційності тощо.

Для того, щоб здійснювати аналіз соціалізаційних можливостей молоді щодо сучасного економічного середовища, необхідно насамперед визначити, чим є економіка для людини, які сутнісні сили проявляє людина в цьому середовищі, як залежить від нього і як його контролює, змінює, трансформує тощо. Економіка для людини є:

- формою адаптації до реалій і сил природи;
 - основним зовнішнім оточенням її життєдіяльності;
 - довкіллям, у якому створюються матеріальні блага, виробляються і надаються усі види послуг;
 - сферою, де створюються, розподіляються, привласнюються і використовуються всі види доходу;
- тут забезпечується можливість кожному, хто своєю діяльністю створив частку національного багатства й отримав дохід, перетворити останній у потрібні товари та послуги [22, с. 135].

Таким чином, економіка для людини постає як буттєве середовище, яке дозволяє їй реалізуватися в якості «людини економічної», здійснитися в одному зі своїх онтологічно-екзистенціальних вимірів, реалізувати складний комплекс власних матеріально-духовних потреб та прагнень, здійснити

прорив в тяжіючу матеріальну реальність, самостверджуючись як суб'єкт її радикального перетворення або ж як її адаптований системотворчий складовий елемент.

Важливим в цьому аспекті є розуміння того, що економіка в усіх своїх проявах, зокрема як середовище соціалізації молоді, є невід'ємною складовою частиною особистісного буття людини, потенціалом його становлення і здійснення. «Сьогодні ні в кого не викликає сумніву той факт, що економічне буття – це буття людини, яка акумулює в собі основні форми життєдіяльності, зокрема економічну. Саме вона є сукупним носієм економічної системи загалом, відтворюючи в цілісному неподільному вигляді економічне життя. Економіка завдяки людині стає універсальною, єдиною матеріально-духовною сферою, через яку особистість реалізує себе як цілісність» [54, с. 363]. У зв'язку з цим, визначаючи далі сутність «людини комерційної», ми будемо корелювати її феноменальні прояви з фундаментально-буттєвими характеристиками такого феномену як «людина економічна». Особливо важливим з філософської та соціально-психологічної точки зору цей аспект постає, коли розглядається проблема економіко-комерційної соціалізації молоді, адже саме в молодому віці відбувається основний етап особистісного становлення та розвитку людини, формуються її соціальні та психологічні характеристики.

Визначимо тепер характерологічні ознаки феномену «комерційної людини» як одного з найадекватніших модусних проявів сучасної «людини економічної». Характеризуючи сучасну комерційну людину, можемо виділити такі основні характеристики, що впливають на успішне функціонування її свідомості:

- прагнення до максималізації прибутку чи вигоди;
- володіння знаннями про економічні відносини;
- аналітичність або системність мислення;
- креативність та гнучкість мислення;
- самостійність;

- рішучість;
- схильність до ризику;
- впевненість у собі;
- вміння сконцентруватися, організованість [93, с. 204].

Для набуття таких характеристик сучасній українській молодій людині необхідно не лише пристосовуватися та адаптуватися до ринкових умов та процесів, а ще й долати застарілу аксіологічну матрицю, що стала результатом національної історії минулого століття. Отже, свідомість сучасної української людини постійно перебуває у стані трансформації й розвитку. Адже змінюються часи, змінюються форми економічних процесів і відносин, змінюється суспільство. Але сьогодні ми впевнено можемо сказати, що економіка нашої країни перебуває в залежності від закономірностей функціонування психіки людини, її світоглядних установок, індивідуальної й соціальної мотивації на економічні процеси й відносини.

Одним із важливих мотиваційних компонентів сьогоденної соціалізаційної сфери для молоді є фінансово-грошова складова економічного функціонування. «Гроші стали «третьою» природою, без якої неможливе життя людини в усіх його вимірах [76, с. 17]». Буттєвість грошової природи економічної сфери має безпосередній як позитивний, так і негативний вплив на соціально-психологічні особливості соціалізації сучасної молоді людини. Цей аспект є також важливим методологічним виміром нашого дослідження комерціалізації молодіжного середовища.

При цьому ми будемо розглядати гроші не в їх теоретично-економічному розумінні, а саме як один з факторів, який впливає на формування особистісних, вікових, групових та соціальних характеристик сучасної молоді людини, яка в межах своєї демографічно-вікової та соціально-економічної групи зустрічається з високою аксіологічно-психологічною напругою, яка складається навколо феномену грошей.

«Слід зазначити, що гроші виконують не лише чисто економічні функції (міра вартості, засіб обігу, засіб платежу, засіб нагромадження і збережень), але й соціально-психологічну, людинотворчу. Через них людина пов'язана з іншими людьми в єдину соціальну реальність. Гроші – один з факторів формування психіки людей, вони створюють і задовольняють потреби виживання, існування, самозадоволення, певний статус особи в суспільстві. Ставлення людини до грошей визначається як соціокультурними особливостями суспільства, так і особистісними властивостями індивіда. Гроші – це загальний еквівалент всіх інших відносин в суспільстві. Через їх посередництво людина входить в економічну сферу суспільства. Саме тому гроші є важливим фактором економічної соціалізації особистості на всіх вікових етапах її розвитку [34, с. 55]». У зв'язку з цим одним з важливих вимірів нашого дослідження комерціалізації молодіжного середовища буде вивчення світоглядно-аксіологічного ставлення сучасної молоді до феномену грошей в усьому його різноманітті.

Проаналізувавши різницю в сутності між «економічною людиною» та «людиною комерційною», підкреслимо, що в нашому дослідженні важливим буде теоретична різниця, яка полягає в тому, що економічність буття людини означає його внормованість, впорядкованість на основі певних правил та необхідних закономірностей, а комерційність – прагнення до активної самореалізації в економічній сфері на основі прагнення до здобуття нових матеріальних цінностей, підприємливості, здатності до ризикованих, але компетентних дій. «Ступінь раціональності економічної поведінки суб'єкта економічної діяльності великою мірою визначається рівнем його загальної культури, фахової підготовки, змістовності та актуальності фахових знань, умінь та навиків проблемного мислення, морально-етичними та національно-ментальнісними цінностями. Останнім часом згадані аспекти привертають що більшу увагу дослідників. Очікуваний економічний ефект прийняття рішення – логічний наслідок пошуку, критерій

здійснення його вибору. Успішний вибір конкретного прийняття рішення досягається на засадах широкого спектру критеріїв його здійснення, прагматичним синтезом чого можна вважати положення: «Хто ретельно наслідує, першим бути не може». Перевага при цьому віддається принципово новим шляхам із врахуванням значно вищого рівня ризику [77, с. 74]». Ризик, прагнення до зростання, до швидкого прибутку і успіху стає сьогодні необхідними умовами успішної економічної діяльності, а водночас вони стають ментально-психологічними та світоглядно-ціннісними орієнтирами молоді по всьому світу. Від цього залежить значною мірою те соціально-ціннісне середовище, в якому молода людина перетворюється на повноправного суб'єкта соціально-економічної дії, тим самим перетворюючись на «людину комерційну», навіть якщо не ставить перед собою завдання досягти успіху саме в бізнесі, підприємстві. «Людина комерційна» сьогодні є феноменом не тільки бізнесовим, але таким, що охоплює будь-які сфери соціальної реальності.

У таких умовах молода людина, перебуваючи під постійним тиском зовнішніх агресивних економічних та соціально-інформаційних впливів, набуває психосоціальних властивостей, притаманних соціокультурному феноменові «комерційної людини», який є основою ринкового функціонування економіки. «Ринковій трансформації суспільства притаманна соціальна атомізація, ослаблення сили традиції, внутрішньогрупової інтеграції і соціального контролю. Особистість стає більш відкритою по відношенню до світоглядних нововведень. Вважається, що людина з ринковим світоглядом у господарській діяльності керується раціональністю, корисністю, спрямованістю на отримання максимальної вигоди [70]». Безумовно, ринкове середовище, яке стало основною домінантою сучасного цивілізаційного розвитку, сприяє певного роду трансформаціям у свідомісній та психологічній структурі особистості, сучасної людини. Особливо це відчуває молодь трансформаційних

суспільств, яка перебуває як під впливом традиційної ціннісної матриці, так і під тиском нових ринкових реалій.

У зв'язку з цим, важливим є аналіз впливу зовнішнього агресивного ринково-конкурентного середовища на формування світоглядно-ціннісних орієнтацій та соціально-психологічних характеристик молодого людини, яка в процесі комерціалізації середовища своєї соціальної буттєвості все більше набуває ознак притаманних цивілізаційному феномену «комерційної людини». Які ж ці властивості, завдяки яким свідомість людини набуває ознак комерційності? Виділяють такі структурні компоненти комерційної свідомості [75, с. 15]:

- економічні емоції та почуття, що виникають при переживанні людиною комерційних процесів;
- перцептивна сфера комерційної поведінки;
- комерційні уявлення та комерційне мислення;
- вольові компоненти комерційної свідомості (комерційні норми, інтереси, вчинки, діяльність).

Таким чином, можемо говорити про те, що в процесі становлення та розвитку ринкової економіки формується такий цивілізаційний феномен як «комерційна людина», основу якого складає смисло-ціннісна матриця, що містить в собі орієнтації на видобуток зі своєї діяльності швидкого зиску, набуття достатньої комерційної компетентності для цього, здатність до ризикованих фінансово-економічних дій, оцінювання будь-яких явищ як матеріального, так і духовного плану через грошовий еквівалент тощо. Як бачимо, поняття «комерційна людина» включає в себе аспекти, які носять не лише економічний характер і можуть визначати діяльність людини, яка не займається безпосередньо комерційно-підприємницькою діяльністю. Далі розглянемо обсяго-змістовні характеристики поняття «комерційна людина».

У межах нашого дослідження необхідним є розглянути основні визначення «комерційної людини» та особливості трансформації її вигляду

в молодіжному середовищі з метою детального аналізу тих світоглядно-ціннісних та соціально-психологічних особливостей та орієнтацій, які домінують серед сучасної української молоді. Насамперед визначимо, якими структурними характеристиками володіє суб'єкт комерційної діяльності в сучасних умовах економічного функціонування. Суб'єкт комерційно-економічної діяльності характеризується такими ознаками:

- активністю, яка за своїм характером є вибором організаційно-економічних умов діяльності (форми власності, вид діяльності). Психологічну основу активності становлять цілі, мотиви, соціальні настанови, наміри, очікування та інші компоненти мотиваційної сфери суб'єкта;

- спрямуванням активності;
- рівнем активності, що вимірюється інтенсивністю економічної діяльності, сукупністю енергетичних і ресурсних витрат для здійснення діяльності;

- усвідомленістю, раціональністю діяльності [108, с. 41].

Всі ці ознаки комерційно-економічної активності є важливими для визначення сутності «комерційної людини», адже саме вони формують свідоме ставлення особистості до конкретних форм самореалізації в сфері підприємницької діяльності, яка повинна мати високий рівень мотивованості, необхідні характеристики компетентності, а також бути цілеспрямованою, конкретно і раціонально обґрунтованою.

Окрім того, говорячи про феномен «комерційної людини», необхідно завжди пам'ятати, що він несе в собі також особистісно формуючий потенціал, адже змушує людину інформаційної доби в економічному плані мислити інноваційно, постійно шукати нестандартних вирішень різноманітних проблем, мати гнучку систему знань, цінностей, вмінь та компетентностей, постійно ризикувати в прийнятті рішень тощо. «Підприємництво проявляється у вільному виборі особистості підприємницької діяльності, самостійному формуванні програми діяльності,

а також виконує творчу функцію новаторства, генерації та використання ідей, ініціативи, вміння ризикувати тощо. такий стан речей формує умови для сильного мотиваційного середовища [72, с. 80]». Саме мотивація відіграє, з нашої точки зору, одну з ключових ролей у процесі соціалізації сучасної молодшої людини, а також у процесі комерціалізації її світоглядно-ціннісної сфери. Мотиваційна складова комерціалізації молодіжного середовища, таким чином, носить визначальний характер у визначенні психологічно-соціальних та світоглядних орієнтацій сучасної молодшої людини.

При переході від командно-адміністративної до ринкової економіки одним з ключових мотиваційних чинників комерційно-економічної діяльності є ставлення до інституту приватної власності. Усвідомлення свого ставлення до власності є психологічною основою формування економічної свідомості людини, ділових якостей, здібностей, вольових властивостей. Усвідомлення індивідом об'єктивного факту володіння об'єктами власності і об'єктивних умов привласнення її об'єктів визначають економічне «Я» особистості, характеристику її економічної самосвідомості. «Усвідомлення людиною свого відношення до власності є психологічною основою формування її економічної ідентичності як процесу усвідомлення індивідом, з одного боку, володіння власністю і об'єктивних умов привласнення нею її об'єктів, з іншого – своїх можливостей (здібностей, ділових властивостей), внутрішньої сили і вольових якостей [77, с. 520]». Для молодшої людини особливо важливо в процесі соціалізації в комерціалізованому середовищі визначитись зі стійкими пріоритетами та стереотипами щодо приватної власності, адже саме вони будуть визначати її здатності до мотиваційного та цілепокладального самовизначення.

Для молодшої людини, в феноменологічно-ціннісній структурі якої відбувається формування і трансформація «комерційної людини», надзвичайно важливим чинником є матеріальна забезпеченість та можливості її покращення. Здатність до збагачення сьогодні є своєрідним

універсальним соціалізаційним кодом, за яким відбувається доступ до бажаних молодіжних комерціалізованих спільнот. Тому поняття «комерційної людини» носить не лише економічний чи індивідуалістичний характер, але також переймає на себе значну міру комунікативного змісту сучасних суспільних взаємодій. Людина, особливо молода, починає самоідентифікуватися та порівнювати себе з іншими людьми насамперед на основі матеріальної забезпеченості та потенціалу її зростання. «Особиста власність, можливості матеріального забезпечення впливають на сприйняття людини людиною. Гроші стають вагомим фактором порівняння однієї особи з іншою чи іншими. Відчуття себе багатим чи бідним впливає на формування спрямованості і професійного вибору особистості. За даними зарубіжних дослідників, брак грошей у молоді з бідних сімей спонукає її обирати професію, що обіцяє великий заробіток, організувати власний бізнес. Коли такі молоді люди досягають певного статусу в суспільстві, то у них формується суворий, не схильний до емпатії характер. Володіння грішми обумовлює різну поведінку людей у їх самоствердженні. Іноді гроші виявляються єдиним засобом зміцнити своє становище, суспільний статус чи сприйняття самого себе, змінити образ «Я». Вкладання грошей у нерухомість, купівля речей підтримує почуття самореалізації. Іноді для самозадоволення індивіда важливий сам факт володіння грішми. Психологія грошей є однією з центральних проблем економічної соціалізації, де гроші розглядаються як головний фактор, завдяки якому забезпечується входження індивіда в світ економіки [91, с. 5]». Таким чином, поняття «комерційної людини» охоплює такі прояви людської життєдіяльності та самореалізації, які можуть бути безпосередньо не пов'язані з професійною комерційною діяльністю. «Комерційність» охопила всі сфери життєдіяльності сучасної людини, гроші стали універсальним виміром буттєвої самореалізації, що особливо відзначається на формуванні світоглядно-аксіологічної сфери сучасної молоді, адже вона потрапляє в таку ціннісну матрицю з самого початку

процесу активної адаптації та соціалізації, а також має лише таку, «комерціалізовану» аксіологічну систему для самовизначення, самостворення і самореалізації.

Феномен «комерційної людини», отже, є визначальним критерієм успішності соціалізаційного процесу для молоді. Молодіжне середовище трансформує цей феномен у фундаментальний чинник самоідентифікації особистості, а інтенсивність «комерціалізованого» самопрояву в більшості випадків визначає статусний рівень учасника молодіжного середовища. «Колишні соціальні установки (колективізм, перевага суспільного над особистим) уже не розглядаються як основні. На перший план виходять ініціативність, незалежність, свобода самовираження. При цьому домінуючою виявляється прагматична тенденція. Молоді люди надають перевагу скоріше високооплачуваній, ніж цікавій і творчій роботі. Перевага особистих потреб, розрахунок на вигоду, споживання як стиль життя сформували контекст, що обумовлює розуміння того, яка поведінка потрібна від людини. Якщо раніше в потребах молоді переважала орієнтація на творчі види діяльності, сьогодні пріоритет ролі пізнання, творчої діяльності втрачено. На перше місце виходять цінності споживання [136, с. 14]». Тобто можна говорити, що цінність феномену «комерційної людини» в молодіжному середовищі має два напрямки самоактуалізації: з одного боку, вона сприяє формуванню у молоді людини ініціативності, соціально-економічної активності, прагнення до саморозвитку тощо, а з іншого – вгамовує прагнення до творчості та духовного саморозвитку, на перший план виводячи цінності споживацького характеру.

Такі трансформації феномену «комерційної людини» в молодіжному середовищі є важливим аспектом дослідження світоглядно-орієнтаційних та психологічно-соціалізаційних проблем сучасної молоді. Амбівалентність розвитку молоді людини, в якій поєднуються прагнення до ініціативності та зростання добробуту з виключно споживацькими ціннісними орієнтаціями, стає важливою антропокультурною та цивілізаційною

проблемою сучасності, в якій проявляють себе всі протиріччя розвитку інформаційної цивілізації. «Слід відзначити, що основні пріоритети молоді в сфері роботи значно змінилися за останні десять років. Її представники стали частіше бажати та розраховувати як на престижну роботу, так і на створення власного бізнесу. Якщо порівнювати молодь та старше покоління в наш період, то не можна не відзначити, що перші частіше хотіли б отримати гарну освіту, престижну роботу, зробити кар'єру, створити власний бізнес [84, с. 7]». Таким чином, поняття «комерційна людина» є змістовно суперечливим та внутрішньоамбівалентним, що, в свою чергу, призводить до таких його ціннісних трансформацій у молодіжному середовищі, які, з одного боку, створюють багатомірну сферу для самореалізації молодої людини, а з іншого – примітивізують її ціннісні орієнтації, зводячи їх до площини споживацького світу.

Така ситуація актуалізує інший аспект нашого дослідження, а саме: ціннісний контекст комерціалізації молодіжного середовища.

Система цінностей трансформаційного суспільства, одним з прикладів якого є наша країна, внутрішньосуперечлива, що ускладнює процеси соціалізації та самоідентифікації молоді. Це стосується і комерційно-економічної сфери, в якій стикаються цінності минулої командно-адміністративної системи з новими ринковими правилами та нормами. В сучасному українському соціальному просторі система економічних цінностей суспільства є дуже суперечливою. В ній одночасно існують цінності ринкової орієнтації, а також цінності, пов'язані з архетипами старого суспільства. «У багатьох випадках таку суперечність можна побачити на прикладі сучасної сім'ї, коли її розглядати як взаємодію і взаємостосунки трьох поколінь, що мають різні системи цінностей і настановлень щодо сучасної соціально економічної реальності. Представники найстаршого покоління не змогли пройти ресоціалізації. Покоління дорослих проходить активний етап ресоціалізації, переборення радянських, відродження національних та активного впливу західних

традицій. Покоління дітей виросло в період становлення ринкової економіки. Для них ринкові цінності стали нормою [90, с. 9]». Сучасна молодь є носієм оновлених в широкому розумінні економічних цінностей, які втілюються в оновлену систему економічної інституції. Характер взаємодії, взаємовпливу, єдності економічних і соціально-психологічних феноменів зумовлює динаміку особистісних економіко-психологічних характеристик, особливості економічної соціалізації. У зв'язку з чим, саме молодь та її комерціалізовані ціннісні патерни багато в чому будуть у найближчий час визначати світоглядно-ціннісну та соціально-функціональну матрицю розвитку національного суспільства.

Важливим у контексті дослідження сучасного молодіжного середовища, зокрема в аспекті його швидкої комерціалізації, є аналіз взаємовпливів ціннісних систем різних соціально-політичних та управлінсько-економічних епох. Сьогодні можна говорити про те, що, не зважаючи на те, що сама система економіки нашої країни ще перебуває під значним впливом колишньої адміністративно-командної системи управління, молодь вже живе в іншій системі ціннісних координат, що диктується інформаційно-ринковими правилами і нормами функціонування. «В системі економічних цінностей сучасного українського соціального простору одночасно існують цінності ринкової орієнтації, а також цінності, пов'язані з архетипами старого суспільства. Покоління сучасних підлітків, соціалізацію котрих ми і досліджуємо, виросло в період становлення ринкової економіки, тому для них ринкові цінності стали нормою. Нинішня молодь є носієм оновлених в широкому розумінні економічних цінностей, які втілюються в оновлену систему економічної інституції [5, с. 12]». Можна говорити про те, що ціннісний контекст комерціалізації молодіжного середовища стає своєрідним аксіологічним тлом розгортання справді вільної ринкової системи розвитку національної економіки, що, в свою чергу, впливає на свідомість людей, зокрема на

світоглядні і психосоціальні характеристики молоді, що перебуває на активній стадії соціалізації.

Цінності ринкових відносин впливають на життєві орієнтації людини неоднозначно. З одного боку, вони, безперечно, пробуджують ініціативу, активність, енергію людей, розширюють можливості для розвитку здібностей і творчості особистості. Але не можна забувати чи не звертати уваги й на інший бік впливу цінностей ринку на формування людини. Це – подвійна мораль, загальне відчуження, екзистенціальний вакуум, психічні розлади, неврози тощо. Не тільки матеріальне, але і духовне життя суспільства й особистості будуються за законами ринкових відносин і економічного обміну. В умовах ринкового соціального простору сталі конструкції ціннісних уподобань особистості нерідко набувають ситуаційного, невизначеного наперед характеру. Формування світоглядних орієнтацій особистості є безперервний процес через постійну зміну об'єктивних умов її життєдіяльності і освоєння людиною нових соціальних ролей. Перехід до ринкових світоглядних установок є необхідною формою відповіді, реагування особистості на ринкову модернізацію соціального простору. Як відомо, особливості світоглядної конструкції формуються під впливом як об'єктивних, так званих «реальних факторів» (економіка, ідеологія, держава та ін.), так і суб'єктивних факторів. Соціальний фактор виступає як провідний з точки зору причинного впливу на формування ринкового світогляду. Це не виключає впливу і такого фактора як самобудівництво особистості, конструювання або вибір нею образу світу і власного образу, вибір нею долі і соціальної ролі, цінностей та ідеалів [70].

Важливим виміром ціннісного контексту комерціалізації молодіжного середовища є значення моральних орієнтирів, якими послуговується молода людина, перетворюючись на елемент функціонування інформаційно-комерціалізованого механізму сучасної цивілізації. В більшості випадків, на нашу думку, морально-ціннісна мотивація в процесі комерціалізації

молодіжного середовища відходить на другий план. «Моральні мотиви економічної діяльності не можуть цілком замінити собою матеріальні (економічні) інтереси, плани й очікування. Ці мотиви об'єднані в людській свідомості й не можуть існувати один без одного. Проте, вони можуть відігравати різну роль в економічній поведінці особистості. В одному суб'єкті економічної діяльності можлива наявність усієї сукупності матеріальних і моральних мотивів, але у певній ієрархії [97, с. 13]». Таким чином, важливим і актуальним є на сьогодні дослідження ролі моральних факторів, які б могли впорядковувати та гармонізувати процес комерціалізації молодіжної свідомості, або хоча б стати вагомим механізмом комунікативної взаємодії в комерціалізованому молодіжному середовищі.

Одним із визначальних ціннісних імперативів у процесі комерціалізації молодіжного середовища є феномен грошей в усій різноманітності його проявів. Сьогодні фінансово-грошовий чинник, набуваючи ключової значущості в економічному розвитку, все більше переймає на себе і функцію світоглядно-ціннісного імператива, на основі якого відбувається життєве цілепокладання молодих людей. Класичним зразком соціально-психологічного дослідження економічних явищ є роботи Г. Зіммеля [48, с. 54]. Класик німецької соціології покладає великі надії на психологію у вивченні грошей і в пошуку детермінант їхньої всемогутності в ринковому суспільстві. Г. Зіммель аналізує кілька проблем – це проблеми цінності, обміну, грошей і грошової культури. Розвинута грошова культура припускає зміну психології людини, з'являються накопичення і скнарність. Грошова культура створює екстравагантність – це показна, зайва витрата грошей для акцентування свого багатства і соціального стану. Саме категорія грошей послужила Г. Зіммелю тим збільшуваним склом, завдяки якому вдалося розглянути сховані механізми соціального життя.

Таким чином, можемо говорити про те, що сучасний ціннісний контекст комерціалізації молодіжного середовища складається з багатьох факторів, серед яких традиційні антропосоціальні імперативи комунікативно-гуманістичного характеру відходять на задній план, а основними стають цінності конкуренції, особистісного збагачення, індивідуалізму та ситуативної моралі. В основу нормативної свідомості та аксіологічної матриці особистості як структурний елемент все більше проникає фінансово-грошовий чинник.

У зв'язку з цим, на нашу думку, надзвичайно актуалізується необхідність дослідження негативних виявів комерціалізації в молодіжному середовищі, а також ресурсів та напрямів їх викорінення.

Особливо гостро на сьогодні постає проблема співвідношення дегуманізаційних процесів, спровокованих розвитком інформаційно-комерціалізованої цивілізації, з наростанням серед молоді прагнення насамперед до підприємницько-економічної самореалізації без врахування особистісних духовно-вольових чинників. «Сьогодні стверджується, що економізм як результат сформованого глобального світового суспільства та відповідного йому типу людини – Homo economicus, знищує саме підґрунтя духовності. Причому бездуховність – не аномалія, не збитковість в організації та структурі західного економічного суспільства. Вона витікає з його сутності як вираз егоїстично-споживацького ставлення до світу. Людина в цих умовах перетворюється на безособову істоту, споживача, технократа, ефективного ділка для товарно-грошового виробництва [121, с. 42]». Така тенденція особливо вагомо відбивається на сучасній молоді трансформаційних суспільств, зокрема українській, якій постійно транслюється переконання про збитковість колишніх систем цінностей і нав'язується єдина модель успішності – індивідуально-споживацька з упором на фінансово-комерційне збагачення.

Соціологічні дослідження постійно відзначають тенденцію того, що серед молоді все більшого зв'язку набувають поняття «щастя» і

«збагачення», «самореалізація» і «фінансовий успіх» тощо. Молоді люди як самостійні, «теоретично» незалежні від батьків особи, такі, що переймаються виключно власною долею, на перше місце ставлять бажання розбагатіти, гарно влаштуватися в житті, мати власну справу. «39% з них ставлять щастя у пряму залежність від кількості грошей. При цьому багато з них бачать шлях до фінансового успіху через підвищення власного освітнього та культурного статусу. Це покоління, в якому романтизм (мрії про «красиве життя», славу, владу, багатство) найтіснішим чином переплітаються з прагматизмом (ставка на власні сили, кар'єру, готовність до соціально не схвалюваним діям) [1, с. 40]». В економічній свідомості і поведінці молоді криза суспільства відбилася в найбільшій мірі, оскільки вона випала на період їх активної соціалізації. Їх відношення до грошей – результат впливу і вікових особливостей, і ціннісно-нормативної кризи. Як бачимо, активницькі та ініціативні тенденції в молодіжній соціальній психології пов'язуються в основному з комерційно-підприємницькими та фінансово-грошовими стереотипними образами, прагненнями, бажаннями та мріями.

Зокрема, це зумовлено тією інформаційно-пропагандистською потужністю сучасної цивілізації, яка всіляко переконує людину в необхідності отримання все більшої кількості матеріальних благ, що особливо ефективно діє саме на молодь, яка якраз і перебуває на етапі ціннісно-орієнтаційного становлення. Сучасна цивілізація справді насичує світ людини високим рівнем комфорту, але «не всі переваги інформаційного суспільства є настільки очевидними, а наслідки позитивними. У розвинутих країнах Заходу, які вже вступили в інформаційну еру розвитку, можемо бачити кризу інституту сім'ї, розквіт злочинності, зниження довіри до інститутів влади, демографічні та економічні проблеми. Це відбувається, передусім, через максималізацію економічного фактору та недооцінку соціокультурного чинника [117, с. 50]». У зв'язку з цим, одним з головних ресурсів подолання кризового стану молодіжного світогляду є

розвиток соціокультурного середовища як на національному, так і на глобальному рівнях, чому здатні сприяти як держави, так і освітні установи та недержавні організації, прищеплюючи молоді цінності некомерційного, духовного, культурного характеру.

Сучасне агресивне інформаційне середовище з дитинства переконує людину, що найгіднішим проявом є збагачення, накопичення, споживання, а основним орієнтиром і мірилом будь-якого виду діяльності є грошова віддача. «Абсолютизація грошей, тотальна комерціалізація життя сформувала багатоманітні «грошові типи особистості». Серед них, здається, найбільш поширеним став «торгаш». За визначенням, він «відчуває власну перевагу над іншими, коли вдається купити речі за меншу суму, дратується, коли потрібно платити ціну, яку правлять». Чи збагатило це нас, навіть у прямому розумінні? Далеко не всіх. А от в духовному сенсі... [51, с. 61]». Кризовий стан трансформаційного суспільства, який поглиблюється загальноцивілізаційною антропокультурною кризою, безумовно, негативно відбивається на ціннісно-соціалізаційному потенціалі сучасної молоді. Молодій людині важко протистояти постійному агресивному тискові комерціалізовано-орієнтованих стереотипів, що перманентно насичують інформаційне середовище, в якому перебуває сучасна людина. У зв'язку з цим, негативні вияви комерціалізації молодіжного середовища набувають інтенсивного, розвивального та прогресуючого характеру, посилюючись в залежності від того, наскільки комерціалізованими та обмеженими в культурному сенсі є його члени.

Окрім того, інформаційно-комерціалізоване середовище характеризується значною мірою ціннісної фрагментованості, адже будь-які форми діяльності в сучасному світі набувають все більше ситуативної властивості, починає домінувати принцип «мета виправдовує засоби», причому мета і засоби можуть бути різними для кожної нової дії. «В умовах сучасної соціокультурної ситуації цілісна історія життя розпадається на множину наративних оповідань, що характеризуються часовою і

просторовою нетотожністю. Часова нетотожність обумовлює розірваність ідентичності, в той час як просторова – контекстуальність і релятивність ідентичності [142, с. 10]». Молодій людині важко зрозуміти, ким вона є і ким може стати, тому зазвичай обирається найлегший шлях, тобто за мету обираються розрекламовані і широко пропоновані цінності – цінності споживацького перенасичення.

Окрім того, процес комерціалізації молодіжного середовища поглиблює ціннісну хаотизацію, якою характеризується буття сучасної людини, що опинилася в середовищі безкінечних знаково-інформаційних фрагментів, маніпуляція якими та циркуляція яких забезпечує майже повне знищення духовного потенціалу особистості. «Особливу значущість у формуванні цінностей мають проблеми, обумовлені духовно-етичним хаосом, в якому опинилась українська молодь. На фоні світоглядної невизначеності експансія масової комерційної культури, агресивно насаджуючи психологію споживача і вигоди, призводить до етичної деградації особи і зниження цінності людського життя, примітивізує значення людського буття, стимулює асоціальні та протиправні форми самореалізації [6, с. 393]». Не дивно, що в такій ситуації видається, що комерціалізація молодіжного середовища несе лише негативні наслідки як для суспільства, так і для особистості кожної молодої людини. Однак необхідно, з нашої точки зору, усвідомлювати, що вихід з сучасної кризової ситуації є можливим саме завдяки діяльності сьогodнішньої молоді, через що важливо шукати ресурси та чинники прищеплення молоді духовно-моральнісних цінностей, зокрема насичених національними образами та архетипами.

Хоча, маємо визнати, що в сучасному трансформаційному стані наше суспільство поки що не здатне надати молоді гідної альтернативи ціннісній комерціалізації. Отже, не дивно, що ціннісна картина сучасного українського суспільства відрізняється посиленням егоцентричних, індивідуалістичних, прагматичних, утилітарних цінностей; плюралізмом

в оцінюванні знань і форм поведінки; послабленням патріотичних почуттів і посиленням космополітичних орієнтирів. Слід зауважити, що «цінності слугують соціальними індикаторами якості життя, а система цінностей утворює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб і інтересів індивідів і соціальних спільнот. Система цінностей, у свою чергу, робить зворотний вплив на соціальні інтереси і потреби, виступаючи одним з найважливіших стимулів соціальної дії, поведінки індивідів [114, с. 112]». Однак парадоксом сучасної ситуації є посилення ролі одиничного, особистого на тлі глобалізації економіки, культури та інформації. Ця проблема створює головну своєрідність нової світоглядної атмосфери українського суспільства, окремих його особистостей, які «рухаються до тотальності через розвиток індивідуальності та свободи. Тому сучасні ціннісні орієнтації особистості спрямовані на самоактуалізацію її потенціалу, на пошуки реалізації власних можливостей поза тиском буття, або всупереч цьому тиску; на адекватне пристосування особистості до всіх навколишніх змін, тобто на витворення її динамічної структури, збереження внутрішнього особистісного смислового та буттєвого центру, самозбереження власного «Я». Таким чином, у центрі уваги сучасної української держави має бути не просто людина, а молоде покоління як представник майбутнього, джерело інновацій і чинник змін. Людина, перш за все молодь, – головне поле сучасних фінансових і духовних вкладень [2, с. 30]». Якщо на рівні держави і громадянського суспільства створиться таке бачення проблеми молодіжної політики, то можливо з'являться соціальні потенції до подолання негативних проявів комерціалізації молодіжного середовища. Однак при цьому не можна забувати про те, що це комплексна, глобально-цивілізаційна світоглядна проблема, яку можна вирішувати лише на основі систематичної, безперервної освітньої, просвітницької, культуротворчої, науково-пропагандистської тощо активності більшості суб'єктів соціокультурної діяльності.

На жаль, на сьогодні в нашому суспільстві навіть не відбулося усвідомлення та не проведено необхідних дослідницько-теоретичних розвідок щодо негативних явищ, які формуються на основі комерціалізаційних процесів у молодому середовищі. Малоефективним на національному і регіональному рівні в нашій країні є й молодіжний рух, який міг би гуртувати молодь навколо некомерційних цілей і цінностей. «Характерною рисою розвитку молодіжного руху на регіональному рівні є також те, що функціонування громадських організацій є короткотерміновим за часом їх існування, нерідко спонтанним є процес їх утворення та завершення діяльності. Даючи деякій частині молоді позитивний досвід організаційної, громадсько-політичної діяльності, більшість організацій не може суттєво впливати на вирішення регіональних проблем юнаків і дівчат, реалізацію соціальних інтересів молодого покоління [10, с. 102]». У зв'язку з цим, необхідне теоретично-концептуальне, законодавчо-нормативне, організаційно-адміністративне забезпечення підтримки систематичного молодіжного руху, який сприяв би розвитку у молоді прагнення до нематеріальних, духовно-культурних ціннісних орієнтирів, до чого, до речі, вже наблизились громади розвинутих держав, які вже пройшли етапи «ненажерливого споживацтва». З врахуванням обмежених ресурсів нашої держави в цьому аспекті велика частина тягара виховання в молоді духовних та цивілізованих комерціалізованих цінностей багато в чому лягає на національну систему освіти.

Враховуючи те, що відвернути комерціалізацію молодіжного середовища не виявляється можливим, необхідно, на нашу думку, основним суб'єктам соціально-економічного та навчально-виховного процесів приділити прискіпливу увагу проблемі виховання грамотної та ціннісно-свідомої комерційної особистості в молодіжному віці як соціальному завданню.

Важливо в цьому аспекті підкреслити, що боротьба з негативними виявами комерціалізації молодіжного середовища, повинна, з нашої

точки зору, проводиться не шляхом перешкоджання самому процесу комерціалізації (це неможливо в принципі та й не сприятиме ринковому шляху розвитку національної економіки), а методами, завдяки яким процес комерціалізації наповнювався б новими ціннісними смислами, особистісними мотивами, компетенціями та знаннями. «Реалізація ринкових реформ потребує певних трансформацій не тільки суто економічної свідомості суспільства та окремих його індивідів, а й стереотипів економічної і політичної поведінки людей. Найуспішніше ці процеси відбуваються в молодіжному середовищі, бо свідомість молоді не настільки ортодоксальна, як свідомість людей зрілого віку. Тому принципово важливими стають проблеми освіти, професійної підготовки, мотивації молоді до праці, підприємницької діяльності, політики тощо. Адже від цього залежить імідж України як демократичної держави [58, с. 65]». Таким чином, виховання комерційної особистості в молодіжному віці як соціальне завдання – це не просто надання молодим людям певного масиву професійно-технічних знань та вмінь, але й глибинна світоглядно-культурна місія, від якої залежить як майбутнє самоздійснення молодої людини, так і добробут країни загалом.

Важливою в аспекті виховання цивілізованої та грамотної комерційної свідомості у молоді є протидія згадуваним нами раніше негативним впливам, що чиняться на молоду психіку з боку агресивного масово-інформаційного середовища. «Специфіка психологічного розвитку й формування особистості молоді обумовлена тими соціальними умовами, в які включається людина у процесі свого становлення. Засоби масової комунікації виступають невід'ємною частиною інформаційної глобалізації сучасного суспільства та істотно впливають на свідомість особистості, яка розвивається. Особливо чутливим у цьому плані є підлітковий й юнацький період [42, с. 19]». Тому заклади освіти, засоби масової інформації, науково-популярні та культурно-пропагандистські і художні видання, громадські організації культурного та просвітницького спрямування повинні активно впливати на

формування соціально-економічних характеристик психосоціальної структури нашої молоді.

Складне завдання формування економічно-комерційної культури та особистісно-підприємницької компетентності постає насамперед перед національною системою вищої освіти. «Перехід до ринкової економіки, який вимагає глибоких соціально-економічних змін у державі, висуває перед суспільством важливу педагогічну проблему формування економічної культури молоді, її підготовки до входження в життя за нових умов, значної перебудови змісту шкільної та вищої освіти [31, с. 141]». Завдання це є комплексним, в якому необхідно поєднати здобутки як економічної науки, менеджменту та маркетингу, так і соціально-філософських та гуманітарних дисциплін з метою уникнення тих диспропорцій і проблем у світоглядній сфері молоді людини, про які ми вже згадували.

Необхідно визнати, що на сучасному етапі як все наше суспільство, так і молодь як його найактивніший прошарок перебувають у стані початкового становлення економічно-комерційної структури, тому саме система освіти повинна створювати для суспільства нове смисло-ціннісне та культурне середовище комерціалізації. «Загалом фінансова поведінка української молоді як великої соціальної групи перебуває на стадії формування. Ступінь успішності, пристосованості, ефективної реалізації та конструктивності фінансової поведінки відображає система інтенсивного функціонування соціально-психологічних механізмів, які впливають на рівень активності, формування та інтеграції нових моделей фінансової поведінки. Окремі її моделі відображають обережність, стриманість та поступовість, острах перед можливим програшем, бажання самоствердитися тощо. Тому постає питання про розвиток, формування, адаптацію, компетентну економічну соціалізацію української молоді в сучасних умовах [92, с. 11]». Такій адаптації повинні сприяти як заклади освіти, так і комерційні й виробничі організації, органи центральної та місцевої влади, некомерційні організації, систематичні молодіжні рухи тощо. За таких умов можна сподіватися на здійснення

цілісної програми культурно-комерціалізованої соціалізації української молоді.

Окрім того, освіта повинна бути спрямована на вироблення у молодих людей інноваційного стилю мислення, необхідного для орієнтації в швидкозмінному комерційно-інформаційному середовищі, для вміння приймати ризиковані ефективні рішення, а також для гнучкості підприємницького мислення. «Сьогодні також фіксується неготовність багатьох молодих людей жити в ситуації швидких змін. Об'єктивно це спричиняється новими умовами, які склалися в результаті становлення ринкових економічних відносин і визначають появу нових суспільних норм та стандартів поведінки [34, с. 49]». У зв'язку з цим, надзвичайно актуалізується соціально-педагогічне завдання виховання комерційної особистості в молодіжному віці.

Важливо, з нашої точки зору, створювати в суспільній свідомості позитивний імідж освіченого, компетентного, суспільно корисного підприємництва, що буде долати дві негативні тенденції в масовому уявленні про комерцію – негативне ставлення до «торгашества» як паліатив колишньої свідомості і поклоніння перед багатством як образ, створений масовою споживацькою культурою. «Культивування Духу підприємництва – це не тільки приватна справа бізнесу. Слід відзначити, що важливим моментом у підтримці суспільного престижу підприємництва у більшості країн світу є посилення національної ділової діяльності та активності, її значення для підвищення могутності країни та зростання її багатства. У зв'язку з цим, завдяки досягненням певних результатів у роботі тієї чи іншої компанії, держава, в кінцевому рахунку, набуває статусу лідера або місце в першій десятці кращих, найбільш розвинутих країн світу. А поєднання духу підприємництва з національним духом є важливим засобом згуртування суспільства загалом [17, с. 231]». Тому ставитися до процесу комерціалізації молодіжного середовища загалом негативно, з нашої точки зору, є неправомірним розумінням сучасних культурних та цивілізаційних

тенденцій. Важливо не відкидати комерціалізацію через ті негативи, які вона несе молоді, а виробляти навчально-виховні та просвітницькі механізми надання цьому феноменові загальнокультурного, особистісного, гуманістичного характеру.

Практика останніх двох десятиліть показала, що в посткомуністичних суспільствах з перехідними типами економік, незважаючи на декларовані цінності ринкової економічної організації, насправді сформувався дуже низький тип ринкової культури, спрямований виключно на якнайшвидший видобуток прибутку, що насправді є зародковим станом ринкових стосунків. «Ринковий світогляд є складовою ринкової культури суспільства, а в Україні ринкова культура є ще дефіцитом. Для значної частини населення характерна відсутність: 1) розуміння структури та механізмів ринкової економіки; 2) досвіду участі у функціонуванні ринкових структур; 3) вміння здійснювати ефективну підприємницьку діяльність. Дефіцит ринкової економічної культури торкається всіх рівнів людської свідомості: знань, практичного досвіду, навичок, вмінь тощо [70]». Тому перед нашим суспільством постає складне комплексне завдання вироблення методології формування високої економічно-комерційної культури, що повинно здійснюватися на всіх рівнях соціалізації молоді та у всіх напрямках навчально-виховної, просвітницької, професійної та комерційної активності.

Окрім того, важливим напрямом ставлення до багатства, грошей, соціальної успішності, престижу освіти і вибору професії відіграє сімейне виховання, роль якого в процесі комерціалізації молодіжного середовища також дуже мало досліджена на теоретичному рівні. «На формування ставлення дітей до грошей впливають як зовнішні (соціальні), так і внутрішні (особистісні) чинники. Найвагомий вплив на формування ставлення до грошей дітей та юнацтва справляє сім'я і набагато менший – друзі та школа [66]». Тому виховному та просвітницькому впливу повинні піддаватися не лише діти та молодь, але й старші верстви населення, які в своїй основній

масі мають дуже низький рівень економічної, підприємницької, грошово-фінансової, комерційної культури, адже виховувалися в межах командно-адміністративної системи.

Таким чином, найадекватнішим та найпідготовленішим соціальним інститутом, який здатен виховувати у молоді високу комерційну культуру, на нашу думку, є вища освіта, хоча й в її рамках необхідно проводити реформу, спрямовану на формування економічно-комерційної свідомості молоді з високим рівнем світоглядно-ціннісних гуманістичних та особистісно-творчих орієнтацій. «Пріоритетами сучасної вищої та професійної освіти є підготовка освічених, соціально грамотних, конкурентоспроможних, конструктивних, мобільних та підприємливих спеціалістів, які могли б самостійно приймати рішення в ситуації вибору, прогнозувати їх можливі наслідки. Досягнення цього результату можливе лише на основі реалізації планомірної, системної, продуктивної виховної роботи, об'єднання державних та громадських ресурсів [13, с. 20]». У зв'язку з чим, важливим механізмом виховного впливу щодо формування комерційної особистості в молодіжному віці є об'єднання просвітницько-культуротворчих зусиль національної системи освіти, бізнесу, виробництва, державних і місцевих органів влади та громадських організацій, які могли б створювати цілісну систему заходів і проектів, спрямованих на формування високого рівня комерційної культури української молоді.

Зрештою, вся діяльність економічної системи країни, її законодавча впорядкованість, норми та традиції, що виробляються в ній, ключові цінності, що транслиуються від неї суспільству, також є важливим соціалізаційно-ціннісним елементом для молоді країни. «Екстраполяція товарно-грошових відносин на духовне життя і вихід раціонально-економічних цінностей у позаекономічну сферу буття, які розглядають як причину формування монетаристської свідомості, постають не як добровільний акт суб'єктивної волі, а як процес, детермінований усією системою практичної діяльності людей [127, с. 89]». Адже молода людина

потрапляє в ту економічну дійсність, яка існує в реальності нашої країни, тому одним із найважливіших факторів виховання комерційної особистості серед молоді є внормування на основі цивілізованих практик загальноекономічного національного простору.

Одну з провідних ролей в цьому процесі може відігравати саме держава, яка в співробітництві з бізнесом і недержавними організаціями здатна координувати та керувати процесом вироблення ідеологічних основ виховання комерційно-економічної культури сучасної української молоді. «Неабияке значення у процесі формування соціальної сутності молоді має вироблення державою і суспільством чітких ідеологем. Ідеологічна дія на молодь повинна мати в своїй основі загальнолюдські цінності і ставити за мету формування толерантності, розвиток активного, самостійного, здібного до здійснення раціонального вибору, зокрема в ідейному і духовному плані, молодого покоління. Однією з цілеспрямованих форм впливу на процес соціального становлення молоді є виховання індивіда, духовно і психологічно готового до засвоєння демократичних і ринкових цінностей, нових взірців і норм поведінки, здатного до успішної самореалізації [28, с. 256]». Отже, можна говорити про те, що виховання комерційної особистості в молодіжному віці як соціальне завдання має безліч вимірів, які в своєму комплексі охоплюють як індивідуально-особистісний, так і громадський рівень, як діяльність органів державної влади, так і бізнесу та виробництва, як важливість реформи освітньої системи, так і активізацію громадських просвітницьких організацій та рухів тощо.

Висновки до четвертого розділу

Таким чином, розглянувши взаємозв'язки процесу переходу до ринкової економіки з феноменом «комерційної людини», який при цьому формується, його значення та вплив на світоглядно-ціннісну та соціально-

психологічну сферу сучасної молоді, ціннісний контекст комерціалізації молодіжного середовища та негативні вияви, що виникають протягом цього процесу, а також можливі механізми (навчально-виховні, просвітницькі, організаційні, психологічно-соціальні, загальноекономічні тощо) подолання таких негативних наслідків, можемо зробити низку взаємопов'язаних висновків.

По-перше, розглянувши взаємозв'язок процесу становлення та розвитку ринкових відносин з такими феноменами як «людина економічна» та «людина комерційна», виявлені основні світоглядно-ціннісні та сутнісно-структурні характеристики вищеназваних понять із врахуванням їх специфічності щодо молодіжного середовища. Визначено, що якщо в поняття «людина економічна» вкладається зміст логіко-буттєвого впорядкування людської життєдіяльності, її гармонізації з навколишньою дійсністю, здатності до самореалізації людини в певних умовах економічної реальності, то поняття «людина комерційна» являє собою певний модус попереднього поняття, що виявляється у формуванні її характеристик на основі принципів швидкого прибутку, ініціативності, ризикованості, тотальній фінансовій оцінюваності тощо. Важливим є те, що особливо агресивні форми та прояви феномену «комерційної людини» утворюються саме в країнах з трансформаційними суспільствами та перехідними економіками, зокрема і в Україні, що сильно впливає на формування світоглядно-ціннісних орієнтацій сучасної української молоді, а також на процес її соціалізації та на основні психологічно-соціальні її риси.

По-друге, проаналізувавши основні визначення поняття «комерційна людина», зроблено висновок про те, що основними його змістовними характеристиками є: прагнення до володіння значними соціально-економічними і фінансовими ресурсами та приватною власністю, а також до їх примноження; ініціативність у досягненні своїх цілей; здатність до значних особистісно вольових зусиль щодо реалізації поставлених цілей; вміння застосовувати інноваційне мислення та новітні інформаційно-

комунікаційні технології в процесі професійної діяльності; гнучкість особистісно індивідуальних морально-ціннісних та соціально-функціональних систем, яка дає змогу обирати різноманітні соціалізаційні практики; орієнтованість аксіологічної матриці на споживацькі цінності тощо. Важливим аспектом нашого дослідження є те, що в молодіжному середовищі феномен «комерційної людини» набуває подвійного, амбівалентного значення, з одного боку, в процесі активної соціалізації молоді людини він інтенсифікує її особистісну ініціативу, прагнення до самореалізації, соціально-статусну грамотність і активність тощо, а з іншого – через домінування споживацьких цінностей призводить до знецінення в світоглядно-орієнтаційній структурі молоді людини таких явищ, як творчість, духовність, моральність.

По-третє, проаналізувавши ціннісний контекст комерціалізації молодіжного середовища, виявлено, що, враховуючи трансформаційну сутність нашого суспільства та національної економіки, на цей процес все ще впливають ціннісні формули минулого, традиційні аксіологічні патерни, які суперечливо поєднуються з новими реаліями розвитку ринкової економіки. Водночас сучасна молодь є поколінням народженим вже за часів незалежності, тому домінантами її феноменологічної та ціннісної структури є вже нові ціннісно-сміслові матриці інформаційно-комерційного суспільства. Комерціалізація ціннісного середовища сучасної молоді відбувається в основному на основі цінностей конкуренції, особистісного збагачення, індивідуалізму та ситуативної моралі. В основу нормативної свідомості та аксіологічної матриці особистості як структурний елемент все більше проникає фінансово-грошовий чинник. Все це у поєднанні із конфліктністю міжпоколінних ціннісних орієнтирів та недостатньою внормованістю перехідної економічної системи створює підґрунтя для розвитку негативних виявів комерціалізації в молодіжному середовищі.

По-четверте, розглянувши негативні вияви комерціалізації в молодіжному середовищі, а також можливості, ресурси та напрями їх викорінення, необхідно відзначити, що більшість негативних тенденцій у цьому аспекті пов'язані безпосередньо із загальноцивілізаційною антропокультурною кризою інформаційної доби. Фрагментація ціннісно-буттєвої сфери особистості, домінування в ній індивідуалістичних, егоїстичних, споживацьких пріоритетів, з одного боку, є загальними світоглядними тенденціями, що визначають аксіологічну сферу сучасної людини, а з іншого – вони надзвичайно інтенсифікуються саме в процесі комерціалізації молодіжного середовища. Це особливо актуалізує питання створення аксіологічної системної альтернативи для розвитку молодіжної культурної сфери, адже саме від молоді залежить подальший розвиток як національних, так і загальнопланетарної спільнот. У трансформаційних суспільствах з перехідними економіками важко відшукувати необхідні ресурси для подолання негативів комерціалізації життєдіяльності, у зв'язку з чим більша частина цього завдання покладається саме на національні системи освіти.

По-п'яте, з'ясувавши необхідність виховання комерційної особистості в молодіжному віці як соціальне завдання, яке ґрунтується на загальноекономічній, національній, державотворчій та культурній зацікавленості нашого суспільства в наявності комерційно-освіченої молоді з високим рівнем особистісної культури, ми проаналізували основні рівні та напрями, на основі яких можливе вирішення поставленої проблеми. З нашої точки зору, існує нагальна необхідність комплексного підходу основних суб'єктів національного суспільного процесу (держави і громадянського суспільства, бізнесу і виробництва, системи освіти і громадських рухів та організацій, місцевих громад та сім'ї тощо) до вироблення механізмів навчально-виховного, просвітницького, адміністративно-організаційного впливу на формування у молоді розуміння необхідності поєднання виключно комерційних цінностей та цілей із

загальнокультурними, національними та особистісно творчими пріоритетами і орієнтаціями. Лише такий комплексний підхід може дати можливість долати негативні тенденції, що пов'язані з комерціалізацією молодіжного середовища, та сприяти активній цивілізованій соціалізації української молоді, яка, зрештою, несе в собі потенціал національного державотворення та становлення економіки нового інноваційно-прогресивного типу.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізувавши теоретико-методологічні засади дослідження молодіжного середовища, ми дійшли висновку, що молодь як велика соціально-демографічна група, характеризується певними загальними ознаками: а) вищим рівнем освіти порівняно з іншими групами; б) великим соціальним динамізмом, мобільністю, романтизмом, нестриманістю; в) значним потягом до нового, прогресивного способу життя.

Визначено, що серед соціальних проблем українського суспільства, які, на думку української молоді, є найважливішими: безробіття, зростання цін, низький рівень заробітної плати, загальне зниження рівня життя, зростання злочинності, зубожіння населення, наркоманія, СНІД. Серед проблем, що стосуються забезпечення здорового способу життя: стан довкілля, екологія, низький рівень медичного обслуговування, зловживання палінням, недостатні можливості для занять фізичною культурою та спортом, алкоголізм, низький рівень поінформованості про здоровий спосіб життя.

Разом з тим молоді властиве позитивне сприйняття сучасних реалій. За результатами опитування громадської думки Центру Разумкова на запитання про те, яке відчуття найчастіше виникає при думці про їхнє особисте життя, відповіли: надія на те, що життя поступово змінюється на краще. На другому і третьому місцях у молоді опинилися «відчуття, що життя йде нормально» і «страх перед майбутнім». Відчуття страху перед майбутнім властиве більше ніж кожній десятій молодій людині.

У зв'язку із загостренням економічної кризи соціальна і політична нестабільність держави суттєво відбилася на культурних потребах молоді. Значна частина відійшла від користування послугами культурно-освітніх закладів, які все більше комерціалізуються. Серйозне занепокоєння викликає певне зменшення інтересу молоді до книги, мистецтва й культури взагалі.

Натомість зростають споживчі настрої юнаків та дівчат, перш за все орієнтованих на сферу розваг.

2. Здійснивши аналіз основних умов формування сучасного молодіжного середовища та факторів його змін в епоху глобалізації, виявлено, що в умовах глибокої трансформації суспільних відносин значна частина української молоді втратила позитивні життєві орієнтири, можливість реалізації життєвих планів та прагнень. Ослаблення дії старих регулятивних чинників і несформованість нових спричинили істотне посилення негативних явищ, поширення поведінкових стереотипів, хибно сприйнятих за вияви свободи особистості. Молодь потребує: забезпечення матеріальних потреб для свого розвитку та продовження свого роду; повноцінного спілкування, що породжує проблему самогубств; важливою є можливість працювати за спеціальністю з достойною винагородою за працю.

Переважає більшість проблем молоді – це складові загальних потреб українського суспільства. Значна частина молоді не цікавиться політикою й вважає неважливою участь у виборах, не відчуває себе господарями своєї держави і не бачить соціальну перспективу в Україні. Немає зацікавленості у самоорганізації молоді та молодіжному русі, через які вони мають можливість виявляти свою позицію. Низьким є рівень правової культури.

З'ясовано, що місцеві органи влади повинні сприяти розвитку інфраструктури, покликаної долати негативні явища у молодіжному середовищі через:

- забезпечення функціонування спортивних та дозвіллевих закладів;
- розширення профілактичних послуг для молоді у медичних закладах;
- розвиток мережі доступних реабілітаційних закладів для тих, хто хоче позбутися шкідливих звичок, зокрема й вживання алкогольних та тютюнових виробів, (наприклад, розвиток центрів комплексної медико-соціально-психологічної реабілітації молоді, залежної від алкоголю та наркотиків, та забезпечення фінансової підтримки таких центрів).

3. Проаналізувавши основні тенденції, що формуються під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, з'ясовано, що важливою проблемою молодого покоління є участь у самоврядуванні молоді, через яку вони мають можливість виявляти свою активну життєву позицію, впливати на суспільство. Відсутність бажання цим займатися, організаційні негаразди, а також низький рівень поінформованості щодо таких органів – основні причини неактивності. Шлях до подальшого розвитку самоврядування полягає в створенні системи взаємодопомоги та підтримки на місцевому рівні, в утворенні єдиного координаційного органу системи самоврядування навчальних закладів.

Молодіжне середовище – досить суперечливе явище, яке потребує постійної уваги від науковців. З однієї сторони – це найбільш рухлива частина суспільного простору, а з іншої – достатньо стабільний його елемент, процеси в якому притаманні будь-якому суспільству без виключення. Але при цьому – вони відмінні від процесів, які притаманні усім іншим віковим групам.

Визначено, що під тиском сучасних модернізаційних умов (рання фізична зрілість, розтягування часу входження в соціально-професійний статус дорослих, розвиток засобів масової комунікації і т. д.), зростає соціально-культурна автономія молоді у світі дорослих, її диференціація, набуває жорстких, часто соціально організованих і навіть контркультурних форм – традиційний конфлікт поколінь; утворюється соціальний й ідеологічно нейтральний спектр молодіжних субкультур власне культурного і мистецького спрямування, формується новий тип інформаційно-інтернетної молодіжної субкультури. Значно зростає вплив молоді і характер її участі в модернізаційних процесах, висуваючи авангард в трансформаційному оновленні суспільства, як основну потугу змін в ньому.

4. Здійснивши аналіз процесу демократизації молодіжного середовища як основної тенденції його зміни в епоху глобалізації, виявлено, що його головними проявами в сучасних умовах стають відторгнення

молоддю тоталітарних форм суспільної організації, привабливість демократії й демократичні очікування молоді. Подібні тенденції в першу чергу пов'язані зі специфікою становища молоді як соціально-демографічної групи у системі суспільно-політичних відносин.

Досліджено, що продемократичні орієнтації української молоді поєднуються з доволі критичним ставленням до темпів та напрямів процесу демократизації в Україні. Розуміння та оцінка молодим поколінням сучасних демократичних тенденцій розвитку українського суспільства характеризуються нестійкістю, суперечливістю, амбівалентністю. В цій ситуації виникають ризики повернення частини молоді до авторитаристських ідеалів та цінностей, поширення в молодіжному середовищі вульгарно-демократичних виявів.

Загалом молодь стурбована станом суспільно-політичного життя в Україні, цікавиться проблемами політики, але простежується поверховість, епізодичність звернення до політичних проблем, недооцінка політичного фактора, як чинника виникнення і розв'язання соціально-політичних конфліктів.

Вважається, що, чим вищий рівень значущості в суспільній свідомості демократичних цінностей і свобод, тим вищим повинен бути рівень політичної активності, тим цивілізованішим повинен бути характер взаємодії громадян із владою.

5. У результаті дослідження процесу інтелектуалізації молодіжного середовища з'ясовано, що саме інтелектуалізація молоді має забезпечити формування інноваційного типу особистості – не вузького фахівця, а справжнього професіонала, творчої людини, здатної поєднати володіння сучасними технологіями з орієнтацією на гуманістичні цінності. Проте на цьому шляху людству необхідно уникнути серйозних небезпек, що є побічним наслідком розвитку інформаційного простору і суцільної комп'ютеризації суспільного життя. Запобігання перетворенню молодої людини на додаток до комп'ютера, на пасивного споживача Інтернет-

ресурсів – ось нагальне завдання освітньої сфери. Для України інформатизація освіти є засобом, здатним забезпечити успішність подальшого реформування суспільства, важливою умовою виховання молодого покоління. На сьогоднішній день вплив інформаційних та комунікативних технологій на всі сфери людського життя поступово трансформує суспільство, виводячи вже не власність, а здобутий освітній рівень і наявні знання у головні чинники соціальної диференціації та добробуту особистості. Привілейований прошарок соціуму починають створювати ті, хто володіє інформацією, інші поповнюють категорію бідних. Враховуючи, що поняття якісної освіти у всьому світі дедалі тісніше пов'язується з володінням грошима, передбачаємо, що у найближчому майбутньому ця проблема набуде глобального масштабу.

Визначили, що значущими рисами інноваційного типу сучасної особистості є:

- відкритість експериментам, інноваціям, змінам;
- готовність до плюралізму думок, визнання існування різних точок зору без побоювання зміни власного бачення світу;
- орієнтацію на сьогоднішнє і майбутнє, а не на минуле;
- упевненість і здатність до подолання життєвих перешкод;
- планування майбутніх дій для досягнення мети як в суспільному, так і в особистому житті;
- високу цінність освіти і навчання.

6. Виявлено основні світоглядно-ціннісні та сутнісно-структурні характеристики понять «людина економічна» та «людина комерційна» із врахуванням їх специфічності щодо молодіжного середовища. Визначено, що якщо в поняття «людина економічна» вкладається зміст логіко-буттєвого впорядкування людської життєдіяльності, її гармонізації з навколишньою дійсністю, здатності до самореалізації людини в певних умовах економічної реальності, то поняття «людина комерційна» являє собою певний модус попереднього поняття, що виявляється у формуванні її характеристик на

основі принципів швидкого прибутку, ініціативності, ризикованості, тотальній фінансовій оцінюваності тощо. Важливим є те, що особливо агресивні форми та прояви феномену «комерційної людини» утворюються саме в країнах з трансформаційними суспільствами та перехідними економіками, зокрема і в Україні, що сильно впливає на формування світоглядно-ціннісних орієнтацій сучасної української молоді, а також на процес її соціалізації та на основні психологічно-соціальні її риси.

Проаналізувавши основні визначення поняття «комерційна людина», зроблено висновок про те, що основними його змістовними характеристиками є:

- прагнення до володіння значними соціально-економічними і фінансовими ресурсами та приватною власністю, а також до їх примноження;
- ініціативність у досягненні своїх цілей;
- здатність до значних особистісно вольових зусиль щодо реалізації поставлених цілей;
- вміння застосовувати інноваційне мислення та новітні інформаційно-комунікаційні технології в процесі професійної діяльності;
- гнучкість особистісно індивідуальних морально-ціннісних та соціально-функціональних систем, яка дає змогу обирати різноманітні соціалізаційні практики;
- орієнтованість аксіологічної матриці на споживацькі цінності тощо.

Важливим аспектом нашого дослідження є те, що в молодіжному середовищі феномен «комерційної людини» набуває подвійного, амбівалентного значення, з одного боку, в процесі активної соціалізації молоді людини він інтенсифікує її особистісну ініціативу, прагнення до самореалізації, соціально-статусну грамотність і активність тощо, а з іншого – через домінування споживацьких цінностей призведе до знецінення в світоглядно-орієнтаційній структурі молоді людини таких явищ, як творчість, духовність, моральність.

Проаналізувавши ціннісний контекст комерціалізації молодіжного середовища, виявлено, що, враховуючи трансформаційну сутність нашого суспільства та національної економіки, на цей процес все ще впливають ціннісні формули минулого, традиційні аксіологічні патерни, які суперечливо поєднуються з новими реаліями розвитку ринкової економіки. Водночас сучасна молодь є поколінням, народженим вже за часів незалежності, тому домінантами її феноменологічної та ціннісної структури є вже нові ціннісно-сміслові матриці інформаційно-комерційного суспільства. Комерціалізація ціннісного середовища сучасної молоді відбувається в основному на основі цінностей конкуренції, особистісного збагачення, індивідуалізму та ситуативної моралі. В основу нормативної свідомості та аксіологічної матриці особистості як структурний елемент все більше проникає фінансово-грошовий чинник. Все це у поєднанні із конфліктністю міжпоколінних ціннісних орієнтирів та недостатньою внормованістю перехідної економічної системи створює підґрунтя для розвитку негативних виявів комерціалізації в молодіжному середовищі.

Розглянувши негативні вияви комерціалізації в молодіжному середовищі, а також можливості, ресурси та напрями їх викорінення, необхідно відзначити, що більшість негативних тенденцій в цьому аспекті пов'язані безпосередньо із загальноцивілізаційною антропокультурною кризою інформаційної доби. Фрагментація ціннісно-буттєвої сфери особистості, домінування в ній індивідуалістичних, егоїстичних, споживацьких пріоритетів, з одного боку, є загальними світоглядними тенденціями, що визначають аксіологічну сферу сучасної людини, а з іншого – вони надзвичайно інтенсифікуються саме в процесі комерціалізації молодіжного середовища. Це особливо актуалізує питання створення аксіологічної системної альтернативи для розвитку молодіжної культурної сфери, адже саме від молоді залежить подальший розвиток як національних, так і загальнопланетарної спільнот. У трансформаційних суспільствах з перехідними економіками важко відшукувати необхідні ресурси для

подолання негативів комерціалізації життєдіяльності, у зв'язку з чим більша частина цього завдання покладається саме на національні системи освіти.

7. З'ясувавши необхідність виховання комерційної особистості в молодіжному віці як соціальне завдання, яке ґрунтується на загальноекономічній, національній, державотворчій та культурній зацікавленості нашого суспільства в наявності комерційно-освіченої молоді з високим рівнем особистісної культури, ми проаналізували основні рівні та напрями, на основі яких можливе вирішення поставленої проблеми. З нашої точки зору, існує нагальна необхідність комплексного підходу основних суб'єктів національного суспільного процесу (держави і громадянського суспільства, бізнесу і виробництва, системи освіти і громадських рухів та організацій, місцевих громад та сім'ї тощо) до вироблення механізмів навчально-виховного, просвітницького, адміністративно-організаційного впливу на формування у молоді розуміння необхідності поєднання виключно комерційних цінностей та цілей із загальнокультурними, національними та особистісно творчими пріоритетами та орієнтаціями. Такий підхід може дати можливість подолати негативні тенденції, що пов'язані з комерціалізацією молодіжного середовища, та сприяти активній цивілізованій соціалізації української молоді, що буде будуватися на основі соціального партнерства, стимулювання активності молоді в різних сферах, вироблення ефективних механізмів участі держави в процесах становлення особистості в умовах глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова С. Б. Деньги как социальная ценность: поколенческий срез проблемы / Софья Абрамова // Социс. – 2000. – № 7. – С. 37-41.
2. Авер'янова Н. Сучасне студентство у контексті формування національної еліти України / Н. Авер'янова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. – 2010. – № 14. – С. 30-32.
3. Андрієнко О. В. Світоглядно-аксіологічна роль грошей у розбудові демократії / О. В. Андрієнко // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2010. – Випуск 35. – С. 322-327.
4. Андрущенко В. Формування єдиних освітніх пріоритетів. Стаття перша: Лісабонські домовленості [Електронний ресурс] / В. Андрущенко, У. Науменко – Режим доступу: www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_14/PDF/11.pdf.
5. Антонова З. О. Соціально-психологічні особливості економічної соціалізації підлітків / З. О. Антонова // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. XI, част. 2. – К., 2009. – С. 7-15.
6. Артимонова Т. П. Ціннісний контекст сучасної студентської молоді / Т. П. Артимонова // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Випуск 43. – С. 390-396.
7. Артимонова Т. П. Архітектоніка цінностей сучасної української молоді та студентів / Т. П. Артимонова // Нова парадигма. – Вип. 98. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 320-328.
8. Балакірева О. М. Демократичні цінності в українському суспільстві / О. М. Балакірева // Український соціум. – 2007. – № 3. – С. 7-25.

9. Барабаш В. В. Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / В. В. Барабаш. – Харків, 2005. – 19 с.
10. Барабаш В. В. Інституціоналізація молодіжного руху України / Володимир Барабаш // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3 (6). – С. 98-111.
11. Бган Т. С. Глобалізація освіти як наукова проблема [Електронний ресурс] / Т. С. Бган. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_zntndr/2008_28/2.html.
12. Безклетний С. Є. Формування політичної культури сучасних студентів як завдання практичної політики / С. Є. Безклетний // Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць. – К., 2007. – Випуск 10. – С. 212-223.
13. Белогуров А. Ю. Приоритеты воспитания в процессе подготовки современного специалиста / А. Ю. Белогуров // Педагогическое образование и наука: Научно-методический журнал. – 2009. – № 5. – С. 20-25.
14. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти [Електронний ресурс] / В. Ю. Биков. – Режим доступу : <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/ITZN/em15/content/10bvyeoi.htm>.
15. Білогур В. Є. Роль студентського самоуправління у подоланні суперечностей демократизації світогляду студентської молоді / В. Є. Білогур // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2011. – Випуск 52. – С. 400-406.
16. Білоус І. Політична активність молоді: форми вияву та особливості трансформації / І. Білоус // Соціальна психологія. – 2007. – № 5. – С. 25-34.
17. Бойко О. П. Фактор культури в економічній сфері / О. П. Бойко // Сучасна картина світу: природа, суспільство, людина : збірник наукових праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія

банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – С. 225-232.

18. Бондар Т. В. Молодіжна субкультура: сучасні вияви / Т. В. Бондар // Молодіжна субкультура: сучасні вияви (Т. В. Бондар) // Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С. 24-29.

19. Бондаренко О. В. Національно-культурний аспект економічної життєдіяльності українського соціуму / Ольга Бондаренко // Актуальні проблеми духовності: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. Я. В. Шрамка. – Випуск 11. – Кривий Ріг : КДПУ, 2010. – С. 336-343.

20. Бордюгова Т. Г. Проблема формирования постматериалистической системы ценностей в Украине: философско-социологический анализ [Електронний ресурс] / Т. Г. Бордюгова, В. А. Ковалёв. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/VKhNU/Tk/829/14.html>.

21. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство : навчальний посібник / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.

22. Буян І. Біологічне, духовне та соціальне в людині як чинники економічної системи / Іван Буян // Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. – 2010. – № 3 (41). – С. 124-139.

23. Вакуліч Т. М. Психологічні чинники запобігання Інтернет-залежності підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. М. Вакуліч. – К., 2006. – 19 с.

24. Васильчук Є. О. Молодіжна субкультура як засіб політичної соціалізації сучасної молоді / Є. О. Васильчук // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2012. – Випуск 57. – С. 626-631.

25. Ватковська М. Г. Самореалізація особистості в умовах гуманізації системи освіти / М. Г. Ватковська // Наукове пізнання. – 2008. – № 2 (22). – С. 57-60.

26. Вембер В. П. Інформатизація освіти та проблеми впровадження педагогічних програмних засобів в навчальний процес [Електронний ресурс] / В. П. Вембер. – Режим доступу : [http:// www.nbuiv.gov.ua/e-journals/ITZN/em3/content/07vvppet.htm](http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/ITZN/em3/content/07vvppet.htm).

27. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: курс лекцій / А. С. Гальчинський. – К. : Видавництво «АДЕФ-Україна», 2010. – 566 с.

28. Гладковська О. О. Соціальне становлення молоді в умовах сучасного соціуму / О. О. Гладковська // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2010. – Випуск 39. – С. 249-257.

29. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінолог. понятійн. слов / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. – К. : МАУП, 2005. – 560 с.

30. Головенько В. Готовність молоді до розбудови громадянського суспільства / В. Головенько // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010. – № 1-2. – С. 124-133.

31. Гридасова Н. Місце і роль економічної культури у структурі загальної культури особистості / Наталія Гридасова // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 2 (73), лютий. – С. 141-145.

32. Давидюк М. І. Студентське самоврядування як чинник формування якостей майбутньої національної еліти / М. І. Давидюк // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – К., 2011. – Випуск 51. – С. 479-484.

33. Дембицька Н. Когнітивний аспект політичної свідомості нового покоління / Н. Дембицька // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 87-100.

34. Дембицька Н. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді / Наталія Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 2(28). – С. 49-59.

35. Дембицька Н. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді (Закінчення. Початок у № 2 (28), 2008 р.) / Наталія Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 3 (29). – С. 53-67.

36. Дмитренко М. А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період : монографія / М. А. Дмитренко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – 192 с.

37. Добридень А. В. Впровадження інформаційних технологій у навчальний процес / А. В. Добридень // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – Серія: Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 131. – С. 54-58.

38. Доповідь Міністра України у справах сім'ї, молоді та спорту Сафіуллаєва Р. С. на парламентських слуханнях «Молодь за здоровий спосіб життя» 3 листопада 2010 року // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010. – № 3. – С. 5-11.

39. Дорогунцов С. Освітня сфера в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / С. Дорогунцов, В. Куценко. – Режим доступу : [http:// www.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2002-11/1.htm](http://www.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2002-11/1.htm).

40. Дорохов О. В. Проблема комп'ютерної та Інтернет-залежності молоді в інформаційному суспільстві / О. В. Дорохов, О. В. Тарасов, І. Моїсіл // Системи обробки інформації. – 2011. – Вип. 4 (94). – С. 285-288.

41. Дулін П. Г. Цінності демократії в контексті проблем і перспектив консолідації українського суспільства / П. Г. Дулін [Електронний документ] // Мультиверсум. Філософський альманах. – Випуск 62. – К. : Український центр духовної культури, 2007. – Режим доступу до журналу : [http:// www.filosof.com.ua/Jornel/M_62/Dulin.pdf](http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_62/Dulin.pdf)

42. Єфімова Н. О. Відображення у свідомості молоді особливостей змісту стендової реклами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. Наук: спец. : 19.00.07 «Педагогіка та вікова психологія» / Н. О. Єфімова. – Одеса, 2004. – 24 с.

43. Жабінець Н. В. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Н. В. Жабінець. – К., 2006. – 20 с.

44. Жалдак М. І. Двадцять років становлення і розвитку методичної системи навчання інформатики в школі та педагогічному університеті / М. І. Жалдак, Н. В. Морзе, Ю. С. Рамський // Комп'ютер у школі та сім'ї. – № 5. – 2005. – С. 12-19.

45. Жук М. Інноваційна освіта як фактор сталого розвитку та соціальних транзитів за умов викликів глобалізації та інформаційних революцій [Електронний ресурс] / М. Жук. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2011_1/juk.pdf.

46. Загарницька І. Інформатизоване дитинство: між прогресом та бездуховністю [Електронний ресурс] / І. Загарницька. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2009_6/2.pdf.

47. Згуровський М. Суспільство знань та інформації – тенденції, виклики, перспективи [Електронний ресурс] / М. Згуровський. – Режим доступу : [http:// dt.ua/ECONOMICS/suspilstvo_znan_ta_informatsiyi__tendentsiyi,_vikliki,_perspektivi-32040.html](http://dt.ua/ECONOMICS/suspilstvo_znan_ta_informatsiyi__tendentsiyi,_vikliki,_perspektivi-32040.html).

48. Зиммель Г. Философия денег / Г. Зиммель // Теория общества: фундаментальные проблемы : сборник; [пер. с нем., англ. / под ред. А. Ф. Филиппова]. – М. : КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле, 1999. – С. 125-154.

49. Злобіна О. Молодь Росії, України та Азербайджану в сфері праці. – Режим доступу до ресурсу : [http:// dif.org.ua/uploads/Злобіна-праця% 20red.doc](http://dif.org.ua/uploads/Злобіна-праця%20red.doc)

50. Злобіна О. Молодь і політика: соціологічні парадокси і українські реалії / О. Злобіна // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 11. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 131-143.

51. Золотухін Г. Соціалізація в умовах незалежності: жертви і переможці / Геннадій Золотухін // Соціальна психологія. – 2006. – № 3. – С. 52-65.

52. Зорочкіна Т. Роль інформаційних технологій у підготовці вчителя до здійснення індивідуального підходу до учнів початкових класів / Т. Зорочкіна // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ, 2010. – Вип. ЛІІ. – Ч. ІІ. – С. 156-162.

53. Зубіашвілі І. К. Економічна соціалізація як психологічна проблема / І. К. Зубіашвілі // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. ХІ, част. 1. – К., 2009. – С. 153-165.

54. Ільїн В. В. Філософія : підручник. – В 2 ч. – Ч. ІІ. Актуальні проблеми сучасності / Володимир Ільїн, Юрій Кулагін. – К. : «Альтерпрес», 2002. – 480 с.

55. Інформація про роботу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту (станом на жовтень 2010 р.) // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010.– № 3. – С. 12-24.

56. Каждый пятый молодой украинец нигде не работает и не учится. – 27.08.11. – Режим доступу до ресурсу : http://sensor.net.ua/news/179796/kajduyi_pyuatyui_molodoyi_ukrainets_nigde_ne_rabotaet_i_ne_uchitsya

57. Камаралі Г. В. Становлення та розвиток інформаційної цивілізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Г. В. Камаралі. – Донецьк, 2007. – 22 с.

58. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні / Анна Карнаух // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 (13). – С. 63-69.

59. Карнаух А. А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / А. А. Карнаух. – К., 2006. – 19 с.

60. Карнаух А. Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді / А. Карнаух // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 82-88.

61. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

62. Кивлюк О. Інформатизація освітнього процесу у ВНЗ як механізм інформатизації суспільства [Електронний ресурс] / О. Кивлюк. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_18/Pdf/4.pdf.

63. Кіслова О. С. Політична культура молоді / О. С. Кіслова // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – К., 2011. – Випуск 45. – С. 563-568.

64. Коваль Г. Залучення молоді до процесів державотворення в Україні / Г. Коваль, О. Остапук [Електронний документ] // Сучасна українська політика. – 2010. – № 21. – Режим доступу до журналу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Sup/2010_21/Rozdil_2/09_Koval_Ostapuk.pdf

65. Козлакова Г. О. Теоретичні і методичні основи застосування інформаційних технологій у вищій технічній освіті: монографія / Г.О. Козлакова. – К. : ІЗМН, 1999. – 180 с.

66. Кокун О. М. Соціально-психологічні чинники формування ставлення до грошей у першокласників / О. М. Кокун, Т. М. Черніговцева // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Динаміка сучасної науки» 2009». – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/23_D_2009/Psihologia/49716.doc.htm

67. Костина А. В. Культурология : учеб. пособие / А. В. Костина. – М. : КНОРУС, 2006. – 320 с.

68. Кострюков С. В. Формування демократичних цінностей студентської молоді в трансформаційний період : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / С. В. Кострюков. – К., 2004. – 17 с.

69. Кострюков С. В. Демократична освіта студентської молоді / С. В. Кострюков [Електронний документ] // Мультиверсум. Філософський

альманах. – Випуск 42. – К. : Український центр духовної культури, 2004. – Режим доступу до журналу : [http:// www.filosof.com.ua/Jornel/M_42/Kostrukov.htm](http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_42/Kostrukov.htm)

70. Кривега Л. Д. Ринковий світогляд: зміст і цінності / Л. Д. Кривега, К. В. Сухарева // Материалы III Международной научно-практической конференции «Проблемы формирования новой экономики XXI века» (23-24 декабря 2010). – Режим доступу :

[http:// www.confcontact.com/20101224/1_krivega.htm](http://www.confcontact.com/20101224/1_krivega.htm)

71. Криворучко Ю. З. Ціннісний зміст і принципи структурування молодіжного руху в процесі демократичних перетворень в Україні: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Ю. З. Криворучко. – Львів, 2005. – 20 с.

72. Линник И. В. Мотиваційна основа економічної діяльності / И. В. Линник // Гуманітарні науки і сучасність: Збірник наукових праць. – К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2002. – С. 77-81.

73. Лисовский В. Т. Социальный и нравственный портрет современного студента / В. Т. Лисовский // Социально-демографический портрет студента. – М. : Мысль, 1986. – С. 7-18.

74. Лисовский В. Т. Социальные изменения в молодежной среде / В. Т. Лисовский // Credo. – 2002. – № 2. – С. 12-20.

75. Ложкін Г. Особливості та структура економічної свідомості суб'єктів соціального простору / Георгій Ложкін, Валерій Спасенников, Віра Комаровська // Соціальна психологія. – 2004. – № 1. – С. 8-16.

76. Мазараки А. А. Философия денег : монография / Анатолий Мазараки, Владимир Ильин. – К. : Киевский национальный торгово-экономический университет, 2004. – 719 с.

77. Максюта М. Є. «Філософія грошей» у фокусі науково-методологічних трансформацій / М. Є. Максюта, Т. М. Максюта //

Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2006. – № 56. – С. 65-76.

78. Мартинюк І. Ставлення молоді до суспільних проблем і перспектив / І. Мартинюк // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / [за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 373-379.

79. Материалы социологического исследования «Завершение подготовки бакалавров и учебно-воспитательный процесс на четвёртом курсе». – Одесса : ОГАПТ, 2001. – 85 с.

80. Махінов В. М. Освіта та соціальні комунікації: пріоритети соціокультурної парадигми / В. М. Махінов // Інформація і право. – 2011. – № 1 (1). – С. 55-61.

81. Меркотан К. Молодіжну політику має формувати молодь / К. Меркотан, Т. Данилова // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010. – № 1-2. – С. 133-137.

82. Міщенко М. Д. Соціальне самопочуття як чинник формування суспільно-політичних орієнтацій української молоді / М. Д. Міщенко // Український соціум. – 2004. – № 1. – С. 131-141.

83. Мойко О. С. Інформатизація освіти як відповідь на виклик інформаційної революції / О. С. Мойко // Соціальна робота та управління: соціологія, психологія, педагогіка, соціальна робота. – 2011. – Вип. 1. – С. 125-137.

84. Молодежь новой России: образ жизни и ценностные приоритеты. – М. : Институт социологии РАН, 2007. – 95 с.

85. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / [за ред. Е. М. Лібанової]. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.

86. Молодь України на ринку праці : щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище

молоді (за підсумками 2006 року) / Є. І. Бородин, М. О. Василенко, В. А. Головенько. – К. : Крамар, 2007. – 200 с.

87. Молодь України у дзеркалі соціології / заг. ред. О. Балакіревої, О. Ярошенка. – К. : УІСД, 2001. – 210 с.

88. Морозова Л. П. Духовний мир сучасної української молоді. – Режим доступу до ресурсу: http://iaidn.ua/_u/iaidtp/CONF/13/articles/sec3/stat39.html

89. Морозова О. О. Особливості формування політичної культури молоді в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / О. О. Морозова. – К., 2006. – 19 с.

90. Москаленко В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / Валентина Москаленко // Соціальна психологія. – 2006. – № 3. – С. 3-16.

91. Москаленко В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології (Закінчення) / Валентина Москаленко // Соціальна психологія. – 2004. – № 3. – С. 3-21.

92. М'яленко В. В. Соціально-психологічні механізми фінансової поведінки молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / В. В. М'яленко. – К., 2008. – 23 с.

93. Надюк Н. Економічна свідомість сучасної людини / Наталя Надюк // Інституціональний вектор економічного розвитку : збірник наукових праць. – Випуск 1 (2). – Мелітополь : МІДМУ «КПУ», 2008. – С. 201-205.

94. Настільна книга педагога : посібник для тих, хто хоче бути вчителем-майстром / В. М. Андрєєва, В. В. Григора [упоряд.]. – Х. : Основа, 2006. – 352 с.

95. Науменко О. М. Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання та інформаційна компетентність [Електронний ресурс] / О. М. Науменко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e_journals/ITZN/em17/content/10nomcia.htm.

96. Новицький А. М. Феномен «інформаційного суспільства» як об'єкт наукового дослідження / А. М. Новицький // Інформація і право. – 2011. – № 1 (1). – С. 25-29.

97. Овсянкін Л. А. Мораль в системі економічної життєдіяльності людини та суспільства (соціально-філософський аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Людмила Овсянкін. – К., 2003. – 20 с.

98. Осипова А. Г. Виртуальная «личность» и реальное «я»: проблема идентичности / А. Г. Осипова // Вопросы культурологии. – 2008. – № 1. – С. 16-17.

99. Осташова В. О. Студентське самоврядування як середовище правового самовиховання / В. О. Осташова // Держава і право: Юридичні і політичні науки: збірник наукових праць. – Випуск 48. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 31-36.

100. Отчёт о результатах социологического исследования: «Воспитательная работа и досуг в общественном мнении студентов и преподавателей». – Одесса: ОНАПТ, 2003. – 40 с.

101. Отчёт о результатах социологического исследования: «Динамика жизненных планов и ценностных ориентаций студентов в трансформирующемся обществе и структура их мотиваций к учёбе». – Одесса: ОНАПТ, 2007. – 86 с.

102. Педак І. С. Інформаційна нерівність у соціальних системах як соціально-політичний чинник [Електронний ресурс] / І.С. Педак. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2011_2/files/DU211_35.pdf.

103. Петрищева О. М. Роль середнього класу у становленні громадянського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. М. Петрищева. – К., 2009. – 17 с.

104. Пилипчук А. Ю. Реформування освіти та інформатизація: основні проблеми і підходи до їх вирішення [Електронний ресурс] / А. Ю. Пилипчук. – Режим доступу : [http:// www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/content/08paystf.htm](http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/content/08paystf.htm).
105. Плєскач В. Л. Інформаційні технології та системи : підручник для студентів економічних спеціальностей / В. Л. Плєскач, Ю. В. Рогущина, Н. П. Кустова. – К. : Книга, 2004. – 519 с.
106. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / К. В. Плоский. – К., 2009. – 20 с.
107. Плоский К. В. Участь молоді у розвитку місцевої демократії в Україні: проблеми та перспективи / К. В. Плоский // Український соціум. – 2005. – № 1. – С. 101-111.
108. Позняков В. П. Психологические отношения и деловая активность субъектов экономической деятельности в условиях разных форм собственности / В. П. Позняков // Психологический журнал. – 2000. – № 6. – Т. 21. – С. 38-50.
109. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ю. Й. Поліщук. – Луганськ, 2006. – 42 с.
110. Поснова Т. Особливості формування політичної культури молоді / Т. Поснова // Соціальна психологія. – 2004. – № 6. – С. 17-26.
111. Пробийголова Н. Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 128-136.
112. Проблемы экономической психологии. – Том 2 / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – М. : Издательство ИП РАН, 2005. – 644 с.

113. Прохоренко Т. Г. Потреби і ціннісні орієнтації молоді: сучасність та перспективи / Т. Г. Прохоренко, О. П. Зборовська, Г. А. Носирева [Електронний документ] // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Соціологічні науки. – 2005. – № 1-2. – Режим доступу до журналу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VMSU/sociology/2005_1-2/07/05ptgstp.html

114. Пустова Т. Трансформація культурних цінностей в умовах глобалізації / Т. Пустова // Духовні цінності в умовах глобальних цивілізаційних трансформацій: Колективна монографія. – Дніпропетровськ : Видавець Маковецький, 2009. – С. 107-120.

115. Радул В. В. Соціалізація і розвиток особистості в інформаційному просторі / В. В. Радул, Я. В. Галета // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2010. – Вип. 14. – Книга 1. – С. 421-427.

116. Рівень і тенденції поширення тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України / О. М. Балакірева (кер. авт. кол.), Т. В. Бондар, Н. О. Рингач та ін. – К. : УІСД ім. О. Яременка, 2008. – 152 с.

117. Родненкова Т. Соціальна роль освіти: молодь у пошуках змісту – нові цінності старої системи? / Тетяна Родненкова // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2007. – № 46. – С. 48- 51.

118. Розвиток громадянського суспільства України в 2008 році : плани на майбутнє / [О. П. Айвазовська, О. Ю. Вінніков, Г. М. Голубовська-Онісімова [та ін.] ; за ред. М. Лациби ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2009. – 84 с.

119. Руженцева В. І. Політико-ідеологічні ідентифікації українського студентства: фактори впливу / В. І. Руженцева // Український соціум. – 2005. – № 1. – С. 44-53.

120. Руженцева В. І. Політичні орієнтації пострадянського студентства: динаміка та факторна обумовленість : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / В. І. Руженцева. – Х., 2007. – 20 с.

121. Самсин А. И. Философия экономики / А. И. Самсин // Философия хозяйства. – 2002. – № 6 (24). – С. 39-44.

122. Свобода А. Бібліотеки інформаційного суспільства: ціннісні орієнтири діяльності / А. Свобода // Бібліотечний вісник. – 2008. – № 6. – С. 29-33.

123. Семигіна Т. Самооцінка молоді щодо здоров'я та способу життя / Т. Семигіна, Н. Романова, О. Белишев // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010. – № 3. – С. 139-149. – С. 143-144.

124. Сидор І. П. Формування культури дозвілля студентської молоді України / І. П. Сидор // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – Серія : Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 121. – С. 127-130.

125. Сіц Д. О. Соціально-демографічні та психологічні чинники вступу молоді до неформальних радикально налаштованих молодіжних угруповань / Д. О. Сіц // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2011. – № 2 – С. 182-188.

126. Скотний П. В. Від «Homo oeconomicus» до «Homo creativicus»: методологічний аспект / П. В. Скотний // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : збірник науково-технічних праць. – 2010. – Випуск 20.9. – С. 289-297.

127. Скринник З. Е. Соціокультурне буття грошей: між «життєвим світом» та «системою» / Зоя Скринник // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Випуск 16. – Київ-Полтава, 2006. – С. 78-89.

128. Сокурянська Л. Г. Ціннісна детермінація становлення соціальної суб'єктності студентства в умовах соціокультурної трансформації : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Л. Г. Сокурянська. – Харків, 2007. – 35 с.

129. Сокурянська Л. Г. Ціннісні засади громадянської ідентифікації сучасного українського студентства / Л. Г. Сокурянська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Вип. 891. – Харків, 2010. – С. 116-122.

130. Соціальні проблеми молоді в Україні. Анотація [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : [http:// old.niss.gov. ua/Monitor/april08/27.htm](http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/27.htm)

131. Соціологія: Курс лекцій / В. М. Піча, О. М. Семашко, Н. Й. Черниш та ін. ; за ред. В. М. Пічі. – К. : Заповіт, 1996. – 223 с.

132. Сташенко М. О. Інформаційна культура як фактор професійного розвитку педагогів / М. О. Сташенко // Педагогічний пошук. – 2010. – № 3 (67). – С. 30-32.

133. Столяренко О. В. Креативність викладача і розуміння сутності морального становлення особистості / О. В. Столяренко // Креативна педагогіка. – 2011. – № 2 (22). – С. 117-122.

134. Сторожук К. Інформаційні технології та деякі психологічні аспекти Інтернет-залежності / К. Сторожук, Н. Сторожук, В. Куценко // Нова педагогічна думка. – 2008. – Спеціальний випуск. – С. 155-157.

135. Студентська молодь України: сучасний вимір. Щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2008 р.). – К., 2009. – 164 с.

136. Сугрובה Ю. Ю. Динаміка формування ціннісного світу молодіжної культури України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Юлія Сугрובה. – Сімферополь, 2007. – 19 с.

137. Терес Ю. Формування глобальних тенденцій в освіті [Електронний ресурс] / Ю. Терес. – Режим доступу : www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_18/Pdf/27.pdf.
138. Ткачук Т. С. Гуманістичні цінності в життєвій філософії студентської молоді / Т. С. Ткачук // Вісник НПУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 20 (231). – Ч. III. – С. 123-129.
139. Українське суспільство 1994 – 2001. Результати опитування громадської думки. – К. : Інститут соціології НАН України, 2001. – С. 16.
140. Фамілярська Л. Л. Аналіз стану і перспективи інформатизації загальноосвітніх закладів Житомирської області [Електронний ресурс] / Л. Л. Фамілярська. – Режим доступу : www.nbuuv.gov.ua/e-journals/ITZN/2011_4/11flzho.pdf.
141. Флис І. М. Політична активність студентської молоді та її вплив на соціально-політичний розвиток сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / І. М. Флис. – К., 2010. – 20 с.
142. Черемних К. О. Мотиваційно-сміслові структури майбутнього як механізм нарративної ідентичності студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / К. О. Черемних. – К., 2008. – 25 с.
143. Чопей В. С. Соціологічний портрет сучасного студента: основні тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / В. С. Чопей. – К., 2010. – 17 с.
144. Чопей В. С. Формування демократичних цінностей у сучасній студентській молоді як соціальне завдання / В. С. Чопей // Нова парадигма. – Вип. 88. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 23-31.

145. Чопик О. Я. Гуманізація освіти та інтелектуальний потенціал суспільства / О. Я. Чопик // Інтелект. Особистість. Цивілізація. – 2008. – Вип. 6. – С. 337-342.
146. Шеремет А. А. Коммуникативные технологии и этапы изменения современной социальной реальности / А. А. Шеремет // Личность. Культура. Общество. – 2008. – Вып. 5-6 (44-45). – С. 347-353.
147. Юрій Н. М. Політична соціалізація молоді в умовах трансформації суспільства: аналіз міжнародного і українського досвіду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Н. М. Юрій. – Одеса, 2002. – 16 с.
148. Яблонська Т. Тенденції та проблеми виховання дітей у молодій сім'ї / Тетяна Яблонська // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010. – № 1-2. – С. 53-57.
149. Як активізувати участь молоді в державотворчих процесах? // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – 2010. – № 3. – С. 176-182.
150. Ярошенко В. М. Формування гуманістичних цінностей у політичній свідомості молоді : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / В. М. Ярошенко. – Одеса, 2002. – 18 с.
151. Ярошенко В. М. Формування гуманістичних цінностей у політичній свідомості молодого покоління України / В. М. Ярошенко // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 12. Вип. 25. Політичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – С. 48-52.
152. Bolderson H. Social Policy and Social Security in Australia, Britain and the USA / Helen Bolderson, Mabbett Deborah. – Aldershot, England: Avebury, 1991. – 253 с.
153. Bradshaw. A taxonomy of social need / Bradshaw // New Society. – 1972. – March. – P. 640-643.

154. Danzinger Sh. «Antipoverty policies and child poverty», *Social Work Research and Abstracts* / Danzinger Sheldon. – 1990. – 26(4). – P. 17-24.
155. Duy T. *Understanding Public Policy* / T. Duy. – New Jersey: Prentice Hall, 1995. – 342 p.
156. Finch J. *Research and policy* / J. Finch. – Brighton: Falmer Press, 1986. – P. 226-227.
157. Friedrich C. J. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* / C. J. Friedrich, Z. K. Brzezinsky. – New York: Frederick A. Praeger, Inc. Publisher, 1962. – Pages 10-11.
158. Rosenmayer L. *Age, Life Span and Biography* / L. Rosenmayer. – L.-N.-Y.: Tavistock. 1979.
159. Spicker P. *The examination of poverty* / P. Spicker, B. Charles // *Social Policy and Administration*. – 1990. – № 24(1). – P. 21-38.
160. Wildavsky A. *The self-evaluating organization* / A. Wildavsky // *Public Administration Review*. – 1972. – № 32(5). – P. 509-520.